

Tartalom

LXI. ÉVFOLYAM, 5. SZÁM

2007. MÁJUS

VÁRI ATTILA: Megkopott tél; Földsirató; INRI; Forgószél; Honfoglalók	3
SZENTMÁRTONI JÁNOS: Befejezhetetlen vers önmagunk állásáról	7
ORAVECZ IMRE: Ondrok gödre (Részlet egy ilyen címmel készülő regényből)	9
GERGELY ÁGNES: Montparnasse	20
„Kezdetből fogva mezítelenek vagyunk” (Gergely Ágnes- sel beszélget Ménesi Gábor)	21
KIBÉDI VARGA ÁRON: Hasonlatok; Rejtvény; Vagyok aki vagyok; Legenda; Hirtelen; Gyakorlatlan; Életbelép; Választás	32
KARÁCSONYI ZSOLT: Hernyólepke; Uralom; A tökéletes hangsúly	37
BÁLINT PÉTER: Végbúcsúmat tisztességgel fogadjátok Beszélni a teremtés nyelvén (Bálint Péterrel beszélget Valastyán Tamás)	40 53
KISS ANNA: Szál; Felhő vonul	61
KONDOR PÉTER: Fogantatás; Az otthon terjedése; Kará- csony az árvával	65
KÁNTOR LAJOS: Balogh Edgár útja a Sarlótól a Korunkig	67

ÖRÖKSÉG

POSZLER GYÖRGY: Timon a Solveig-házban (Buday Györgyről – életút és művészsors)	74
---	----

TANULMÁNY

HÁRS GYÖRGY PÉTER: Idegen test a szívben: Juhász Gyula öröksége	82
---	----

KRITIKA

BÁRCZI ZSÓFIA: Sziget a versfolyamban (Tőzsér Árpád: <i>Faustus Prágában</i> c. drámai költeményéről)	99
BÁNYAI ÉVA: Torzóban maradt szobrok	102
PAPP ISTVÁN GÉZA: „dálnak része úgy legyek” (Kondor Péter: Az írás harmadik aránya)	107

<i>Szerkesztői asztal</i>	a belső borítón
---------------------------------	-----------------

ILLUSZTRÁCIÓ

BUDAY GYÖRGY metszetei a címlapon, a 6., 31., 39., 52., 60., 73., 81. és a 101. oldalon

DIÁKMELLÉKLET

NYILASY BALÁZS: A Mikszáth Kálmán-i komikus románc és a versek
--

VÁRI ATTILA

Megkopott tél

*Csukaszürke hegyek,
téli alkonyat.
Börtön-idő vacogtat
juhászt és juhokat.*

*Kosok kolompja ritmust
szítál a téli szélbe,
nincs hó, sziklává dermedt
a szekérnyomok éle.*

*Árnyékom sincs. Kísértet,
tócsák jegén az arcom,
repedés-ránc torzítja,
tükrözi vesztett harcom.*

*Jégcsapba fagyott kökényen
borostyán alkonyat,
világom jéggé dermedt,
várom, s hiába várom
a jégtörőt,
a Korvin Mátyásokat.*

Földsirató

*Az ég salakja ez a Föld,
mi mennyből jött: már füst belőle.
Csak ámitás, hogy néha zöld,
s hogy ősz-arany a delelője.*

*Babona-sötét. Igazából
olyan sötét, mint pince mélye,
túrón elnézi neki Napunk,
hogy torát színezi szeszélye.*

INRI

*A vetés szélén villanypásztor,
nem túl magas, inkább csak bojtár.
A feszületen madárijesztő,
fején kalapnak: lyukas sajtár.*

*A csordaúton néne ballag,
„Jésszusom ki tette ezt!”
botjával a madárijesztőt csépli,
s kidől a korhadtt fakereszt.*

Forgósél

*Üzenek délnek,
üzenek keletnek,
napnyugatnak
és kikeletnek:
Ma már haraptam,
ettem ételt,
bensőm szeméttel,
porral bélelt.*

*Amúgy lennék
a láthatatlan*

*szellőkből hatványozott
katlan.*

*Forgószél vagyok,
tépek vitorlát,
későn menekül,
az aki meglát.*

*Szoknyákat libbent
A szél. De én nem,
sztriptízt táncoltat
szédítő lényem.*

*Forgószél voltam,
s a pályám vége:
kupac szemét,
és légi béke.
Tölcsér voltam
Isten borához,
mámorom multával
tértem porához.*

Honfoglalók

*Szekerek párhuzamos csapása,
juhok, lovak, ökrök patája:
fél-, és negyed-, és egész hangok.
Kottája a vándorlásnak.*

*Csörgődobként a rezgő nyárfa,
piano, épp csak hallható.
Egy harkály kasztanyettát
utánoz, s mint szoprán kórus,
úgy szól egy fészekalj rigó.*

*Pata-hangjegy, vonalas utak,
legszebb zsoltárunk jegyzik így,
a Himnuszunkat,
mert himnusz írtak
elődeink szekerei.*

SZENTMÁRTONI JÁNOS

Befejezhetetlen vers önmagunk állásáról

Van aki meghalt bennem, van aki rabszolga lett,
van aki elkallódott, akár egy amulett,
van aki máig bolyong, hajóról hajóra száll,
állomások füstködében kiraboltan áll,
folyton a tengert nézi, alkonyát holnapoknak,
meghurcolt szíve fölött vitorlák lobognak,
van aki útra vált belőlem, és van aki nem,
aggódva figyel, mit épít a szerelem,
van aki kisgatyában füvet nyír, és pénzt keres,
van aki titokban verset ír, és érdekes,
van aki gyermek még, s van aki gyermeket nevel,
magában kuncog, ha lánya visszafelesel,
van aki levest főz, és megteríti az asztalt,
van aki sompolyog, a sokszor elmarasztalt,
helyét nem lelő, álruhába rejtett idegen,
kivel ha szembefordulsz, csak néz rád hidegen,
van aki tud még sírni, van aki elfelejtett,
nevetni kevesen csak, lázadni ne engedd
egyiket sem, hajaj, mert már nincs mi ellen égni,
bizonytalan emlékekért homályba lépni
meg hasztalan: kétes hősből fehér bohóc válhat,
míg pirosorrú álmai közt elhintáztat,
van aki szétszóródott, van aki csőre töltve,
van aki világít még, világvégi körte,
van aki sötétben áll, feldúltan, mint a foglyok,
s nem segítik sem utcalámpák, sem koboldok,
van aki rácsokat fest, s van ki repülni vágyik,
van aki örül, ha eltántorog az ágyig,
van ki börtönben ül, van akit eltört a másik,
van ki csöndben él, s éjjelente fölszikrázik,
kezében karibi telefon: óriási kagyló,
van ki álmából kitekint s beleszól: halló,

*van ki nem ért semmit, s van ki mindent megmagyaráz,
 van ki kihűlt rég, s kiben nem hagy alább a láz,
 van aki újrakezdi, de van aki eltemet,
 és szomorkodva elhordja majd az ingemet...*

*van aki meghalt bennem, van aki most kezd élni,
 van akit soha nem sikerült elcserélni,
 van akit olcsón kaptam, és van aki megszökött,
 ki madárdalruhába, napfénybe öltözött,
 van ki nagyon hiányzik, van aki egyáltalán,
 van aki Lucifert játszik Isten oldalán,
 van aki elárult, van aki megküzdött értem,
 s hogy itt vagyok még köztetek, lám, nem nagy érdem,
 van aki eltaknyolt végleg, van aki talpra állt,
 van ki fütyörészve zsebrevágta a halált,
 van ki bírná még ezt a verset, s van aki fárad,
 s mielőtt újrakezdi, megaludna nálad,
 van aki összezárt szájjal él, s van ki énekel,
 van akit semmi, s van akit minden érdekel,
 van kire fölnézek, de van aki hitványabb lett,
 van aki Drogo, Ulysses, Ripolus, Hamlet,
 van aki elítél hétfőn, kiszolgál kedden...
 s van akit harminc év alatt észre se vettem...*

ORAVECZ IMRE

Ondrok gödre

RÉSZLET EGY ILYEN CÍMMEL KÉSZÜLŐ REGÉNYBŐL

I. könyv

(Óhaza)

István nagyon szerette a gombát, mindenféle gombát, de még a gombánál is jobban magát a gombázást, az erdő e különleges, ízletes, tápláló ajándékainak begyűjtését, a keresés izgalmát, a megtalálás örömét, a kiemelés gyönyörét. Miskutetón egyre beljebb merészkedett a fák alá, de az erdőt még nem járta egyedül, ahhoz még túl fiatal volt, könnyen eltévedt volna benne. Meg félt is még tőle, a csendjétől, a neszeitől, a mélyén lakozó titokzatos félig emberi, félig állati lényektől, akikről a felnőttektől hallott, akiket ott sejtett minden sűrűben, hasadéokban, odúban, barlangban. A nagyapjával, idős Jánossal vágott neki időről időre a közeli Laknak, Kerekerdőnek vagy Dolyina farának. Az is nagy gombabolond volt, és nem létezett olyan húsétel, beleértve kedvencét, a borsos tokányt is, amelyet egy jól elkészített gombapörkölt elé helyezett volna. Ő avatta be a gombázás rejtelseibe. Tőle tanulta meg, melyiket hogy hívják, melyik ehető, melyik bolond, melyiket hol kell keresni, és mire kell vigyázni, mikor kiveszi a földből, és a hátijába helyezi.

Kishegybe, Darnóba sose vitte magával. Azt mondta, az még nem neki való, az még messze volna. Majd ha nagyobb lesz, és jobban bírja a gyaloglást. Pedig azokról, kivált Darnóról sokat hallott. Onnan sokat szoktak hozni, és a legjobb fajtákat. Egyszer azonban mégis belekóstolt, ha kóstolásnak lehet nevezni, hogy amikor Vágásban ekekapáztak, amely félig-meddig Darnóhoz tartozik, ebédszünetben meghajtotta a földjük végében az erdő szélét, és ha cepét nem is, de pár csirkegombát talált.

Az anyja is szerette a gombát, de vele nem lehetett gombázni menni, mert ő nem járt gombázni. Lány korában igen, akkor még ő is hódolt e szenvedélynek, de miután férjhez ment, elhagyta, mert már rangon aluli lett volna, legalábbis az Árvaiak azt tartották, hogy csak a szegény gombázik, meg a cigány. A módos a cseledjét küldi, vagy vesz a szegényektől, nem pénzért természetesen, hanem terményt, tojást, cigánynak meg kenyeret vagy zsírt ad érte cserébe. Az, hogy idős János ennek ellenére mégis gombázott, nem helyezte hatályon kívül a szabályt,

hanem mint kivétel inkább erősítette. Neki elnézték, neki már lehetett. Ő öregember volt, neki már sok meg volt engedve, ha nem is minden.

A legnagyobb gombázónak azonban mégsem ő, hanem az anyjának az anyja, Közsüs nagymama számított. Ő is öreg volt már, de szabadabb, mert társadalmi helyzete kevésbé kötötte. Nyáron alig múlt el nap, hogy ne ment volna az erdőre. És nemcsak esős időben, mikor nem lehetett a földben dolgozni, hanem mindig, minden időben, még aszály idején is, amikor úgy kiszáradt a föld az erdőn is, hogy néhol még a haraszt alatt is megrepedezett. Ilyenkor a legtöbb gombázó feléje se nézett az erdőnek, mert tudta, hogy nem érdemes. Vagy ha mégsem bírt ellenállni a kísértésnek, még bolondgombát se lelt, mert szárazságban az se volt. Ő viszont akkor se tért meg üres kézzel. Ilyenkor is talált cepét, de zöld-, kék- vagy piroshátút vagy keserűt mindenképpen.

Ismerte az erdőt, mint a tenyerét, és tudta, hogy mely pontjain őrzi meg a talaj a szükséges nedvességet. Más is kifigyelhette ezeket a helyeket, mégis ő volt az egyetlen, aki mindig hozott gombát. Rejtély volt, hogyan csinálta. Hacsak nem úgy, hogy jó viszonyban volt a Legfőbb Gombakertésszel, és az gombaínség idején úgy segített rajta, hogy gyorsan növesztett párat, amerre ment, külön neki. Bár ennek némiképp ellentmond, hogy erkölcsös, tiszta életű volt ugyan, és rendszeresen járt templomba is, ám ha méltánytalanság érte, vagy megharagították, csúnyán beszélt, még káromkodott is. Viszont az meg mellette szólt, hogy jelenései voltak az erdőn. Váltig állította, hogy gyakorta találkozik ott Szűz Máriával. Az mindig megkéri, hogy vegye a hátára, és vigye egy darabon, mert már elfáradt a gyaloglásban. Soha nem árulta el, mit keres a Názáreti anyja Darnóban, csak éppen arra visz-e az útja, vagy netán ő maga is rendszeresen gombázik. Csak rejtélyesen mosolygott, ha ezt kérdezték tőle, és nem lehetett eldönteni, titoktartást fogadott-e neki, vagy egyszerűen csak nem tudja. Ami Istvánt illeti, ő nem találta különösnek, hogy a nagymama az erdőn a hátán hordozza Jézus anyját, ezért nem is nagyon foglalkozott vele, annál nagyobb csodálattal adózott viszont a gombázó tudományának, és alig várta, hogy egyszer végre őt is magával vigye Darnóba.

Elég sokáig kellett várnia, és nemcsak azért, hogy nőjön, erősödjön még. Közrejátszott ebben az is, hogy a nagymama egyedül szerette járni az erdőt, társ nélkül, és időbe tellett, amíg változtatott ezen. Nem is neki, hanem az anyjának sikerült végül rávennie, hogy függessze fel néha ezt a gyakorlatot. Addig Istvánnak be kellett érnie azzal, hogy neki köszönhetően sűrűbben ehet gombát vagy gombás ételt, és többször gyönyörködhet a különféle kalaposokban, szemlélheti, tapinthatja, szagolhatja a szebbnél szebb példányokat, amelyekből hozzájuk is mindig jelentős mennyiség jutott. De a gomba így is annyira jelen volt az életében, hogy valósággal áthatotta a lényét. Nemcsak a megérkezését követő órában, vagy amikor fogyasztotta, hanem később is. Mert nem vándorolt mindig mindjárt az összes a gyomrokba, egy jelentős része haladékot kapott. Az anyja, de még inkább

a nagyanyja csíkokra vágta, megaszalta és eltette télire, savanyúlevésbe, káposztába valónak. És a munkafolyamat első állomásaként ponyvára meg mindenféle vásznakra terítve sokáig kint száradt a napon, és illatával betöltötte az udvart, mielőtt a következőre, a felhevített kemencébe érkezett volna.

Mikor Közsüs nagyanya végre megadta magát, István előtt megnyílt az út Darnó felé. Egyszer csak üzent neki az anyjával, hogy jöhet. Két nappal előbb, hogy legyen ideje felkészülni. Lélekben meg amúgy is. Az volt a terv, hogy előtte a nagyanyjáéknál alszik, és onnan indulnak. Át is ment hozzájuk előtte való este még sötétedés előtt egy kis késsel és hátival felszerelve. Korán lefektették, de sokáig nem tudott elaludni az izgalomtól. Annyira ajzott volt, hogy szinte nem is félt az első házban, ahova ágyaztak neki, a díványra, pedig ott a sötétben szokott, ha nagy ritkán ott aludt. Akárhányszor megfordult, mindig pattant egyet alatta a rugó, és időnként valamiért összekoccantak a poharak az üveges szekrényben, ahol a nagyanyja a féltett konyhaeszközeit tárolta.

Még sötét volt, mikor keltették. Gyorsan magára kapta a ruháját. A szájából mosakodott a lavór felett, ahogy némely felnőttől látta. Otthon ezt nem engedték volna meg neki, de a nagyanyja nem bánta. A nagyapja is felkelt már. Éppen kintről jött be, és mondott neki valami vicceset, de ő olyan álmos volt, hogy nem tudott rajta nevetni. Már pirkadt, mikor elindultak. Már bontakoztak az épületek körvonalai, de a földön az elhullajtott szalmát meg egyebet még nem lehetett látni. A Közsüs-porta a Nagyhalom lábánál terült el, a bekötőút végétől visszább, a patakon még innen. A nagyanyja a Nagyhalmon át szokott menni, ám most a patak felé, a gyalogúton megkerülték a Nagyhalmot, hogy a harmatos fűben ne ázzon el mindjárt az elején István csizmája. Visszajutottak az Alvégbe, de a szélső ház után már Falun alól, a határ kezdődött. Még nem kelt fel a Nap, mikor maguk mögött hagyták a falut. Rácfalun az elágazás után rátértek arra a gyalogútra, amely a búzatáblákon által felvitt Kishegybe, Darnó kapujába. Már kötésig ért a zöld érésben lévő búza, de szerencsére elég szélesre volt járva a növényi folyosó, és kétoldalt nem értek a kalászhokhoz, úgyhogy nem lettek csatakosak.

Mikor feljutottak az erdőhöz, egy pillanatra megálltak. István ösztönösen visszanézett a falu felé. Sirokon túl már kelhetett a Nap, mert Falun alól, Nagyhalom egy árnyalattal világosabbá vált, de Rácfalu a hegy árnyékában ugyanolyan sötéten szürkéllett, mint addig. Az erdőt mogyoróbokrok szegélyezték. Volt közöttük egy nyílás, abba tűnt el a gyalogút. Széjjelebb húzták az ágakat, és beléptek a fák alá. Itt még homály honolt, de már kivehető volt a földön a haraszt-réteg, a hullott gally, az aljnövényzet.

Mentek felfelé pár métert, aztán balra letértek a gyalogútról. Kissé távolabb mentek egymástól, teret fogtak maguknak, és az erdőszéllel párhuzamosan haladva hajtani kezdték az oldalt. István nagyanyja mindjárt az elején talált egy fiatal kékhátút, aztán két öreg keserűt, majd több apró piroshátút, amelyeknek még a tönkjük is piros volt, de csak a kékhátút vette fel. Már jókora utat megtettek,

amikor végre István is összeakadt egy gombával. Kozákcepe volt, nem bolondgomba, de az szinte ehetetlenségig keserű ízű. Nem rúgta fel. Lehajolt érte, mintha rendes lenne, de nem tisztította meg a tönkjét, és nem sülyesztette a hátijába. Csak vitte a kezében, hogy érezze, ő is lelt már valamit.

A nagyanyja közben kissé lemaradt, mert végtelenül lassan, bogarászva gombázott, fel-alá jártatta a tekintetét, a figyelmét nem kerülte el semmi, gondosan megvizsgált minden mélyedést, avarudort. István önkényesen kiszélesítette a sávját, és ahol érintkezett a nagyanyjával, át-átcsapott azéba. Ez sem segített. Láttá, amint a nagyanyja ismét megáll, éppen olyan helyen, amelyet ő már átfésült, és int neki, hogy menjen oda. Odament, és elcsodálkozott. Egy gyönyörű, méretes csirkegomba sárgállott előtte, amelyet ő nem vett észre. Lehajolt, felvette, és átnyújtotta a nagyanyjának. Ő találta, őt illette. Indult volna vissza a sávjába, de a nagyanyja azt kérdezte, hogy a többi ott hagyják-e, és botjával megpiszkálta a harasztot. Istvánnak menten eszébe jutott a mondás, hogy ahol egy csirke van, ott többnek is kell lennie. És valóban volt ott még több is, a levelek alatt meg mellettük, nagyok is, picik is, egymás mellett sűrűn, és elszórtan is. Tüzetesen átvizsgálta a környezetüket, és maga is felfedezett még kettőt, amelyek viszont már az ő hátijába kerültek.

Aztán odébb mentek, és ő sokáig megint nem talált semmit. Annál inkább a nagyanyja. Megint ráakadt egy csirketelepre, aztán még egyre, bár azok már nem voltak olyan kiterjedtek. Csak az oldal közepe táján mosolygott rá Istvánra ismét a szerencse, ahol a cseres átment gyertyánosba. A kettő határán kavicsgörgöteg húzódott. A növényzethiány nem volt teljes, itt-ott vadlucernás félszigetek nyúltak bele oldalról, és azoknak a fák felőli árnyékos részén csirkegomba virított. Nem egy, nem kettő vagy három, hanem sok. Odébb, a görgötegen túl, már félelt a gyertyánfák alatt meg még több, csirkéknek valóságos garmadája, kicsi is, nagy is, öreg is, fiatal is, mint megannyi sárga petty az erdő nyirkos földpadlóján. És István bukkant rájuk! Bár a nagyanyjának köszönhette, mert az alighanem ismerte ezt a lelőhelyet, és szándékosan terelte őt ide, mert egy cseppet sem lepődött meg, hanem elégedetten mosolygott. István nagyot rikkantott örömeiben, ami nem volt helyénvaló, mert az erdőn csöndben illett lenni, hogy ne zavarják annak lakóit, de nem bírta magán uralkodni. Haladéktalanul lerakta a hátiját, leterdelt, és elkezdte a sárga kalaposokat óvatosan kifeszíteni a földből. Gyengédien felemelte őket, és szinte áhítattal helyezte egyiket a másik után hordozójába, miután kiskésével óvatosan lemetszette tönkjükről a földes véget. Időről időre az orrához vitt egyet, megszagolta, beszívta átható, kellemes illatát, a legszebb példányokat pedig felmutatta, hogy a nagyanyja is jól lássa, aki közben maga is bekapcsolódott a begyűjtés hálás munkájába.

Istvánt annyira elbűvölte a gazdag lelet, hogy alig bírta elszakadni a lelőhelytől. Újra és újra átkutatta a területet, és nem tudott belenyugodni, hogy már nincs több csirke, mert mindet felszedték. Mohóságában, telhetetlenségében ő még az

egészen aprókat is, amelyek talán éppen abban az órában bújtak elő, és csak valamivel volt nagyobb a kalapjuk egy inggombnál, holott a nagyanyja figyelmeztette, hogy azokat már hagyja, hadd nőjenek, hogy legközelebb is legyen, mikor megint jönnek.

Végül csak továbbmentek a hegyben, el a faráig, félkörívet leírva át a túlsó oldalra, aztán visszafelé, a nyereg irányában, amely összeköti Kishegyet Darnóval, és ahonnan a gyalogút is továbbvisz, amelyen elindultak, de mindjárt az elején letértek róla. A nagyanyja felvett még pár zöldhátút, de Istvánnak egy vajcepén kívül, amely ehető ugyan, de túl nyálkás ahhoz, hogy fogyasszák, megint nem akadt semmi.

A gyertyános a farban visszavedlett cseressé, és régen tisztíthatták, mert elszaporodtak benne a fagyalbokrok, amelyek nem kedveznek a gombának. Már jókora távot megtettek a túloldalon, és már közelebb jártak a nyereghez, mint a farhoz, amikor egy tiszta részhez értek, ahol szellősen álltak a fák, egy helyen meg egyáltalán nem volt fa. Csúpaszon vöröslött a kavicsos föld, nem fedte haraszt, mert nem volt haraszt, vagy volt, de lesöpörte róla a szél. Csak itt-ott árválkodott egy-egy fürtös zanót, vagy zöldellt némi moha a kiálló gyökerek mentén. És ott talált a nagyanyja cepét, egy igazi cepét, hivatalos nevén vargányát, de így csak István ismerte, mert olvasta ezt a szót egy könyvben, a nagyanyjának, a nagyapjának, a szüleinek és mindenki másnak csak cepe volt, és ő is így hívta.

A cepe lent lapult, a kopár meredély alján, és világosbarna kalapjával szinte beleolvadt a környezetébe. Távolról úgy festett, mintha nem lenne tönkje, mintha anélkül ülne a földön. István nem értette, hogyan nőhetett ki ilyen talajból, és még kevésbé, hogy hogyan vehette észre a nagyanyja fentről, ilyen távolról. Igaz, ő itt nem is keresgélt, csak futott tovább abban a hiszemben, hogy itt nincs értelme, és úgy jött vissza, mikor a nagyanyja utána szólt. Viszont most már ugyancsak meresztgette a szemét, kutakodott, föl-alá cikázva, hogy, miként a nagyanyja mondta, megtalálja a párját, mert a cepe is párban nő, nem szeret egyedül lenni. Nem találta meg, nem ő találta meg, hanem a nagyanyja. De ezt már nem vette tőle zokon. Örült, hogy egyáltalán leltek cepét, és ő kézbe vehette, megtapogathatta, megszagolhatta, babusgathatta a gombák királyát. Mert az volt a cepe, király, mindenki azt kereste, az állt legelől a rangsorban, ha az volt, minden volt. Nem bánta, hogy ő maga nem talált cepét, így is jó volt, a cepe így is cepe volt, majd odaát, Darnóban, gondolta. Annál is inkább bízott Darnóban, mert a nagyanyja úgy tudta, cepét találni Kishegyben jó jel. Azt jelenti, ha ott van cepe, akkor még inkább van Darnóban. A nagyanyja a régi öregektől hallotta ezt először, de aztán maga is megfigyelte. Annyira igaz volt ez, hogy volt, aki annyira hitt benne, hogy nem is ment tovább, ha Kishegyben nem talált, úgy tartotta, nem érdemes. István derűs szívvel, bizakodva tekintett hát Darnó elébe, amely ott magasodott előtte, átellenben, az oldallal, Kishegy innenső oldalával szemben, ahol álltak.

Csak át kellett menniük bele, csak fel kellett kapaszkodniuk rá, előtte meg elérniük a nyeret, hogy visszajussanak a gyalogútra, amely felvisz Darnó-tetőre.

A nyergen egy időre elakadtak. Mindjárt az elején kiemelkedik belőle egy asztalszerű nagy kő. István felmászott rá, és Rácfalu felé tekintve meglátta, hogy a gyalogút kihagyott szakasza mentén sziklák magasodnak felfelé. Vissza akart menni, hogy közelebből is megnézze őket, de a nagyanyja nem engedte. Erre megmakacsolta magát, és nem jött le a nagy kőről. Végül csak azzal tudta leszerelni, hogy megígérte, visszafelé jövet nemcsak megnézheti, de meg is mászhatja őket. A megmászást nem gondolta komolyan, de hirtelenjében nem jutott jobb az eszébe.

A nyereg után először kissé le, majd meredeken felfutott a gyalogút, de olyan meredeken, hogy a nagyanyja erősen lelassult, és zihálva szedte a levegőt. Úgy segített magán, hogy időnként megálltak, szakaszosan vették a lejtőt, és pihenésképpen be-bekukkantottak a fák alá, és mintegy félkézről gombáztak is. Itt megint gyertyánerdő tenyészett, amelyet kiváltképp kedvel a csirkegomba, és a nagyanyja többször talált is, a gyalogúttól nem messze. A gyertyános megszüntével nem volt többé szükség a kalaposok pihentető keresésére. A meredek lejtő enyhe emelkedővé vált. Bár nem is lett volna értelme a további fürkészésnek, mert fiatal telepítésben folytatódott a gyalogút, zsenge, pár éves csemetékkel, és fűszőnyeggel, amelyben legfeljebb a szegfűgomba terem meg, ha marha járja, itt viszont legfeljebb csak szarvas gázolt néha, de különben is csak számos gomba kellett nekik, és a szegfű nem számított annak.

Ez már Darnó volt, de még nem a tető, ahova igyekeztek, ahol az igazi, déli fekvésű, meleg, gombanevelő erdő kezdődött, amelyről István olyan sokat hallott, és ahol a nagyanyja, némi kishegy pihatólózás után valóságosan gombázni szokott. A telepítés közepe tájáról már látni lehetett az erdő szélét. Sötét, mélyzöld falként magasodott a csemetemező végében. Istvánnak feltűnt, hogy a fal egyik fele magasabb, mint a másik. Most értette meg, hogy az, amit ő egészen kiskorában a faluból, Ondrok gödréből lépcsőfoknak nézett, és úgy képzelte, hogy arról egyenesen az égbe lehet lépni, egyszerű szintkülönbség, és abból adódik, hogy egyik felén magasabbak a fák, mint a másikon, mert nem egyszerre ültették őket. De nem szólt semmit, megtartotta magának ezt a kínos felfedezést.

Szedték még egy darabig magukra a harmatot a fűről, amely helyenként olyan nagy volt, hogy kétoldalt belógott. Aztán egyszer csak vége szakadt a lábbeliázatásnak. A gyalogút beleszaladt az erdő mentén húzódó kociútba, átkeltek rajta, és akkor ott voltak, megérkeztek Darnó-tetőre. Nem is pihentek, ki se fújták magukat, egyből bementek a fák alá. Megbeszélték az irányt, kiszabták a sávokat, földre szegezték a tekintetüket, és máris gombáztak. Még lehetett. A koronák részein itt-ott már áttörtek ugyan a napsugarak, de még lapos szögben érték a földet, és nem nehezítették az észlelést.

Darnó-tető, vagy amit Darnó-tetőnek hívnak, voltaképpen nem is Darnó-tető. Az északi, a Tarna-völgy felőli oldalon van a hegység legmagasabb pontja, Pál-kilátó. Kicsit odébb bír még egy másik, egy névtelen csúccsal is, amely alól egy hosszú gerinc nyúlik le Sirok fölé. Ami a két csúcstól és a gerinctől délre található, az egy széles, enyhén tagolt ereszkedő hát. Fent kezdődik, és lent, Hosszú-völgyben ér véget. A nyugati, a Kishegy felőli peremén, ahová Istvánék érkeztek, még lehet az embernek tető-érzése, mert egy darabig nincsen esése. De aztán fokozatosan hajlik, nemcsak Hosszú-völgy irányában, hanem kelet, Nagyberék felé is, egészen addig, amíg el nem fogy.

Közsüs nagyanya mindjárt az első percekben megcsípett két fiatal cepét. Méghozzá a kocsíút szélén, mert mielőtt elindultak volna a fák alatt, azt is jól megnézte, jobbról is, balról is. Az volt ugyanis az elmélete, hogy az emberek abban a tévhitben élnek, hogy az út szélén nem terem gomba. Vagy egyszerűen nem veszik észre, mert mindig sietnek, szaladnak, hogy az erdő belsejébe érjenek, ahol viszont, úgy képzelik, annyi van, hogy nem is nagyon kell keresni, csak megállnak valahol, és egyből telepakolják hátijukat. És ebben, mármint a tévhitben lehetett valami igazság, mert ő mindig talált gombát az utak szélén, és többször előfordult már, hogy kizárólag ott szedte meg magát.

Istvánnak először megint nem ment a dolog. Megint majd kiesett a szeme, annyira meresztgette a sávjában. Egy hullott ágból most már botot is szerkesztett magának, hogy megpiszkálhassa vele a harasztot, ahol gyanúsán feldudorodik, de csak nem akart találdni semmi. A nagyanyja viszont megint betessékelt egyet a hátijába, ezúttal egy csirkét, amelynek kivételesen nem volt párja, azaz egymagában árválkodott egy mohos törzs közelében. Csak amikor süllyedni kezdett a hát, és a Galambos-tanya irányába fordultak rajta, hogy átlósan átszeljék a Hosszú-bércig húzódó részt, csak akkor esett meg Istvánon egy kékhátúnak a szíve, és felkérérdzkedett a hátijába. Cepére fente a fogát, de ez is jobb volt, mint semmi. Azonkívül fiatal is, és még a csiga sem rágta meg.

Közben változott az erdő. Feltisztult, eltűntek a fák alól a fagyal- és veresgyűrűhajtások. Nagyobbak, vaskosabbak lettek a tölgyek, és némelyik tövénél cseresav sötétlett tőketeknőben. Megvastagodott a harasztréteg is. István néhol félláb-szárig szántott benne, de adódtak már foltok is, ahol egyáltalán nem volt hullott levél, kikandikált a csupasz föld, legfeljebb csak moha fedte itt-ott. A nagyanyja megint talált, és megint cepét. István kezdett ideges lenni, de azért odament hozzá, és megnézte, mielőtt felvette. Kissé idősecske volt, de még nem pondrás. A kalapját féltelt eltakarta a haraszt, egy levél meg egyenesen ráragadt, és úgy kellett lefejtetni. Ő biztosan nem vette volna észre, gondolta magában.

A hátat lejtésirányban vízmosások szabdalták. Némelyik olyan hosszú és mély volt, mint egy kisebbfajta völgy. István a végéről leereszkedett az elsőbe. A fenékén derékig süllyedt a felgyülemlett avarban, és olyan meredeknek bizonyult az oldala, hogy lejjebb alig bírt kimászni belőle. A második vízmosás peremén végre

várt rá első számos darnói gombája. Szép, nagy csirke volt, és nem magában, több is sárgállott körötte, egy egész csapat apró, zsenge. Úgy vették körül a nagyot, mint a csibék az anyjukat, a kotlóst. Gyorsan letérdelt, egyenként megragadta, megtisztította, és a hátjába tette őket.

Aztán a nagyanyja ugyanannak a gödörnek a túloldalán, tehát már az ő sávjában egy rakás keserűgombát látott meg. Úgy került az ő területére, hogy odahívta, hogy megmutassa neki a sok csirkét. Hozni azonban István hozta fel a keserűket, és övé lett a fele is. Legszívesebben mind a nagyanyjának adta volna, valamennyit azonban haza kellett vinnie, mert az apja nagyon szerette, tejfölösen, egészben, sütőben sütve. Ő nem, nem is annyira a keserű íze miatt, hanem mert sütés közben megzöldült a tepsiben, és úgy festett, mint valami bolondgomba.

Most megint ő következett. Már jó benn jártak az erdőben, mikor végre megmutatta magát az első cepéje. A csirke vigasztalta, de a cepe visszaadta az önbizalmát, és egészen magára talált tőle. Ismét rikkantott, és hívta a nagyanyját, hogy nézze meg, de az nem jött, mert kissé lemaradt, és nem hallotta. István hódolata jeléül egyenesen lehasalt a gomba elé. A harasztban állt, nem volt fiatal, de még öreg sem, és egészségesnek látszott. Elszedte mellőle a száraz leveleket, és megsimogatta a kalapját. Aztán alányúlt, és a mutató- és középső ujjá közé vette a tönkjét, de még nem ragadta meg, csak előre-hátra csúsztatgatta rajta az ujjait. Majd kihúzta a kezét, és tisztára söpörte e tönk körül a földet. Megint bedugta az ujjait, enyhén rászorította a tönkre, és óvatosan kiemelte a gombát, aztán felállt vele. Meg se tisztította, át se vizsgálta a környékét, hogy van-e társa, egyből szaladt vele a nagyanyjához, hogy megmutassa.

Ezt követően a nagyanyja talált két cepét, aztán mindjárt utána szinte ugyanott egyszerre négyet. Nem szólt mindjárt Istvánnak, de az észrevette, hogy többször lehajolt, és hozzá sietett. Csodálkozott. Még sosem látott hat cepét egy helyen.

Utána megint a nagyanyja tarolt, egyszerre hattal gazdagította a zsákmányát. Őeléje viszont ismét sokáig nem került semmi, kivéve egy nagy disznócepét, amelyet bosszúsan felrúgott. Úgy látszott, ismét elpártolt tőle a szerencse. Elkedvetlenedett, olyannyira, hogy amikor a nagyanyja újból lehajolt, oda se ment megnézni, de még csak nem is kérdezte, mi volna az.

Lógó orral keresgélt tovább. Már-már azt fontolgatta, hogy átvált szamócázásra, mert az egyre nagyobb számban piroslott körötte, és kezdett megéhezni is, amikor egy tisztás szélében egy fiatal cepére bukkant végre, aztán még egyre. Először mindkettő mellett elment. Csak aztán vette őket észre, amikor a biztonság kedvéért visszanézett. Az egyiket már jól megrágta a csiga, de a másik teljesen ép volt. Alig ért ismét oda, ahonnan visszafordult, mikor a szemébe ötlött egy harmadik, egy negyedik, aztán több egyszerre, szám szerint még négy, majd az avar alól is kipiszkált még három olyan félnaposformát. Azt hitte, káprázik

a szeme, vagy álmodik. Ennyi cepét ő még nem talált egyszerre. Az örömtől szinte megmámorosodott, és olyan izgalom kerítette hatalmába, hogy remegett a keze, és még kiáltani is elfelejtett. A nagyanyjának csak akkor szólt, mikor a felét már begyűjtötte. A többit a jelenlétében szedte fel, és jó, hogy odajött, mert felfedezett még egyet, amelyet ő majdnem ott hagyott.

A gazdag lelet úgy feldobta, hogy vérszemet kapott, és olyan lázas keresésbe kezdett, hogy közben kikószált a sávjából, és a haladási irányt is elvétette. Egy-szerre csak azt vette észre, hogy nem látja a nagyanyját. Megállt, hallgatózott. Csend volt, sehol senki. Visszament kissé, és újból körülkémlt. Most se látta, de azt se hallotta, hogy zörögne valahol a lába alatt a haraszt. Előreszaladt, oda, ahol imént állt, aztán vissza, majd kissé felfelé ment az oldalban, aztán meg lefelé. Megint senki, semmi. Kiáltott, de nem kapott választ. Belehasított a gyanú, hogy a nagyanyja esetleg ismét összetalálkozott Szűz Máriával, és elvitte valamerre, őt meg itthagytá. Újból körbejáratta a tekintetét. Ameddig ellátott, körös-körül mindenfelé fák álltak, a távolabbiak sűrűn egymás mellett, mint az orgonasípok, a földön haraszt, hullott gallyak, gyér fű vagy semmi, csak kiálló gyökerek. A levegőben pókháló, fénycsíkok és lepkék, méghozzá fekete lepkék, halállepkék. A lepkék egészen mostanáig nem zavarták, de most, hogy eltévedt, és magára maradt, eszébe jutott a nevük, és megborzongott. Tanácstalanul topogott, nem tudta, merre induljon. Felrémlt benne, hogy esetleg nem jut ki az erdőből, rá-esteledik, vagy éhen hal, mielőtt megtalálják. Elhessentette magától mindkét gondolatot.

Újból hallgatózott. Madár se szólt, se közel, se távol. Csend volt az erdőn, olyan síri csend, hogy hallotta, amint áramlik a nyaki ütőerében a vér. Hirtelen neszezett valahol valami vagy valaki. És utána mindjárt ág roppant. Ettől megijedt. Talán egy gonosz erdei manó, gondolta. A zaj irányába kapta a fejét, de nem látott semmit. Dermedten várt, aztán, hogy nem ismétlődött, lassan megnyugodott, és elkezdett töprengeni, vajon melyik irányból is jöhetett ő, és merre lehet most a nagyanyja. Aztán elindult, féltent előre, féltent felfelé az oldalban, mert emellett döntött.

Óvatosan lépkedett, hogy ne csapjon nagy zajt. Időnként megállt. Egyelőre a gombázást is felfüggesztette. Átkelt egy vízmosáson, keresztezett egy lábát, majd felkapaszkodott egy púpszerű kiemelkedésre, és onnan végre megpillantotta a nagyanyját. Az mit sem sejtve bóklásztatott kissé odébb a fák alatt. Nem kiáltott neki. Megfigyelte, merre tart, felvette az irányt, és ismét gombázni kezdett, mintha mi sem történt volna. És amikor közelebb kerültek egymáshoz, és a nagyanyja tudakolta, hol volt ilyen sokáig, azt felelte, hogy félrehúzódott nagydolga végezni.

Ez a füllentés mindjárt megbosszulta magát, mert alighogy elhangzott, menten székelési ingere támadt. De most már nem vonulhatott el, a nagyanyja még azt hitte volna, hogy hasmenése van, és ő azt nem akarta, nehogy azonnal valami

fűvet tukmáljon rá, mert különben a gyógyító növényeknek is nagy ismerője volt. Nem törődött vele, ment tovább a földet fürkészve. Szerencsére az inger nem volt erős, és nemsokára elmúlt magától. De most már jobban vigyázott. Mialatt tekintetével az avert pásztázta, sűrűn fel-felpillantott, és szemmel tartotta a nagyanyját is. Így nehezebben ment ugyan a gombázás, mert megoszlott a figyelme, de kisvártatva így is talált, először egy zsenge keserűt, egy korosabb cepét, aztán pedig egy korallgombát, egy sárgát. Ez utóbbit büszkén vitte megmutatni a nagyanyjának. Rég nem talált már korállt, talán két éve is volt már, kevés helyen nő, és nem minden esztendőben. A sárga koráll magában sütvé nem olyan jóízű, de különleges zamatot ad a többinek, ha hozzáteszik.

István sikersorozata folytatódott. Utána egy tőke mellett megint cepére akadt, először két méreteresre, aztán pár apróra. A kicsiket alig győzte szedni, számolni. Még a piciny tönkvégek levágásáról is megfeledezett. Utólag pótolta, mikor felfedezte a mulasztást. Még jó volt, hogy nem szóródott rá a föld a csirkére, mert azok jóval mélyebben feküdtek a hátiban. Amilyen kevésbé törekeny a csirke, legalább annyira érzékeny, és szinte lehetetlen kikaparni a spóralemezei közül a földet, ha oda kerül. Ilyenkor már csak a víz, a mosás segít, gondolta. Aztán némi üröm vegyült az örömébe. A nagyanyja mindjárt utána lefőzte. Még több cepét talált, és mind méretereset. És a tetejébe még két rózsáságú korállt is, amely többet ért az ő sárga korálljánál, mert magában sem kesernyés, és legfinomabb kirántva. Ám gyorsan visszavágott. Alighogy a nagyanyja eltette a korállját, ő lelt elsőként úrigombát.

Egy borókás részhez értek. Nem szűntek meg a fák. A borókás nem úgy volt borókás, hogy nem volt fa, volt, de ritkábban. A nagyra nőtt örökzöldek mindegyikét kis, kopár tisztás vette körül, a tisztásokon itt-ott mohaszigetek aranylottak. Itt világosabb volt, és melegebb is, mégis valamiért párásabb, nedvesebb a levegő. István majdnem átszaladt az egészen, de a nagyanyja megállította, mondván, nézzen csak körül, mert hátha érdemes. Hallgatott rá, és ott, az egyik tisztáson, egy mohasziget mellett pillantotta meg a sárgáspiros kalapú ingyencsét, amely nem ért fel ugyan a cepével, de rangban mindjárt utána következett. Ráadásul olyan fiatal volt, hogy még a kalapja se nyílt szét egészen, és fehér burka is csak az egyik oldalon vált le róla annyira, hogy látni lehetett még rövidke tönkjéből is egy kicsit. Úgy festett, mint egy hóba állított hímes kacsatojás. Utána ugyan a nagyanyja megint felülkerekedett, mert egy másik tisztáson egyszerre négy úri mutatta meg neki magát, de István nem bánta. Ez nem változtatott az ő elsőségén, azonkívül a következő tisztáson őrá is ugyanennyi várt, aztán két részletben megint ennyi, mert összesen kilencet terelt be féltő gonddal a hátijába.

A borókásban felmerült, hogy tovább gombázzanak-e, nem kellene-e visszafordulniuk, hiszen már megtelt a hátjuk. István a tovább mellett kardoskodott. Szeretett volna még több úrit, cepét, esetleg egy rózsáságú korállt találni, meg az

ő hátijában még volt némi hely. Folytatták hát a vizsgálódást, és István lelt is még gombát kétszer is, miután maguk mögött hagyták a borókást, de csak cepét, azonképpen a nagyanyja is, bárha ő már nem a hátijába, hanem a kötényébe tette, amelynek előtte felkötötte a két sarkát.

Aztán mégis úgy döntöttek, hogy most már aztán irány hazafelé. Megálltak, és lerakták hátijaikat. A nagyanyja felvetette, hogy átrak valamennyi gombát az Istvánéból a kötényébe, otthon meg visszaadja, hogy könnyebb legyen neki a hátija, de az hallani sem akart róla, pedig ugyancsak vágta a kötele a vállát. A koronák résein besütött a Nap. Mielőtt ismét felvették volna súlyos terhüket, a nagyanyja felnézett, és megállapította, hogy jó lesz igyekezni, már elég magasán van a Nap. Aztán, mint akinek most ötlík eszébe, váratlanul azt mondta, hogy ha már eddig eljöttek, akkor bekukkanthatnának a Galambos-almásba is, itt van közel.

István egyetértően helyeselt, mert most már olyan éhes volt, hogy a gyomra is korgott. Gyalogoltak még egy kicsit, és odaértek. Nem állta útjukat kerítés, és egyáltalán semmi nem választotta el a gyümölcsöst a tölgyestől. Vagy túl közel telepítették annak idején az almafákat, vagy az erdő jött közelebb közben. Derékig ért a fű, és faszeder, trenka meg lián tenyészett mindenfelé. A fákon alig volt alma, és az is csak szentiványi. Lepakoltak. Egy lehajló ágról István gyorsan leszakított és megevett kettőt, aztán a zsebébe akart még gyömöszölni kettőt. Az almás nyilvánvalóan elhagyott volt, a nagyanyja mégis leintette, mert íratlan törvény volt, hogy a más fájáról az ember annyit ehetett, amennyi jólesett, de az elvitel már lopásnak számított. Azt a kettőt is megette hát helyben, és a nagyanyja is elrágott egyet a rossz fogaival.

Megint felszedelőzködtek, bevették magukat az erdőbe, és a kishegyi kerülőt kivéve ugyanazon az útvonalon, amelyen jöttek, hazasiettek. Visszafelé már nem gombáztak – a kociútig így is találtak még ketten négy cepét –, a kishegyi sziklák alatt István kedvéért kissé lassítottak, de rendes időben, tíz órára már a faluba értek, ám így is pótolni kellett a munkakiesést. A nagyanyjának azzal, hogy úgy főzte meg otthon az ebédet, hogy közben mákot kapált a kiskertben, Istvánnak meg azzal, hogy Szagyiban, ahol a szülei nyolctól szénát forgattak, négy renddel több jutott rá. Az apja ötöt akart, de az anyja lealkudta négyre.

GERGELY ÁGNES

Montparnasse

*Még villognak a fatetők.
Lélekharangot él a ház át.
Fehér avar deríti föl
a néma baglyok esti nászát.*

*Nem látni őket. Hószemük
fölmér, megfog, körülvilágít.
Ahogy a képkereskedő
a haldokló Modiglianit.*

*Köd száll a lábnyomok fölé.
A sín nem vár a végtelenre.
Szétszítálnak a vonatok,
s elindulnak, nem tudni, merre.*

„Kezdetről fogva mezítelenek vagyunk”

GERGELY ÁGNESSEL BESZÉLGET MÉNESI GÁBOR

– Kezdjük egy idézettel a beszélgetést: „Engem igazán mindig csak egy dolog érdekelt: a halál. (...) Az a roppant különbség, mely élő és halott közt van, a halál hallgatása megértette velem, hogy valamit tennem kell. És verseket kezdtem írni. Ha nem lenne halál, művészet sem lenne” – mondja Kosztolányi. Ön annak a nemzedéknek tagja, amely gyermekként élte át a második világháborút, s így hamar szembe kellett néznie a pusztulással, a pusztítással. 1998-as versgyűjteményének kezdősora így szól: „Mert a halál rád törhet mindenütt.” Milyen az Ön személyes viszonya az elmúlással?

– Az első versem, amit tizenhat éves koromban, valamelyik latinórán írtam, egy égő város képét rajzolja meg, a pusztuló Trójáét. Először azt hittem, fordítás, de közben kiderült, önálló írás. Vergilius *Aeneis*ének egyik erőteljes részlete inspirált, Aeneas álma a második énekből. A pusztuló Trója látványa hatalmas erővel hívta elő bennem a félig elpusztított Budapest képét. Édesanyámmal itt, a fővárosban éltük át a háború végét, innen indultunk el a félméteres hóban szülőfalum, Endrőd felé. A vers eszembe juttatta a kiégett, üszkös házakat, amiket útközben láttunk. Azóta rávetül nemzedékemre a tűznek, a lángnak ez a visszfénye. Valamennyire mindannyian meghaltunk akkor, és ráadásnak érezzük, ami attól fogva történt. Mindezt nem lehet átadni annak, aki nem élte át, talán csak az érti, akit utolért valamilyen tragédia. Apám halálával jött hozzám igazán közel a rém. Nem akartam elhinni, hogy nem jön vissza, megígérte, hogy visszajön, és a mi családkban az adott szó szent dolog. Azóta szinte mindenkit elvesztettem, anyámat, közeli hozzátartozóim nagy részét. Mások külföldre menekültek '48-ban vagy '56-ban. Nincsen bennem félelem a szónak abban az értelmében, ahogy az emberek szoktak az ideggyógyászoknak panaszkodni, hogy valósággal rettegnék, vacognak a halálfélelemtől. Talán ez annak köszönhető, hogy Isten megadta nekem a versírás képességét; a versben egy csomó feszültség, szorongás kioldódik. De ha arra gondolok, hogy egyszer majd nem leszek itt, és nem hallgathatom Mozartot, Bachot, Grieg a-moll csellószonátáját, nem szagolhatom az ablakomban a muskátlit vagy az esti jószagút, nem idézhetem meg a férfiak mosolyát, akkor néha úgy érzem, szakadék szélén állok. Ilyenkor kell a betűhöz fordulni, mit is mond a dolgok fontossági sorrendjéről Seneca, Spinoza vagy Epiktétosz, mit mondanak életről, halálról.

– Nem véletlen tehát, hogy a Gergely-líra egyik központi motívuma éppen a halál és a gyász lett. Versei nagyon szép példái annak, hogyan válhat az írás, a költészet a túlélés egyik legfontosabb lehetőségévé. Mert „ahol elakad a mondat, elakad az élet” – írja egy helyen.

– Igen, a versírás valóban a túlélés lehetősége és formája. Amit a mondat hatásáról most idéz, nekem különösen fontos. Mélyen hiszek a mondat erejében. Tudjuk, hogy kez-

detben volt az Ige, amit néha úgy mondanak, kezdetben volt a szó. Szerintem kezdetben volt a Mondat. Így, nagybetűvel. Vannak megváltó erejű mondatok. Csak egyet említek azok közül, amelyek elértek engem. A háború után nagy szegénységbe zuhantunk. Lakásunkból kibombáztak bennünket, ennivalónk alig volt. A budapesti gimnáziumban 1948-ban olyan osztályba kerültem, ahová sok jómódú lány járt. Ketten voltunk szegény sorsúak, egy operakórlista árván maradt lánya és én. A gyermekotthonból hozott marmaládés kenyeret majszoltam, és láttam, hogy a többiek milyen gazdag uzsonnát vesznek elő a táskájukból. Nem voltam irigy, csak éhes. Sokszor egyedül ácsorogtam kinn, a folyosón. Egyik nap meglátott dr. Rácz Jenő tanár úr, a hittantanárom, odajött hozzám, és azt mondta: „Maga egyszer még nagyon boldog lesz, mert megérdemli.” Ebbe a mondatba hosszú éveken át kapaszkodtam. Nem lettem nagyon boldog, a boldogság csak pillanatokra érintett meg, mégis bennem volt a tudat, amit ez a mondat belém táplált, hogy kiérdemeltem valamit.

– *Az életmű alakulásától elválaszthatatlan a folyamatos retrospektív, kritikai viszony a már meglévő versanyaggal, és sajátos versszervező erőként funkcionál a szövegek folyamatos megrostálása, válogatása, újrarendezése, korrigálása, átírása, kiegészítése. Ezt tükrözi legutóbbi monumentális kötete, az Űtérítő, amely átfogó képet ad eddigi költészetéről. Ugyanakkor azt is észrevehetjük, hogy verseskönyveit, ciklusait erőteljes tudatossággal komponálja meg. Mi határozza meg Önnél az említett költői eljárásokat?*

– Egyrészt az, hogy úgy szeretek építkezni, ahogy a korallsziget épül. Úgy érzem, ez a stabil, ez a biztos. Mindig gyönyörködöm a szerkezet szépségében. A könyv lényege nem csupán az „üzenetében” és a formájában van, épp olyan meghatározó a szerkezet is, a megkomponáltság. A versben, a kötetkompozícióban is nélkülözhetetlen a szimmetria, vagy ha kell, az aszimmetria. Nagyon ügyelek a belső rendre; azt hiszem, rendetlen világunkban az írás egyik feltétele, hogy az ember rendet tartson magában és a munkáiban. Másrészt gyakran ráakadok a verseimben egy-egy olyan szóra vagy szóképre, ami éppen csak megközelíti a dolgok velejét, amit még jobban meg kell csiszolnom, pontosabbá kell tennem, amelyben még inkább meg kell szabadulnom az esetleges külső hatástól. Mondok erre példát. Az említett gyűjteményes kötet összeállításakor hirtelen rájöttem, hogy az *Egy fáraófej* című, nagyon régi, az ötvenes évek végén írt versem egyik ríme Kosztolányi-rím. Borzasztóan restelltem, de már nem tudtam átírni, mert beleszervült a versbe. Másutt ugyancsak egy Kosztolányi-rímet találtam, amit azonnal kijavítottam, mert az engedte magát. Be kell hatolni a régi elképzelésekbe, meg kell találni azt a pontot, ami vagy érzékeny, vagy beteges góc, de mindenképpen figyelmeztetés.

– *Úgy látom, ez a belső rend, harmónia mindig meghatározó volt élete során. A végén, az újabb verseskötetek említésénél kezdtük a történetet. De most kanyarodjunk vissza az elejéhez! Endrődön született, és élete első éveit is vidéken töltötte. Milyen emlékeket őriz gyermekkorának háború előtti időszakából? Melyek voltak a meghatározó színterek?*

– Gyerekkorom óta fontos szerepet játszik életemben, sorsomban a tükrözés, a tükröztetés. Két helyen töltöttem a gyermek éveket. Endrődön születtem, ott élt anyám családjával, apám pedig Zalaegerszegen volt újságíró. És futballbíró! Rendszeresen utaztunk az

Alföldről a Dunántúlra, a Dunántúlról az Alföldre. Az egyik helyen akácfa, a másik helyen fenyőfa. Kétféle tájszólás, az alföldi hosszú hangok és a dunántúli rövid hangok. Én a hosszú hangokat tanultam el. Megrázó élmény a vidéki gyerekkor. Végigjártam azokat az éveket. Az emlékek közt ott vannak a rózsafák, a kutyák-macskák, ott a szőlőmondasok íze. Az *Őrizetlenek*ben az egyik gyerekszereplő meséket talál ki. Az epizódba beleágyaztam azokat a szőlőmondasokat, amelyeket anyámtól hallottam. Gyönyörűen beszélt magyarul, képes magyar nyelven. Remélem, előrköltem. A vidéki ember másként él, másként gondolkodik, a vidéki gyerekeknek más a becsületkódexe.

– *Később, Endrőd és Zalaegerszeg után, élete harmadik vidéki színtere Szeged lett.*

– Szerettem azt a várost, különösen a gimnáziumot, ahová jártam. Akkor Szent Erzsébetnek hívták, ma, azt hiszem, Tömörkény a neve. Jó iskola volt, jó pedagógusok, latinos szellemű nevelés. Énekeltem a kórusban, mezzoszoprán voltam. Zongorázni tanultam, ott kezdtem el a latin mellett az angolt. Sokat sportoltam, kézilabdáztam és futottam. A viszonylag békés koalíciós éveket éltem át Szegeden. Nagy érzés volt Juhász Gyula, Móra, Tömörkény nyomdokaiban járni. Tudni, hogy *Anna örök...!* Ott memorizáltam először verseket, Juhász Gyulát: *Hol Watteau tája ring a kerti tóban...*, Tóth Árpádot: *Valami kancatej-szagú dal / Lelkem ős pusztáiból följön...* Elképesztőnek találtam, hogy a táj ring, és a dalnak kancatej-szaga lehet.

– *Értelmiségi-polgári családban nőtt fel. Édesapja újságíró volt. Milyen szellemi útravalót kapott? Mennyiben járult hozzá költővé, irodalmárrá válásához ez a családi miliő?*

– Apám politikai újságíró volt. Főként a külpolitika és a magyar helyzet érdekelte; viszonylag friss trauma volt még Trianon. Jogász szeretett volna lenni, képviselő, ha engedik. Tudósítóként feljárt a parlament üléseire, megismerkedett Peyer Károllyal, Rassay Károllyal. Rassay és apám ifjúkori barátja, Parragi György, a saját lapjához akarta vinni apámat a háború után; leveleiket most is őrzöm. Rassay az Esti Kurírnál, Parragi a Magyar Nemzetnél dolgozott. Akkor még nem gondolták volna, hogy mindketten oda kerülnek később, ahová apám, a mauthauseni haláltáborba. Peyer Károly is oda került; ők túléltek. És hogy én mit kaptam a családtól – a teljes szellemi fegyverzetet. Szépirodalmat leginkább anyám olvasott; könyvvel a kezében elveszett körülötte a világ. Könyveinkből mindössze hat darab maradt meg, a többit elvitték, amikor a kifosztották a lakást. Sokat nyaraltam Battonyán, apai nagyszüleimnél, egész nap a tornácon olvastam; apám húga, Elza néném végigálmodta az olvasmányait. A családban gyakorta forgatták a Bibliát. Többen zenéltek, énekeltek. Legkedvesebb unokabátyám, apám unokaöccse filozófiával foglalkozott. Egyetemre nem vették fel; villanyszerelő lett. Amikor visszatért a munkatáborból, nekem is sokat beszélt kedves filozófusairól, Kantról, Nietzsche-ről, Schopenhauer-ről. Én tizenkét éves voltam akkor, ő tizennyolc lehetett. Megpróbálták rávenni, hogy lépjen be a rendőrséghez, álljon bosszút azokon, akik megölték a családját. Nem volt bosszúálló típus, ahogy a családukban senki sem; 1948-ban megszökött az országból. Végül, hosszas bolyongás után, egy palesztinai sivatagban kötött ki, ahol talán tíz évig élt, aztán egy narancsfa ágára felakasztotta magát. Tőle hallottam először azt a mondatot, amelyben együtt szerepel az erkölcsi törvény és a csillagos ég. Korábban, még Zalaegerszegen, apám jóvoltából került a kezembe a *Halhatatlan szerelem* című gyönyörű kötet, szépséges nyomás,

iniciálék, versek és reprodukciók. A görögökkel és a rómaiakkal kezdődik az összeállítás, vannak benne angol, francia, német és orosz költők, és természetesen magyarok. Egy Goethe-versen tanultam meg olvasni: *Rád gondolok* a magyar címe, Szabó Lőrinc fordítása. De azt, hogy hogyan lettem költő, máig nem tudom. Talán ha nincs a háború, nem érint meg a pusztulás látványa, egészen másként alakul az életem. A legelső kép, ami megfogott, nem is a lángoló város, hanem az a bizonyos hómező volt, 1945. január 18-án, amikor anyámmal elindultunk Pestről Endrőd felé, Szolnokig gyalog, a térdig érő hóban, napi húsz kilométer gyaloglás, papírtalpú bakancsban – hihetetlen, hogyan voltam rá képes. Aztán erre az útra rávetült Halldór Laxness egyik mondata...

– *Vagyis egy újabb meghatározó mondat...*

– Igen. *Független emberek* című regényében olvastam a végtelen hómezőről, „ahol semmi sem állt a költészet útjába”. Ha a kezdetekhez akarok visszanyúlni, ezt a boldogító képet is elő kell hívnom.

– *Szülei orvosi pályára szánták, Ön azonban – még gimnazistaként – sikeresen felvételizett a Színművészeti Főiskolára, de mégsem kezdhetette meg tanulmányait. Mi volt ennek a története?*

– Az ötvenes évek elején a művészeti főiskolákra érettségi nélkül be lehetett jutni. Barátnőm, az osztályból az a másik szegény sorsú lány a Képzőművészeti Főiskolára jelentkezett, én pedig – mivel szépen mondtam verset – a Színművészeti Főiskolára. Föl is vettek. Főként munkás- és parasztgyerekek jártak oda akkoriban, erős tehetségek, Soós Imre, Szirtes Ádám, Horváth Teri, Berek Kati, Szemes Mari, Pápai Erzsi, Psota Irén nemzedéke. Nagyszerű légkör volt, csupa játék az élet. Sajnos, nem sokáig lehetett benne részem, mert a politikai rostavizsgán megbuktam. A káderes többek között azt kérdezte, milyen neveket hallottam otthon emlegetni. Elkezdtem sorolni: Parragi, Peyer, Rassay... Ezek a nevek nem jól csengtek akkor. Azzal rúgtak ki, hogy gyengék a hangszálaim. Egyébként csakugyan gyengék, azóta is.

– *Így tehát nem lett Önből színész, ehelyett azonban egy igen nehéz, férfias szakmát sajátított el.*

– A MÁVAG Mozdony- és Gépgyár kapuján ki volt írva, milyen munkásokat keresnek. Kovácsot, vasöntőt, vas- és fémesztergályost, maróst, gyalust, mintakészítőt, hegesztőt, kazánkovácsot, magkészítőt, lakatost. Hogy mennyire nem volt fogalmam a nehéziparról, az is mutatja, hogy úgy képzeltem, a marós marólúggal dolgozik. Esztergályosnak jelentkeztem. Kemény két év volt, nagyon szép szakma. Az első évben rengeteg selejtet csináltam, a fél műhely rajtam röhögött. Nem voltak rosszindulatúak, csak nem értették, miért vagyok ilyen ügyefogyott. Keservesen, de beletanultam; másodéves koromban segéd-oktató lettem. Bámulatos érzés: az ember egy formátlan vasdarabot befog az amerikánerbe, és a keze alatt formálódik meg. Az egyik oktatóm azt tanította, a munkafolyamat mindig ugyanaz: nagyolni, simítani, csiszolni. Verset is így írok. Két év után ötös kategóriában szabadultam, de a gépjavító mechanikában olyan munkadarabokat adtak, amiket éjjel elrontottak az átképzősök... Itt már nem segített az akaraterőm.

– *Ezzel véget is ért esztergályos karrierje. Miután otthagyta a műhelyt, úgy tudom, ismét továbbtanulásra jelentkezett.*

– A mozdonygyárból természetesen út- és vasútépítő mérnöknek jelentkeztem. A felvételi bizottságban ott ült egykori gimnáziumi magyar tanárnóm, aki figyelmeztetett: ne vegyem el a helyet a munkástanulók elől. Nagyon elkeseredtem. Ugyanúgy bélyegként ült rajtam a polgári-értelmiségi származásom, mint a háború alatt a zsidóságom. Levelet írtam Rákosi titkárságára, tanulni szeretnék, kaptam is választ, hogy szükség van rám a szocialista mezőgazdaságban. Agronómusnak vettek fel, de nem gépésznek, hanem állattenyésztőnek, az Állatorvosi Főiskolán egy orvos mellé osztottak be, aki gyomormosást adott a lovaknak; én a küblit tartottam. Nem bírtam nézni a szenvedő lovakat, kérvényt írtam a Földművelésügyi Minisztériumba, engedjenek át bölcsésznek. Szerencsére bekerültem a szakérettségis tanfolyam angol osztályába, onnét aztán az Eötvös Loránd Tudományegyetem magyar–angol szakára, tanárjelöltnek.

– *Egyetemistaként élte át az 1956-os eseményeket. Az élmény gyönyörű megörökítését olvashatjuk a Stációkban. Azelőtt, és nyugodtan mondhatjuk, hogy azóta is kevesen szembesültek az akkor történetekkel. Sőt azt is mondhatjuk, hogy a valódi szembenézés múltunkkal, a XX. századi történelem katalizmáival korántsem teljes. Hogyan gondol vissza azokra a sorsdöntő napokra?*

– Az első néhány nap csodálatos volt. Akkor voltam negyedéves. A felkelés, tudjuk, egyszerű tüntetéssel kezdődött, a Lengyelországgal való szolidaritás robbantotta szét az indulatokat. Évfolyamunkra járt egy lengyel szakos fiú, Gömöri György, a ma Angliában élő költő, aki folyamatosan hallgatta a varsói rádió adását, hozta a híreket az egyetemre. Az utcán diákok és professzorok kart karba öltve vonultak. Felemelő, ártatlan pillanat: azt hittük, létezik emberséges szocializmus, csak a Rákosi-kormány és a Szovjetunió eltorzította piszkos bűneivel, hazugságaival. Hittük, hogy ezt a világot még meg lehet tisztítani, meg lehet reformálni. Ezért gondolom, hogy a korhű kifejezés a felkelés. Az első négy nap az ártatlanság jegyében zajlott. Október 27-én a Nyugati pályaudvar előtt álltam, láttam, ahogy özönlenek ki a váci fegyház rabjai, és azt kiabálják, hogy ők majd rendet csinálnak. Kiszabadult az alvilág, rászabadult a felkelésre. A Bajcsy-Zsilinszky úton végig cédulák voltak kitűzve: „Nagy Imre Moszkva-bérenc...” Felesleges az oroszokra, a túlerőre kenni mindent, itt belülről is meg lett roppantva az egész. Az összetartás utolsó szép pillanata november elseje volt, a halottakért estére minden ablakban égtek a gyertyák. Utána már csak a rendtelenség, a kétségbeesés, az üres ígéretek, a tankok. Nagy belső tragédiaként éltem át mindezt, mint amikor az ember veteményeskertjét széttapossák.

– *A diploma megszerzése után hat évig tanított Újpesten, majd 1963-ban úgy döntött, hogy elhagyja a tanári pályát. Mi volt ennek az oka?*

– Imádtam tanítani. Sokkal inkább vagyok tanár, mint író. Nehezen kaptam állást, mindenütt megkérdezték, részt vettem-e a tüntetésben. Nagy késéssel Újpesten sikerült elhelyezkednem, egészségtan–fizika–kémia–földrajz tanárként, egy általános iskolában. Hamarosan a szaktárgyaimat is taníthattam, magyart és angolt is, az angol órákra sűrűn járt a szakfelügyelő, szerencsére jóindulatú ember volt. Aztán átkerültem az egyik kerületi gimnáziumba. Szerettem az osztályaimat, a kollégáimat. Az igazgatóim viszont rajtam tartották a szemüket. Valaki följelentett, mert '56-ot nem ellenforradalomként tanítottam

(azt sem tanítottam, hogy forradalom volt, mindig felkelést mondtam), később pedig megvádoltak, hogy aláásom a munkára nevelést. A politechnikai oktatást abban a formában, hogy a gyerekek heti hat órában nyomorgatják a cérnagyárban a gépeket, csakugyan nem tartottam jónak. Emiatt Berzsenyire például csak évi egy óra jutott. Keserű szájjal hagytam el a tanári pályát.

– Ezt követően előbb a Magyar Rádió külföldi adásainak szerkesztőségében dolgozott, majd az *Élet és Irodalom* rovatvezetője lett. 1973–74-ben ösztöndíjjal nyolc hónapot töltött az Egyesült Államokban, az Iowai Egyetem nemzetközi íróműhelyének résztvevőjeként. Hazatérése után a Szépirodalmi Könyvkiadó szerkesztőjeként tevékenykedett, 1977 és 1988 között pedig a *Nagyvilág* című világirodalmi folyóirat rovatvezetője volt. Mennyire játszott bele az életébe akkoriban a politika, hiszen mégiscsak diktatúrában éltünk? Milyen volt egy magányos értelmiségi asszony sorsa?

– Nehéz. Elvált, egyedülálló nő voltam, gyerek nélkül, így lakást sem kaptam. Egyszer, amikor már ott dolgoztam a rádiónál, sírva mentem föl a liften, éppen egy elutasító végzés után. Beszállt a liftbe a fősztályvezetőm, rokonszenves ember, elsőrangú újságíró. Megkérdezte, miért sírok. Soha nem lesz lakásom, válaszoltam. Azt mondta, miért nem szóltam hamarabb, ismeri az OTP vezérigazgatóját. Így jutottam ehhez a kicsi lakáshoz, amelyben ma is élek. Egyébként az újságban bukkantam rá egy apróhirdetésre, hogy a Magyar Rádió angolul tudó munkatársat keres. Jelentkeztem, fölvettek. A külföldi adások szerkesztőségében a műsorexporthoz kerültem: műsorainkat külföldön csak akkor adták le, ha politikamentesek. Magyar kisvárosok, Mátyás király reneszánsz udvara, Liszt Ferenc zongorája, Luther Márton végrendelete... Remek munka volt, jó légkörű, szellemes társaság. A kellemetlenség azért itt is utolért. Egy interjúban, amit a BBC rendelt meg, Illyés Gyula azt mondta, neki tizenötmillió magyarra kell gondolnia. Ez az ártatlan megjegyzés elég volt ahhoz, hogy a műsort elkobozzák és felvigyék a pártközpontba. A következő munkahelyem az *Élet és Irodalom* lett. Nemes György főszerkesztő talpig ember volt, mindenkiért tartotta a hátát, '56-os börtönviselt kollégákat is odavett a szerkesztőségbe. Az *ÉS*-nél előbb a művészetkritikai, azután az információs rovatot bízták rám. Kitűnő írókkal, újságírókkal dolgoztam együtt. Aztán Nemest nyugdíjazták, Jovánovics Miklós lett az utóda. Tartottam tőle, mint később kiderült, oktanul. Alapjában bohém fiú volt, nem bántott senkit.

– Hogyan került a Szépirodalmi Kiadóhoz?

– Illés Endre hívott. Gyönyörű feladatokat kaptam, például a *Magyar népdalok* és a *Magyar népballadák*, illetve a Krúdy-sorozat és a Tömörkény-kötet szerkesztését. Elit szerkesztői gárda volt ott, de én alig bírtam a munkát, normában dolgoztunk, mint egy gyárban. Havi ezernyolcszáz oldalt kellett teljesíteni. Amilyen elegáns volt Illés, ha az ember mint író kereste föl, olyan szeszélyes volt főnökként. A kiadótól a Nagyvilághoz mentem át, afroázsiai rovatvezetőnek; akkoriban doktoráltam afrikai irodalomból. A Shakespeare-szakértő Kéry László jegyezte a lapot, igazi *literary gentleman*, a nagy műveltségű kollégák többsége két-három nyelven beszélt. Egy idő múlva a rovatomhoz csatolták Kanadát, Ausztráliát és Új-Zéland irodalmát is. Nem volt hálás munkakör; hiába kapta meg a Nobel-díjat egy japán, aztán egy afrikai és egy egyiptomi író is, ezek az irodalmak mellőzöttek maradtak az európai és az amerikai irodalmakkal szemben. 1988-ban a Nagyvilág-

tól mentem nyugdíjba, azóta az írásaimból próbálok megélni. 1992-ben meghívtak a budapesti bölcsészkar angol irodalom tanszékének doktorképző kurzusára. Végre megint taníthattam, kiváló kollégák között, szabad szellemi légkörben. Az Isten megadta ezt is, az utolsó állásom lett a legkedvesebb. Eleinte műfordítás-technikát és -történetet tanítottam; Kosztolányival kezdtük és Jékely Zoltánig jutottunk el, de néhány élő magyar költő-fordító munkáját is megnéztük, idősebbekét, fiatalabbakét. Azután William Butler Yeats verseiből olvastunk egy szemináriumon. Meg nem tudnám mondani, melyik tárgyat szerettem jobban!

– *A fordítást említi, amely tevékenységének igen fontos területe. Már az egyetemen műfordítói szemináriumokra járt, ahol kapcsolatba került a nyugati irodalmakkal. Első műfordításköteteiben James Joyce- és Dylan Thomas-műveket közölt. Hogyan hasznosította, és hogyan építette be később költészetébe az így megismert líraválasztásokat?*

– Sokat tanultam ezektől a nagy költőktől, Joyce-tól elsősorban ritmust, Dylan Thomastól mondatformálást.

– *Rendkívül lassú, elhúzódó pályakezdésről, hosszas készülődésről, érlelődésről beszélhetünk az Ön esetében. Első verseskönyve, az Ajtófélfámon jel vagy 1963-ban jelent meg, ezt követte a Johanna, majd az Azték pillanat, illetve ezeket megelőzően egy kisregény, a Glogovác és a holdkórosok. A '73-as Válogatott szerelmeimet már az első pályaszakas lezárásaként, és ezzel együtt a váltás jeleként, egy magabiztosabb, karakteresebb verseszéd és versnyelv kifejlődésének dokumentumaként is olvashatjuk. Vallomásaiban, interjúiban többször megfogalmazta már, hogy az útkeresés, a kísérlétezés évei után első igazán elfogadható műve, amit teljesen a magáénak érez, A tolmács című regény volt, amely 1973-ban látott napvilágot.*

– Évekig kerestem az igazi hangomat. Ma úgy érzem, a magam számára elfogadható vershangot 1978-ban találtam meg, a *Kobaltországban*. Az volt az első olyan verseskönyvem, amely minden porcikájában az enyém. De igaza van: 1973-tól, *A tolmáctól* számítottam valódi pályakezdésemre – csakhogy az a könyvem próza.

– *Éppen ezért különösen érdekes számomra, hogy prózában volt meg először az a hang, amely aztán versben is kikristályosodott.*

– Köszönöm, hogy figyelte erre. Igen, a lírai eszköztáramat én prózában munkáltam ki. Negyvenéves koromtól kezdtem érezni is mindazt, amit addig megfigyeltem, kikísérletem, megtanultam. *A tolmács* nekem salto mortale volt, a *Kobaltországban* már éreztem az erőmet.

– *A kései indulás magával hozta a recepció megkésetttségét. Nagyon kevés mérvadó kritika, még kevesebb tanulmány jelent meg műveiről. Fontosnak tartom Lengyel Balázs figyelmét, aki már a Válogatott szerelmeimről is írt. Később több jó kritika után nagyobb elemzést Tarján Tamástól és Lászlóffy Aladártól olvashattunk. Úgy látom azonban, hogy az elmúlt években felélénkült a Gergely Ágnes-recepció, és különösen öröndetes, hogy a fiatal pályatársak közül többen figyelemmel szoltak újabb köteteiről. Érdemes még külön megemlíteni Honti Mária, Ferencz Győző és Báthori Csaba szép írásait is.*

– Az első magyar kritika, amit olvashattam, azt írta az első könyvemről: kudarc. A *Glovác*zról azt írták, tehetségtelen munka, a humoromról: „angolosan elegáns”. A ’60-as években ez fölért egy feljelentéssel. Ungvári Tamás védett meg a sajtóban, máig hálás vagyok érte. A *tolmács* kritikáit a pártközpont tanácsadója letiltotta bizonyos lapokban. Először Svédországban jelentek meg komoly recenziók, éppen erről a regényről. Itthon, azt hiszem, a *Kobaltországot* fogadták jól, és a ’90-es években már valóban figyelmesen írtak a könyveimről. Azért, tudja, néha adagol a sors. Amikor az *Őrizetlenek* legértőbb németországi kritikája megjelent, eszméletlenül feküdtem a műtőasztalon...

– *Ahogy említettük, magányosan, társtalanul indult, mesterei nem voltak. Kritikusai általában a klasszikus modernség, a nyugatos és újhholdas lírahagyomány folytatójának tekintik. Kiktől tanulta a legtöbbet? Egy későbbi kötete, A kastély előtt nyitóverse jó fogódzó lehet ahhoz, hogy sorra vegyük azokat a költőket, akik jelentős hatást gyakoroltak Önre.*

– A *Hálaadás-parafrazis* című versemről beszél. Weöres Sándortól azt tanultam meg, hogy messzire kell látni. Illyés Gyulától a dal édességét, ahogy persze már Kosztolányitól is. Pilinszky Jánostól azt, hogy az embernek egyenes derékkal kell nyújtóznia. Nemes Nagy Ágnestől tudom, mit jelentenek a magyar versnek a tárgyak. Vas István egyik verséből értettem meg, milyen borzongató visszhangok támadnak a múltból, és meg kell nekik felelni. A versem címében *Hálaadás* szerepel, nem *Hála-áldozat*, mint a Weöres-versben, melynek az enyém a parafrázisa; nekem nincs oltárom. Gézbe burkolom a halottakat, mint ahogy Nemes Nagy négysorosában és egy késő bizánci freskón is megjelenik feltámadása pillanatában Lázár.

– *Yeatsről – akit ugyancsak megidézt az említett versében – külön esszékönyvet írt Nyugat magyarja címmel, de verseket és drámákat is fordított tőle. Miért vált ennyire fontossá a Yeats-jelenség és -költészet? Tőle mit tanult?*

– Az embernek pontosan tudnia kell, hányszorosan hová tartozik. Yeats az angoloknak írt volt, a katolikus íreknek protestáns. Az ilyen présekben születik igazán jelentős költészet. És ilyen présekben kell jól kiegyensúlyozni a szenvedélyt és a józanságot, a szenvedést és az iróniát. Yeats hatalmas költészetet teremtett, Magyarországon talán nem ismerik annyira, mint más modernisták, például T. S. Eliot vagy Ezra Pound líráját. Ezért is írtam meg erősen szubjektív hangú esszénaplómat, amelyben a költő élete, versei, korszakélménye, angol kultúrája és Írország-képe mellett azon is eltűnődöm, mit jelent írnek lenni.

– *Műveiben többször felbukkan a zsidókérdés, a zsidó identitás problémája. A tolmácsban olvashatjuk a következő gondolatot: „Ha az ember olyan zsidó, aki már zsidóul érezni, gondolkodni nem tud, hanem magyar, tagja a magyar lelki és sorsközösségnek, s emellett megmaradt benne a zsidó problémaérzékenység, akkor igazán tragikus a helyzete.” Hogyan élte meg, éli meg saját zsidóságát?*

– Ezt a szépséges mondatot a tragikus sorsú nagy nyomdász, Kner Imre mondta. Tudom, miféle tragikus helyzetet említ; átéltem, átgondoltam, megírtam. Boldogan vagyok magyar, és boldogan vagyok zsidó, bennem ez a kettő mindig egy volt, és ezért nagyon hálás vagyok a családomnak. Mi büszkén voltunk magyarok, akkor is, amikor ezt tőlünk megtagadták, és ragaszkodtunk a vallásunkhoz, akkor is, amikor figyelték, ki jár temp-

lomba, és ki nem. 1973-ban írtam *A tolmácsot*, azokban az években még nem nagyon volt szokás az identitás megfogalmazása; többen leírták, mi történt, azt azonban kevesen, mi maradt mindabból, ami történt. Ezt próbáltam a regényben megragadni. Egy évvel korábban Gera György, akire ma már ritkábban emlékeznek, izgalmas regényt írt *Terelőút* címmel erről a traumáról. A könyve talán még visszhangtalanabb volt, mint *A tolmács*.

– *A regény egy képzelt trilógia első kötete, amelyet A chicagói változat és a Stációk követ. A három mű szüzséje csak laza szálakkal kapcsolódik egymáshoz, inkább az azonos probléma- és kérdésfelvetés fűzi össze a könyveket. A képzelt trilógia később tetralógiává tágult, hiszen 2000-ben jelent meg az Őrizetlenek című regény. „Gergely Ágnes könyve azokról szól, akiket elveszített, és arról, ahogy elveszítette őket. Holtak és elhagyottak könyve. Mégsem találtam jellemzőbb szót rá, mint azt, hogy szeretetregény” – írja róla az ÉS egyik kritikusa, Horkay-Hörcher Ferenc. Nagyon szépen fogalmaz Takács Ferenc is, aki így ír: A könyv „megrázó és tragikus példázat az őrizetlenül hagyott emberi létről, a közönyös, értelmetlen és vak sorsnak odavetett mindannyiunkról: személyes hitelű, egyben mítoszi érvényű elbeszélés”. Az Őrizetlenek egy olyan asszony emlékezése, belső monológja, akinek sorsa mögött ott kavarog a XX. századi történelem. A regény lényegében a veszteségek leltára – tehetjük hozzá. Melyek a legfontosabb kérdések, melyeket regényeiben felvet?*

– Valójában minden regényemben azt próbáltam elmondani – és ez el is hangzik *A tolmács* hirosimai jelenetében –, hogy egyik szenvedést a másik ellen nem lehet kijátszani. Tetralógiának tartja a négy könyvet. Én is, mert mindegyik szenvedéstörténet. *A tolmácsban* magyar zsidó a női főszereplő, Bulgáriában élő örmény a férfi, és börtönviselt. Egyébként Bulgáriából a színhelyet át kellett tennem Görögországba, mert szocialista országot nem lehetett rossz színben feltüntetni. *A chicagói változat* hat emberi sorsot feszít egymásnak. Iowa Cityben, ahol 1973–74-ben ösztöndíjas voltam, argentin, nigériai, ugandai, japán és görög írókkal is barátságot kötöttem. Közös az életükben, hogy mindegyikük tudta, mi a diktatúra, a háború, a börtön, a menekülés. *A Stációk* történelmi összevetésen alapul: félelmes párhuzamot éreztem a szülőfalumban eldördült 1935-ös csendőrsortűz és 1956 között. Mindkettőt elhallgatták és hazugságrétegekkel fedték le. Ebben a regényben két emberi gondolkodásmód ütközik, két szerelmesé, akik végül nem tudják az útjukat összeegyeztetni. Az *Őrizetlenek*ben a férfi főszereplő észak-európai, a nő magyar. Nem a sorsuk és nem a gondolatviláguk feszül egymásnak, hanem a külső erők, amelyek fogva tartják őket. A férfit a magyar határon persona non grata-nak nyilvánítják, nem engedik át. Az asszony különféle ösztöndíjak segítségével próbál utánamenni, de soha nem éri el. Sorsukat az európai történelem feszítő ereje torzítja el végképp.

– *Nagyon sajátos, és számomra különösen izgalmas az a módszer, ahogyan a beszívt és mélyen, kitörölhetetlenül beégetődött személyes emlékek és élmények a versek mellett nemcsak a regényekben, hanem különböző prózarétegekben tükröződnek vissza. Itt elsősorban az Absztrakt tehén című vegyes műfajú, vallomásos, tárcanaplóként meghatározott könyvére gondolok. Ebben olvasható a következő gondolat: „Vigyázok a mondataimra. Vigyázok az ítéleteimre. A sorstól pedig nem kérek mást, mint hogy ne legyek azok közt, akiket kicsúfolnak, megfigyelnek – szmotrjat –, hazugságra kényszerítenek, és mindig tudjam, hogy a győztesek boldogtalanok, s hogy a jó mondat ugyanannyit ér, mint az ég és a törvény között lengő ártatlan narancsfaág.” Sándor Iván így ír a kötet*

kapcsán: „Gergely Ágnes prózája a forma teherbírását nem új szótárral, szerkezettannal, nem a szöveg korábban nem használatos tektonikájával teremti meg. A színével. Ez a szín a csontvörös. De: ilyen szín nincs. Éppen ezért lehet megteremteni. A kemény szürkék, a száraz feketék is bevillannak: üszök, hamu.” Vers és próza elválaszthatatlanul létezik egymás mellett az Ön művészetében, s a regények nyelvén is erőteljesen érezhető, hogy a szerző a líra felől érkezett. Hogyan sikerül egymással egyensúlyban tartani a különböző műfajú szövegeket?

– A vers ma már nehezen bírja el az epikus elemeket. Nemrégiben megpróbáltam balladákat írni, de falakba ütköztem. Néhányat talán sikerült megírnom; nem ment tovább. Ahol a történet fala megjelenik, ott a versnek vége. Ahogy a próza sem viseli el a túlzott költőiséget. Az egyensúly mélyen bennünk van. Az Ön által idézett sorokban ismét ott az a rettenetes narancsfaág. Filozófus unokabátyám emlékének ajánlottam *Elégia egy tükörképről* című versemet; történetét az *Őrizetlenek*ben is feldolgoztam. Az *Absztrakt tehén* úgy született meg, hogy mindahhoz, amit addig írtam, szerettem volna valami memoárfélét is odatenni. Úgy érzem, csak a gyerekkorom képei vannak ott tisztességesen, meg néhány utazás képe, vagyis mindaz, ami eltávolodott. A többit szétszórtam az ÉS-ben közölt tárcasorozatomban és a Fenákel Judittal közösen írt könyvemben, a *Hajtogatásban* is. Hiányzik belőlem az erő az ilyen memoárhoz.

– A 2004-ben megjelent „négykezes” kötet formai megoldása egy régi gyerekjátékot elevenít fel, a hajtogatást: „Hajtogatós...Emlékeznek a gyerekkori játéokra? Írjunk meg együtt egy történetet! Enyém a kezdőmondat, s ráhajtom a papírt, hogy ne leshess. Most te következel, írsz, ráhajtod, írok, ráhajtom... mindaddig, amíg úgy érezzük, a végére értünk... minék is? a türelmünknek? a mondanivalónknak? az életünknek?!” – olvashatjuk a fülszövegben a szerkesztő, Sebes Katalin gondolatait. Hogyan született meg az a könyv?

– A cím is, a könyv is Fenákel Judit ötlete volt. Nagyon jól játszottunk ezekkel a tárcákkal, miniatűr novellákkal. Játszottunk és emlékeztünk a közös gyerekkorunkra, a házunkra, a fiatal éveinkre, és talán sebeket is gyógyítottunk.

– Feltétlenül beszélnünk kell az életmű harmadik nagy dimenziójáról, a kutató-esz-széirő Gergely Ágnes tevékenységéről. Már említettük a Yeats-könyvet. Ugyanilyen nagy figyelmet szentelt Christopher Okigbo életének és művészetének. Dobsírató címmel önálló kötetben adta közre a modern nigériai költészet legjavát, majd megjelentette a költő posztumusz versgyűjteményének fordítását. Költészet és veszélytudat című doktori értekezésében tudományos alapossággal tárta fel a modern afrikai líra dilemmáit, „a bonyolult szolgaság s a bonyolult szabadság” történeti hátterét, a biafrai háború drámáját, miközben érzékeny műelemzések segítségével mutatja be az Okigbo-lírárt, amely az ősi törzsi hagyományok, az afrikai örökség és a modern európai költészet termékeny egymásra találásának köszönhetően született meg. Közben figyelme a háborús Skandinávia felé fordult, és megírta a Riportnapló Északról című dokumentumkönyvét. Mi vonzotta Önt ezekhez a témákhoz?

– Elsősorban a szenvedők iránti részvét, ami nem azonos a teázgató nőegyleti hölgyek részvételével. Amellett ez mind rendkívül érdekes probléma. Gondoljon például arra, hogy a gyűlölt angol gyarmatosítók helyére, a hóféhér Mercedesbe beültek az afrikai korrrupt fe-

keték. Christopher Okigbót pedig felelőtlenül kiengedték a harctérre, mindjárt őrnagyi rangra emelték, végül bedobták egy tömegsírba, a mai napig sem tudják, hol nyugszik. Továbbá kérdéses, hogy veszély esetén mi a helyes magatartás: a megszállókra azonnal visszatámadó norvégoké, az évekig megalkuvó dánoké, akik közben túljártak a megszállók eszén, vagy a semleges svédoké, akik eleinte két arcukat mutatták, de végül csak ott aszisztáltak, ahol szükség volt rá? Ezek a veszélyek bárhol, bármikor, bárkit megtalálnak.

– Szembetűnő, hogy költői figyelme a kezdetektől fogva a kötött formák felé fordult, és a versek kimunkáltsága, a hagyományos formai fegyelem azóta is meghatározó költészetében. Miért ennyire fontos Önnek a kötöttség, a formai fegyelem?

– A fegyelmezetlen költészet nem visz messzire. Lehet, hogy igazságtalan vagyok, de mi marad meg az amerikai beat-költészetből? Alighanem a robbantás ereje meg néhány nagy ívű sor. Idézni csak kimunkált versből lehet. Pílinszkyt idézem, nem Ginsberget. Nekem házam és váram a költői fegyelem.

– És mindenütt a tömondatok mint a vers legfontosabb alapkövei! A rövid, kemény, két-háromszavas, mégis mindent elmondani képes mondatok, a miniatűr versalakzatok. Mert „az emberi közelség legnagyobb tanúja a lecsupaszított mondat” – olvashatjuk az Őrizetlenekben.

– Mindig visszatérünk az elemi dolgokhoz: a fához, a kőhöz, a vízhez, a halálhoz, a mondathoz. A cicoma, amit ráaggatnak a mondatra, a politikusok tévedése. Mi kezdettől fogva mezítelenek vagyunk.

KIBÉDI VARGA ÁRON

Hasonlatok

*Gyökeres, mint a hold udvara,
feltétlen, mint az északnyugati viharok,
kártékony, mint az ókori álmok,
hatásos, mint a tegnapelőtti politika,
mint a virágok jelképei,
mint az akasztottak.*

*Ő az eredményes hasonlatok országát keresi,
a felszentelt hasonlatokét,
ahol mindenki átlép a határon,
ahol az értelem magára talál.*

Quimiac, 2005. augusztus 9.

Rejtvény

Mesterségem címere:

*nem öregszik,
nem tűnik el gyanús felhők mögött,
nem fél, nem tétovázik –
hirdet.*

*Rajtakapott szerelmeseket.
Régimódi csatákat Ázsia közepén.
Eleresztett viharokat.
A tejút szünetelését.*

*Mesterségem címere a hajnal:
elúzi a csillagokat.
Előre jelez.*

Saint Nazaire, 2005. július 20.

Vagyok aki vagyok

Napsugaras kérdések ostromolnak:

*Ki tölti fel a perceket?
Ki teríti elénk az utakat?
Ki fejtí meg az elveszett ábrákat?*

Kérdések és találgatások:

*Honnan jön a tétova bánat?
Ki felejtette el kitűzni a célokat?
Ki altatta el a tegnapi meséket
és főleg: a kezdetek képtelen gyönyörét?*

Saint Nazaire, 2005. július 20. – Quimiac, július 29.

Legenda

*Elhagyott partokon baktat,
legenda szülte a hozzátartozóit,
a gyászolókat és az ünneplőket.*

*Nem tudni, hogy most éppen
többedmagával lép-e ki a fák mögül,
vagy a szép és szent dolgok mélyére jár.*

*A legenda közben lombosodik, századok viszik előre,
hol jobbra nyílik, mint a remeték krónikája,
hol balra fordul, amikor
a gyász egyedül tölti be a partokat.*

Autóban, 2005. augusztus 8.

Hirtelen

*A halandóság hirtelen megszűnik,
megáll a dolgok rendje.*

Az emlék döntetlen.

*Maradnak a szavak, amelyeket nem lehet megjegyezni,
és a fosztóképzők sűrű erdeje:*

oktalan fekete hullámok.

Quimiac-Amszterdam, 2005. március 26–április 4.

Gyakorlatlan

A természet makulátlan redői.

A virág halhatatlan, a madár ismétlődik.

Alig halad a felhő, nem bontakozik ki a tánc.

A teremő gyakorlatlan.

Minden lépés, minden cipő mértani helyét keresi,

a pontos szimétriát.

Nem épül tánc, nem nő virág.

Így küzdenek a természet ábrái és

a függöny mögöl nem lép ki senki,

se Polonius se a tanácstalan szultán.

Párizs, 2005. április 2. – Amszterdam, 2005. április 4.

Életbelép

*Felébredni a homokbuckák mögött,
csak rá gondolni, a kezdőre,
a tekintetre és az út mentén felhalmozódó jelekre:
a lassan ébredők hanyatlására.*

*A kezdőre gondolni, aki a háborúk után
lépett életbe, aki a sivatagot
nem vette figyelembe, aki kimerítette viszontagságait,
a boldogtalan útvesztőket,
aki most halad a megsemmisülés felé.*

Amszterdam, 2005. május 9.

Választás

*Most már ott tartunk, hogy nincsenek királyok,
nincsenek választások.*

*Aki előrelép, a naplementét választja,
a lefejezést.*

*Fejetlen éjszakák várnak rá, süppedő álmok.
Lelépett és bekebelezték.*

*De a választó mindig fejedelem:
nappal jár, álmai nincsenek.
Fennen hordja fejét. Koronáját.*

Zwolle, 2005. szeptember 23.

KARÁCSONYI ZSOLT

Hernyólepke

*Ha az idő megszelídül,
kienged a hosszú tél,
ne feledd, hogy kívül belül
már egészen más lettél.*

*Minden egyes mozdulattal
fogd a percet, véd magad,
előről is, oldalról is:
támadnak az agyarak.*

*Hiába is lettél vadász:
másik vadász lő agyon,
ne hidd, hogy jó utat találsz
a tavalyi nyomokon.*

*Akárhonnan nézegetnéd,
nem túl vicces a világ,
ahol csak a hernyólepkék
nem követnek el hibát –*

*olyan lények, akik túlról,
nézik mit tesznek meg itt,
nem is tudják, hogy az áta-
lakulás is létezik.*

*Hogy a világ fordul, perdül?
Nekik az is egyre megy.
Látják, hogy a sík vidéken
hol állt, hol lesz majd a hegy.*

*Amíg te a csalitosban
húzod zúzott lábadat,
ők azok, akikre régi
kedved lassan átragad.*

*Ezért nem értheted honnan
hallod azt a nevetést,
mikor szíved belsejében
uralkodni kezd a rés.*

Uralom

*Ez már a tél, és nem tudni mióta
Járkál benne egy részeg idióta,
Ki része egy sokkal nagyobb csapatnak,
Bár fogalma sincs, hogy ők mit akarnak,
És nem érti a régi jelbeszédet,
Amit a régi emberek beszélnek,
Csak annyit tud, ha nincs mivel betöltsed
Az űrt amelyben csillagok köröznak:
Légy úrhajó és száguldozz a térben.
Az értelmetlenségek légterében
Majd megpihenhetsz, nincsen hatalom
Mit nem győz le az első alkalom.
Jeges tavasz a tél tüzét kioltja,
Vihar nyomán uralkodik a tócsa.*

A tökéletes hangsúly

*Itt csak a víz emelkedik,
itt csak a felhő süllyed,
ha el is mennek az urak,
a hölgyek újra jönnek.*

*Nevetgélnek a parton,
hullámok közé löknek,
tucatnyi kalapkarton
feszül neki a ködnek.*

*Így intézik el Orfeuszt
a ködös Albionban,
a tökéletes hangsúly
a néma tóba csobban.*

BÁLINT PÉTER

„Végbúcsúmat tiszta szívvel fogadjátok”^{*}

Valójában már korábban kellett volna szólanom egy rendkívül jólelkű, figyelmes, rangjával és familiáris örökségével sosem kérkedő, a magyar virtust a maga módján értelmező, az ősi szokásokra büszke, ámde a hencegésre vagy hetvenkedésre egyszer sem hajló fiatalemberről, a mindmáig hű barátáról: Puky István öcsémuramról.

Határozottan emlékszem, hogy nem volt még szüreti idő, s az akadémiai esztendő sem kezdődött meg, amikor a pataki Kollégium boltíves bejárata alatt – épp a Bibliothécából jöttem hónom alá fogva némely könyveket –, belém botlott egy elegáns öltözetű, feszes pantallójú, sujtásos felöltőjű legény, s meglökött nagy igyekezetében. „Megkövetem kegyelmedet figyelmetlenségemért és szertelenségemért. Egyben ajánlom is magam: báró Puky István vagyok, itteni deák” –, hadarta, nehogy időm maradjon a jogos szidalomra. Ahogy ártatlan arckifejezésével gyorsan végigmért, szemét a rövidlátók módjára meresztve, szégyenlősen rebegette kérdését: „S hát kegyelmedben ugyan kit tisztelhetek? Kit kellene töredelmes bűnvallomással engesztelnem?” Lehorgasztottam a fejem, az utóbbi időben az effajta csipkelődő, mégis tisztelettudó deákos hang nagyon is hiányzott nekem, olyan volt fülemnek, mint a tikkasztó nyári melegben a tücsökgzene. „Csokonai vagyok, Vitéz is, még ha bizonyos szempontból le is vitézlettem. Jurátus volnék ettől az esztendőtől fogva, noha eleddig poétának hittem és vallottam magam, s büszke vagyok, hogy Földi tanítványa lehettem. Hallotta esetleg hírét a tudós elmének, öcsémuram?” –, de hiába tereltem volna el a szót személyemről és elhagyott hivatásomról, lelkesülten belecsimpaszkodott szavaimba, s nem hagyott békét. „Nemde, urambátyám, kegyelmed a híres debreceni poéta! Ha így vagyon, rögvest bocsásson is meg egy esméretlen hódolójának, aki Gáspár Pál zempléni főjegyzőtől hallott kegyelmed érkezéséről, s az alma materből való kiebrudaltatásának szomorú históriájáról!”

Hízalgés nélküli nyájassága, őszinte szókimondása és a vidéki nemesifjak szolid eleganciája, amely még a bálokban is mértéktartó tudott maradni, mintha a puritánok szellemében került volna a fellengzős beszédet és az öltözködésbeli pipiskedést, a cicomát és hivalkodást, levett a lábamról. Javasoltam neki, ha és amennyiben meginvitál engem egy kitűnő borpincébe vagy csapszékbe egy pint

^{*} Részlet a szerző első díjat nyert Csokonai regényes életrajzából.

jófajta tokaji borra, hajlok a felemásra sikeredett bemutatkozását elfelejteni. „Ha csak ezen múlik urambátyám szívének kiengesztelése és elnyerése, mindjárt az összes pataki pincébe meghívom egy-egy pint borra. De ha nem bánja az úr, előbb elküldöm a szállásra a legényt egy kevéske hazaiért, füstölt sonkáért és száraz kolbászért, nehogy belemerülve a borharapásba, idejekorán eljárjuk a verbunkost. Épp az imént érkeztem csak Patakra, s még ki sem csomagolhattam, úgy siettem Kövy professzor úrhoz, ezért hát magamhoz nem hívhatom urambátyámat, de arról biztosíthatom, olyan paprikás kolbászt, mint amelyet a mi tiszai hentesünk készít, nem evett mostanában.” S már intett is a kocsikabán ülő idős legénynek, aki a tekintetes deák apjának szigorú intéséhez tartván magát, erősen tudakolta mielőtt hazafelé vette volna az irányt: „Hát a Kövy professzor úrral való találkozója ugye nem felejt el megejteni a fiatalúr? Ezért vágattunk lóhalálában, hogy még a déli harangszó előtt érkezzünk!” Puky összevonta a szemöldökét, kimustrált obsitosok szoktak ily haragosan nézni a fogadóban a régi dicsőségüket kérdőre vonni merészelő suhancokra, s mint aki restelli, hogy egy legény őt a kötelessége betartására emlékezteti, foghegyről vetette oda, némi komiszkodással a hangjában: „Eridj csak, Tódor, amíg a szállásomról jártadból visszaérsz, én a professzor úrnál levizitálok, és átadom neki apámuram levelét. S ha az urambátyám is hajlandó várni reám egy fertályórát, hogy az egymás egészségére és az én bocsánatom kiengesztelésére ihassunk, már sem jöttünk hiába. Érted, Tódor, no, eridj, ha mondom. Elhiheted, szenilis még nem vagyok, hogy feledjem küldetésem okát. Ebadtát neki!”

Olyan ellenvetést nem tűrő határozottsággal, mégsem sértőn, olyan eltanulhatatlanul egyszerű gesztusokkal, mégsem a céhmesterek vagy kalmárok kivagyiságát jelző fennhéjázással adta ki utasításait a legénynek, aki mellesleg az apja lehetett volna, hogy nem állhattam meg szó nélkül. „Ha kend, öcsémuram, ilyen karakánul és ékesszólón védi majd ügyfelét a bíróságon, nem sok pört fog elveszíteni!” Összeapta két tenyerét s fennhangon válaszolt: „már csak az kéne, hogy úgy menjen minden, mint a karikacsapás! Hát nem tudja, kend, hogy a patvaristák az évekig elhúzódó perekből tartják fenn magukat, mégpedig nem is rosszul?” – s a jurátusok méltóságával húzta ki magát, háta mögött összekulcsolva két kezét, mint aki pontosan utánozni kívánja a fontosságuk tudatában öntelten pipiskedő ügyvédek tartását. Majd nagyot nevetett sikeres színjátékán, s elviharzott, annyit kiáltván még hátra nekem: „Várjon kegyelmed egy keveset, s hűséges társa hamarost itt terem!”

Az első borozást, az első esmérkedést újabb és újabb követte, s nem telt bele két hét, nem maradt semmi az otthonról hozott elemózsiából. Egyre mélyült a barátságunk, holott eleinte csak korrepetáltam őt latin és olasz nyelvbéli előrehaladásában, a literatúra és história, a természetrajz és filozófia befogadásában, mivel azonban úgynevezett publikus deák lévén egy módosabb gazda özvegyénél béreltek szállást néki, nem volt kivel megosztani gondjait és gondolatait. Már-

pedig tudvalévő dolog, deáknak nagyobb szüksége van egy értelmes társra, mint bárhány csitri szeretőre. Kellett Pukym mellé valaki, hogy rendszeresen és módszeresen felügyelje a tanulmányait, emellett társalogjon vele az értelme elé vont kérdésekről. Kövy professzor engem ajánlott a nagytiszteletű apja figyelmébe, s a fiatalabb Puky is sürgette beleegyezését, hogy magam is egy kevés jövedelemhez jussak, ne csak anyám szűkös segélyéből tengessem napjaimat. A háziasszonya főzött rá, s bizony estvéneként ott marasztottak engem is kosztosnak, s a konyhából mindenféle varázslatos ételeket hoztak elénk; még az alsóneműmet és ingemet is rendbe hozta, tisztította és vasalta a fáradhatatlan asszony, Puky barátoméval együtt, az ifjúúr költségén. Elfogadtam fiatal barátom segítségét, tudván, hogy eljön az idő, amikor meghálálhatom neki szíves gondoskodását, ha másként nem, hát újabb kölcsönkérésekkel és szívességekre buzdítással.

Délutánonként együtt sétálgattunk a Bodrog partján, s hogy meggyőződünk róla, nincs-e illetéktelen személy a közelünkben, Kazinczyról és fogva tartott rabtársairól váltottunk eszmét. Szerteágazó rokonsága és apja befolyásos eszmérősei révén friss híreket kapott a budai fogságának körülményeiről, s engem már az is megnyugtató, hogy kegyelemben részesítette a mesteremet a császár, és nem oltották ki életét. Hónapok múltán merészeltem csak elmondani barátomnak, hogy magam is érintve voltam a Gorani-levél terjesztésében, sőt, Kazinczy-nak én küldtem belőle egy példányt, melyet valószínűleg elégetett, ezért nem gyanakodtak rám a titkosrendőrség kémei. Számára – miként korábban az én számomra is –, tiltott és veszélyes volta miatt tűnt izgalmas kalandnak a revolúcionista kátéinak és leveleinek küldözgetése, s a vélemény szabad áramoltatása. Valójában magam is csak a Vérmezőn fogtam föl, miképpen is végezhettem volna, ha nem vigyáz reám a Teremtő Isten, s a velem kapcsolatot tartók nem tüntetik el időben a rám utaló kényes és árulkodó nyomokat.

Egyedül Pukynak merészeltem megvallani egy hagymázás lázálmodat, melyben egy csuklyás alak megsúgta, hogy a korán felszámolt titkos társaságok vesztét és végzetét ugyanaz a személy okozta, mint aki szervezni kezdte: vagyis maga Martinovics apát. Felvázoltam azt a másik szörnyűséges látomásomat is, miszerint az oly sok tudós társaságban dédelgetett, Lembergben tudós professzori pályát betöltő apát, hogy a császártól kegydíjat és nyugdíjat vagy valamiféle jól jövedelmező egyházi birtokot kapjon, talán saját kényelme és bírvágya kielégítése okán, esetleg gyávaságból vagy túlzott lojalitásból, szép sorban küldi följelentő leveleit legjobb barátairól és tudós társairól a titkos rendőrség főnökének. A szerencsétlen megvádoltak (akik még abban a boldog hiszemben szervezik társaikat, hogy a legnagyobb titokban, a legnagyobb körültekintéssel végzik feladatukat, lótnak s futnak a becses nemzeti eszme valóra váltása érdekében) már rég egy rémséges szörny: a titkos rendőri hálózat foglyai, s csak idő kérdése, hogy mikor csap le rájuk a hóhér bárdja. Ki tudja, nem estem-e én magam is e szármalmas besúgó áldozatául, hogy nem okozta-e kicsapátásomat egy ártalmas megjegyzés, hi-

szen Domokos Lajos bíró uramat és fiát is többször följelentették. „Talán képzeldsz, barátom, talán megviselték idegeidet a történetek, hiszem, hogy mégsem oly romlott a nemzet meghatározó értelmiségének színe-java, hogy a mások feljelentéséből, ellehetetlenítéséből, elveszejtéséből kovácsoljon erényt és előnyt a maga számára. A despotáink ennyire nem ronthatták meg erkölcsünket, hogy magunk ássuk meg saját sírunkat! Mily közönséges volna tudni, hogy már senki sem bízhat meg, vagy egy nap arra kellene ébredned, barátom, hogy a följelentő jegyzeteimmel ártottam neked!” Magam is úgy véltem, hogy a legkiválóbb elme, a mégoly híres tudós professzor, az elismert poéta egyaránt tartozik az emberiségnek, a nemzetnek, a felvilágosult eszmének annyival, hogy a saját kínjaitól és a szigorú fogházbüntetéstől való megmenekedése árán sem vállal alantas együttműködést a titkos rendőrséggel. „Meglehet, barátom, hogy a történetek megviselték az idegeimet és Kazinczy rabtársának képzelve magam, hagymázos lázalmok gyötörnek csupán. De a kisördög nem hagy nyugodni, merthogy valakik mégiscsak feladták a társaság vezetőit, lebuktatták nemzetünk fiainak krémjét. Az értelem és a becsület, tudod, nem mindenkihez jut fölül, egy tál lencséért, jövedelmező egyházi birtokért, sokan eladnák még tulajdon szüleiket, esetleg még gyermekeiket is.” Magam is úgy véltem az emberi szabadság dédelgetett álmát árulja el saját despotikus elnyomóinak és cinikus foglárainak az, aki a szabadság szent ügyéért, a társadalmi egyenlőség eszméjéért küzdőket feladja.

S egy másik megfejtésre váró látomásomról is beszámoltam Pukynak a Bodrog partján sétáltunkban. Álmomban a parton sétáltunk, s egyszeriben arra letünk figyelmesek, hogy a sebes folyam sodrásába került egy uszadékfa, amelyen mezítelen női holttest akadt fönt, e tetemen átvérzett fehér gyolcsruha volt szereszaggatva. Bajosan lett volna eldönthető, hogy öngyilkos lett-e a nő, avagy áldozata valamely bectelen ember gyilkos ösztönének. Mindenesetre fiatalságának és hervadtságának az ellentéte megdobogtatta a szívünket. S nem messze tőlünk, az álomban sétálóktól, egy másik fiatal cseléd lányt is láttunk a folyó lapos martjánál térdig gázolva a vízben, s felhajtott szoknyája alól elővillanó combját a víz habjai és két puha tenyere mosták.

*

El ne feledjem megörökíteni a legemlékezetesebb napjaimat, miket Istvánnal és bájos kis feleségével, Darvas Annával töltöttem Ongán, az Úr 1801.-dik esztendejének szüretkor. A Szerencs, Miskolc és Felsőzsolca érintésével megközelíthető ongai kúriába hívtak meg vizitációba, részben hogy szülei személyesen is megismerjenek, részben hogy barátságunknak áldozhassuk minden pillanatunkat. Talán az idősebb báró úr is úgy vélekedett, mint én, hogy a szerteszabdaltott honban, az idegen ajkúak és talpnyalók uralkodásának idején, a besúgástól és fővesztéstől rettegés napjaiban a barátság az egyetlen szent dolog, amiért érdemes még áldozatot hozni, s ami lehetőséget teremt arra, hogy a bajba jutottakon honfiúi kötelességből és felebaráti szeretetből segíteni lehessen. Megvallom

jól esett tudni, hogy az arisztokrácia és a kisnemesség soraiban nem mindenki viseltet közönyösen a despotai rémuralomban aléltan leledző hon ügyei eránt; nem feltétlenül önös érdekeit tartja szem előtt, nem nézi cselédnek az alacsonyabb származású, mondjuk polgári születésű tanítót vagy névtelen poétát, mint amilyen én magam is vagyok.

A tágasabb Puky-famíliában akadtak jobb módúak is, de elszegényedett rokonok is, ez utóbbiak közül néhányan állandó vendégnek számítottak az ongai kúriában, akkor is, ha a háziak a tisztaigari, vagy miskolci házban tartózkodtak. Olykor bajosan tudtam volna azonosítani egy-egy különös figurát, amelyik hol a nappali szálában vagy társalgóban, hol a konyhában vagy a fedett teraszon, hol az istállóban vagy filagórában tűnt föl, s köszöntött kellő tisztelettel, akárha én volnék a házitanító, akinek kijár a megbecsülés.

Láttam már életemben sok léhűtőt és mások nyakán élősködőt, de oly' kifinomult érzéssel magukat nélkülözhetetlennek beállító alakokat, mint ezek voltak, akik mindig készen álltak egy-egy jó tanácsot adni a házigazdáknak, lett legyen szó földművelésről, cselédválasztásról, lekvárbefőzésről vagy a lyukas zokni foltozásáról, még nem volt módomban látni. A beteg nagymamára két hirtelenjében előkerült tánti felügyelt; nem keresztezték egymás számításait, felváltva ültek a beteg ágya mellett és idézték a mámi elé tovatűnt ifjúságának boldog éveit. S természetesen úgy gondolkoztak, ha már egyszer a falusi felcser útmutatásait követve, odaadóbban gondozták a beteget bármelyik haszonleső és patikáriusokkal összejátszó bábaasszonynál, megszolgálták bőséges táplálékukat; ettek is két ember helyett, mert féltek az éhhaláltól és attól, hogy idejekorán elveszítik az életerejüket.

Egy hajdanán, ki tudja melyik ütközetben megsérült katonatiszt nagybácsi is iparkodott meghúzni magát az oldalsó szárny egyik szobájában; ha az ember szembetalálkozott vele, a fejével biccentett, mintha nehezeire esne kibökní egy „adjonistent”. Haragban állt a világgal, mert hogy eljárt felette az idő, bajusza megfakult, fogai elszuvasodtak, úgyhogy jó paraszt szokás szerint a csibukban maradt dohányparazsat tömte a lyukba fájdalomcsillapítóként. Néha hangosan pörölt Tódorral az istállóban, a lovak csutakolásának és abrakolásának módját helytelenítette; a kefével teendő mozdulatok irányát és sebességét mutatta meg a legénynek, akit nemes egyszerűséggel csak „fiamnak” szólított. Az idős parasztemberbe több ész szorult annál, semhogy vitába keveredjen a kimustrált lovasági tiszttel, elengedte a füle mögött a feddő szavait, tudván, úgy sem lesz következménye fenyegetőzésének, hiába is panaszolja be az úrnál trehányysága miatt. Néha naphosszat járta a környező vidéket, a szántóföldeket és erdőket, s ha úgy vélte, látja valaki, kihúzta magát, egyenes derékkal haladt az útján, egyébként hajlamos volt a hátát meggömbíteni a fáradságtól.

A testes, ingadozva járó, harsány nevetésű s kiváló ételeket készítő házvezetőnő hamar megkedvelt engem is, mivel mindenkoron tisztelettel beszéltem az

asszonyokkal, mindegy volt nekem, hogy cseléd vagy előkelő származású volt. Rend és tisztaság honolt birodalmában: a konyhában, s persze a házban is mindenütt; kötényén sosem láttam pecsétet vagy zsírfoltot, nem úgy, mint a Szilágyi professzor babájáén, a szutykos és hájas Somogyinéén. Szava járása volt, „nem az egereket, hanem az urakat kell etetni!”, s ha kenyérmorzsát vagy más ételmaradékot talált, megfeddte a cselédlányt. Egy pirospozsgás, darázsderekű, faros és melles, ám a bal lábára feltűnően bicegő s mulatságos palóc tájszólással beszélő tót cselédlány szolgált mellette, s ha bosszantani akarta felügyelőjét, illetlenül móriskálni kezdte magát a vendégek előtt. Rá is szólt a házvezetőnő néha: „Ne riszáld a farod, te Jelenka, mert a csődör bele talál harapni, oszt úgy maradsz, csúfságban! A fiatal urakat pedig ne szédítsd, mert a fattyút senki sem szereti!” Jelenka kiöltötte a nyelvét, mint aki a szidalmazást ekként honorálja, s csak azért is illegette-billegette magát, és a kertben csipogó verebek és rigók tolláskodását utánozta. E színpadias páváskodásával akarta a nála idősebb asszony tudtára adni, hogy nem eszik azért oly forrón a kását, miként a rigorózus, férfi ölelését mellőző vénlányok hiszik. A két nő zsémbelődésének és örökös súrlódásának csöndes szemlélője volt Tódor, a mindenes legény: olykor kocsis és ügyintéző, máskor piaci beszerző és levélhordár, megint máskor a mesterek felvigyázója és a béresek élelmezője. A nagyobb familiáris összejöveteleken vagy ünnepnapokon még egy főzőasszonyt hívtak, hogy elegen legyenek a konyhában, esetleg valamelyik szomszéd nagyobbacska lánya segített felszolgálni az étkeket és elmosogatni a tányérokat, zsíros tálakat, lábasokat.

A kúria mögött, az udvar hátsó részében, takaros istállóban hat lovat gondozott Tódor, s árván maradt unokája; a két almásderest a fedett batár elé fogták szokás szerint, ha valamely hivatalos ügyben Miskolcra vagy a környező falvak egyikébe kellett vinni a tekintetes Puky urat, bálba szállítani a família farsangi vagy szüreti mulatságban részt venni vágó tagjait. Három gyönyörű, széles tomporú, izmos lábú, vörösbarna kancát és egy nyughatatlan fekete csődört tartottak egymástól elkerítve, nehogy kárt tegyen egyik a másikban. István és én a kancákat nyergeltük fel, ha a környező dombokra és erdőkbe lovagoltunk ki; az enyém volt a legidősebb kanca, szelíd és megbízható fajta, amelyik nem rángatta a fejét, az első szóra vagy kantárjelre végre hajtotta az utasítást, s akkor sem vágatott volna sokáig, ha erőst pálcázom. A csődörre egyikünk sem merészkedett fölülni, még az istállóban sem; egyedül Tódor – aki csikós is volt hajdanán – merészelte alaposan meghajtani és lefárasztani az őserővel bíró lovat, amelynek ellenkezés esetén megmorzsolta a fülét vagy az orrára koppintott finoman, jelezvén, hogy ki az úr kettejük közül. Nem vagyok valami fényes lovas, a cirkuszban sem vinném sokra, mint a pomádés műlovárnók. Mutatványokra sem vállalkoztam az öreg kancámmal, ellenben megfogadtam Istvánom tanácsát: egyenes derékkal ültem a lovon, felhúzott lábbal, nem vertem Csillagot az ostorral, még csak a szügyét sem rugdostam csizmámmal, hagytam, hogy a jótét lélek kedve szerint

vigyen, hol sétatáloppban, hol csak járásban. „Azt hittem, az alföldiek mind úgy lovagolnak, mint a betyárok, szőrén ülve meg a lovat és szélsebesen vágta. De látom Mihályom, biztosabban és gyorsabban jársz az apostolok lován, mint a Csillag hátán.”

A bájos Anna egyik vendégségben lévő kuzinja, akit talán szórakoztatásomra csaltak ide a városból, amúgy asszonyi módra ült a ló nyergében, de oly fékezhetetlenül lovagolt, kidőlt fákat és földből kifordult gyökereket átugratva, rókákat és nyulakat szalasztó agarai után eredve, hogy szégyenkeztem mellette; le sem tagadhatta volna, hogy lovas nemzetségből származik. Éppily villámgyorsan, ujjait fürgén tornáztatva és mély átéltséggel klavírozott, Mozartot és Bachot egyaránt, s persze bizonyos népdalokat is, melyeket kifejezetten az én kérésemre játszott. A magam részéről csodáltam, s mivel némiképp értek a muzsikáláshoz és dalénekléshez, mindenféle dicséretekkel és buzdításokkal halmoztam el ezt az élénk lányt, aki nem számított jó partinak apja eladósodása és birtokaik elvesztése óta. Égszínkéék tüll ruhája, melyet bimbózó melle alatt kötött meg barackvirág színű szalaggal, kontyba rakott és oldalt lokniba csavart szőke haja, enyhén festett érzéki ajaka, dús szemöldöke egyfajta szerelmi hévtől izzó görög istennő alakját idézte elém.

Am, valahányszor reája gondoltam lefekvéshez visszavonulásom után, s kezdem volna epedezni, sóvárogni éránta, a tükörből visszanéző arcomásom ragyásága, tömpe orrom formátlansága, erősen kopott öltözékem s vagyonom, mely szűk bugyellárisomban elfért, rögvést emlékeztetett arra, hogy bármily szegény is e Darvas-kuzin, mégsem nekem szánták nőül, hiába is iparkodik összehozni bennünket az ifjú pár. Igaz, a szemtelen kis szösze nem is buzdított, inkább magam buzdultam föl képzeletem fékezhetetlensége okán. Jóságos volt velem, mint egy angyal, s még csak azt sem mondhatnám, hogy számításból vagy hízelkedésből igyekezett jónak mutatkozni. Természetes adottsága volt a jóság és szelidség, amely erények még a kálvinisták közt sem adatik meg minden lánynak. Egyébként is, megfigyeltem, hogy az előkelő származásuk ellenére hozománnyal alig rendelkező lányok, kik be kell érjék egy városi patvaristával, egy gazdagabb faluban állást nyert tanítóval, Uram bocsá' akár egy zsíros parókián szolgáló pappal is olykor, sokkal természetesebben viselkednek, mint a törekvésből és bírvágyból házasodni akaró társnőik. Incselkedett, persze hogy próbálgatta karmait, mint a kiscica a hímzett párna öltéseit kapingálva; kötekedett, ahogy az idősebb bátytal szoktak a kishúgok, mert tudják, hogy koruknál fogva védelmet élveznek; tréfálkozott, de nem megalázon, bántón mutatott rá a másik gyengeségére vagy hibájára, hanem szellemi képességeit fitogtatta előttünk, tanult úrfiak előtt. Ilyenkor magamról és státusomról megfeledkezve doromboltam neki; kezével tapsikolt örömeiben, hogy engedelmeskedem neki, s talán nem is sejdítette, mily' eszeveszetten vágytam ölébe hajtani a fejem, hogy simogasson, becézzen. Néha gonoszkodott a káromra, s ha ábrázatomat búsulni látta, ábrándos természetemet

és töprengésre való hajlandóságomat korholta. „A fene sok filozofálás és merengés emészti el kegyelmed kedvét. Inkább énekelje el az apám nótáját, azt, hogy nem élhetek muzsikaszó nélkül. Istenem, milyen szenvedélyesen és mély átéléssel tudta szegény papácska énekelni ezt a nótát nekem, még azután is, hogy elkártyázta mindenünket.” S hogy rápirítsak, a magam nótáját fújtam neki: „Titkon szeretőt tartani, bajos azt elfelejteni, már ezután olyat szeress, akit könnyen eléfelejtessz” – s olyan szomorúan néztem csillag szemébe, mint ahogy a legényektől láttam a farsangi bálokban. Mutatóujjával fenyegetett meg, mintha ugyan a szavamat adtam volna és hűséget esküdtem volna neki, majd durcásan sarkon fordult s magamra hagyott.

Jelenka, a kikapós és tüzes vérű tót lány, mintha megérezte volna, mi hiányzik nekem lefekvéskor. Egyszer váratlanul toppant be a szobámba egy findzsa teát, tányéron áfonya lekvárt és frissen köpült vaját hozott kaláccsal, s hogy a gazdák már nem tartottak igényt a szolgálataira, s lefeküdtek a távoli hálóban, az én vágyaimat igyekezett szolgálni. Az ágyamon heverészve olvastam, az éjjeli lámpa fénye világított csupán, úgyhogy alig is láttam, mihez készülődik a váratlan jövevény. A félhomályban elébem állt, hófehér rékljét kigombolta, s két tenyerébe fogta élettől duzzadó mellét, simogatta veres bimbóját, hogy kedvet kapjak játszani vele. Mozdulatlanul feküdtem, egészen megbotránkozva ettől a mutogatástól (a váradi fürdőben magukat kúráló férjes asszonyok szoktak ilyen cemende módra viselkedni fiatal szeretőjükkal, gárdatisztekkel vagy fiatal jurátusokkal, ahogy erről maga Kazinczy is beszámolt Dienes öccse és a híres kurtizán: Klobusiczkyné viszonyát ecsetelve). S persze megijedtem annak a lehetőségétől is, hogy gazdaasszonyom, Anna, esetleg az ágyamban találja cselédlányát, aminek okán neveletlenséggel és hálátlansággal vádolhatna meg engem, aki otrombán visszaél a vendéglátók bizalmával. Szoknyájából kilépett Jelenka, s hagyta, hogy pendelye is a földre hulljon, és mezítelenül odakucorodott hozzám. Rafinált játékba kezdett a kis perszóna, csuklómát erőteljesen átfogva, kezemet a mellére helyezte, majd a csípőjére vonta, s úgy irányította kezem mozgását, hogy kedvére simogassam vele a testét, s halkan pihegve biztatott: „Ne féljen a fiatalúr, tudom, hogy szeretik az efféle bolondságot. A Csáky gróf úr is velem töltötte hamar kihunyó szenvedélyét, a feleségét, azt a hájas szukát pedig fiatalurakra hagyta, hágják csak helyette is. Hasogatta is az egyik szepességi legény rendesen, míg a sokak által nevetségessé vált gróf ki nem tette a fiatalurat a házából. Vegye csak el deák úr, ami a magáé, vegye bátran és mohón, nem sajnálom. Virágozzon a vesszeje és teljék benne az én kedélyem, meglátja, mily csuda dolgokat művelünk mi ketten!”

Ugyanazt a zsongást és szédelgést éreztem a fejemben, véremben, mint Pálóczi barátom birtokán, amikor először vett le a lábamról pajzánságával az a testes bajor cselédlány, aki szerelemben való tapasztaltságával feledtetni tudta velem azt az iszonyatos fájdalmat, melyet a merevedéskor éreztem a gyermek-

korból visszamaradt fitymaszűkület miatt. Jelenka megszabadított nadrágomtól, s oly jártasságot mutatott a lovaglásban, a nyeregben való ide-oda ficánkolásban, hogy a vánkost kellett a szájamra szorítani, hogy lihegésemmel zajt ne csapjak, s gazdáimat fel ne ijesszem szörnyűséges horkantásaimmal. S hogy lábának sántasága nem akadályozta mozgásában, elemében volt, addig höcögötte magát, míg el nem készültem az erőmmel; hogy nem mozdultam, csak mereven elnyúltam helyemen, rám hasalt, keblével simogatta az enyémet, s mivel patakozott rólunk a veríték, savanykás testszaga volt az utolsó emlék, amire eszméletvesztésem előttről megmaradt.

Ha kis kuzinnal kettesben voltunk az ebédlőben, magam is a klavír elé ültem, s vagy az alföldi pór nép közt tanult dalokat adtam elő, vagy az évszázados zsoltárokat abban az értelmezésben, ahogy Maróthy óta divatban volt nálunk. Estve, a megrakott kandalló előtt időztünk, hatalmas bőr fotőjökben ültünk mi férfiak, Anna és a kis kuzin a csergével takart szofán dőltek el kényelmesen, akár a római arisztokrata hölgyek, s kérésükre a verseimet és általam fordított poémákat olvastam föl, mint a hálás közönségnek, melyhez időnként egy el-elbóbiskoló tánti, pipázgatásba feledkezett aggregény is csatlakozott. A tűztérben pattogva égő tölgyhasábok és a méhviasz gyertya édeskés illata, a pipadohány vagy szivar füstje, s mindemellett a szűrt fénytől falra vetődő árnyékunk imbolygása és hangom dallamos ívelése együttesen olyasfajta hangulatot árasztott a szálában, mintha egy titkos társaság szeánszára jöttünk volna össze asztalt táncoltatni egy falusi kúriában.

Az idősebb Puky báró úrral gyakorta cseréltünk eszmét a megyei közgyűlésben vitt politikáról, József császár rendelkezéseiről, melyek látszatra még nekünk, reformált hitűeknek is kedveztek, sőt, a Mária-Terézia-féle erőszakossággal szemben egyfajta visszakozást jelentettek, de az erőszakos germanizálásról és centralizálásról le nem mondtak. Az öregúr konzervatív volt, jó hazafiként mérhetetlenül gyűlölte a császárt, udvarával és kancellárjaival, zsidó bankáraival és adószedőivel együtt. Ha az Ausztriában és Stájerországban töltött katonasági esztendőik szóba kerültek közöttünk, egyedül a frissen csapolt söröket és ringó mellű fogadóslányokat emlegette szívesen, cinkosan kacsinva rám. Ám a bizánci jellegű ravasz és kétszínű politizálást, az osztrák vagy cseh tiszték gőgösségét, leereszkedő modorát, érzéketlenségét kifejezetten megvetette. Nem is olvasott, azóta sem, német nyelvű újságot, sem könyvet, mióta hazatért és letelepedett a birtokon. István barátom-öcsém hallgatott bennünket, el-elmélázott, mint aki nagyon messzire jár ezektől a gondoktól, s nógatásunkra sem keveredett vitába, ha velünk volt hitvese és a kis kuzin is, inkább kártyázott, esetleg sakkozott velük, s eközben pohárka tokajival koccintottak. Előfordult, hogy a békák kuruttyolásától hangos tájat szemlélve, hangosan nevetgéltek azon, hogy István mily komikusan

ejtette ki a béka régies alakját őrző *unga* szót, amelyből a falu nevét eredeztették sokan.

A fiatalság – bátran mondhatom a nálam akárcsak egy-két esztendővel fiatalabbakról is e jelzőt, hiszen kicsapatásom után éveket öregedtem lelkemben – egyébként is zavarban volt, miként is viselkedjen a Martinovics nyakazása és Kazinczyék bebörtönöztetése óta. Magukban forrongtak, heveskedtek, szájtaltak, elszántabb hazafiúk voltak a párizsi népfelkelőknél, legszívesebben mégis az európai divat szerint öltöztek és viselkedtek volna. Talán szalonokban gyülekeznek, hogy pasztisokat és pamfleteket olvassanak fel, vagy Voltaire valamelyik uralkodóhoz írott levelét, klavírozásban gyakorolják magukat vagy kamarazenét játszanak, a tudományról és csillagászatról vitázzanak, ha nálunk is léteznek olyan arisztokrata szalonok, mint Francia- vagy Poroszországban. Sajnálatos mód nem léteztek, s nem léteznek ma sem, hiába is sürgette Kármán a pesti literátoroknál és arisztokrataknál ily' társaságok szervezését. A fiatalság jobbik fele falta a rebellis eszméket, de Batsányi, Bessenyei helyett Gyöngyössyt és Rádayt olvasta, esetleg a kollégiumi kötelességnek számító Horatius és Ovidius gyöngye magyartításait. A legtöbb kúriában pipatórium volt: szebbnél szebb és értékes cseréppipákkal büszkélkedhetett a háziúr, vagy lenyűgöző sétapálca- és vadászpuskagyűjteménye vonta magára a vendég figyelmét. De a Bibliothéca oly szegény volt remekművekben, mint a templom egere, inkább csak kalendáriumokból, az ősöktől örökölt Szentírásból és kopott Graduáléból számláltatott össze állományát.

*

Patak eránti vonzalmamnak és múlhatatlan szeretetemnek másik oka is volt; az 1801.-dik esztendő nyarának derekán szabadult munkácsi börtönéből Kazinczy, s miután Pukyval és Ragályi Gedeonnal az aggteleki barlangot meglátogattuk, s néhány napot az ongai birtokon töltöttem, felajzott lélekkel siettem a mesterhez, tiszteletemet tenni regmeci birtokán. Szóltanul ölelt keblére a várbörtönök levegőtlen pincecelláiban elgyötört, férfikora legszebb éveitől s poétai törekvéseinek oly sok reményétől megfosztott, ám méltóságát és életsóvárgását mégis megőrző férfi, s amikor gyermeki módon hálálkodni kezdtem volna, hogy letartóztatása és faggatása idején konok hallgatásával megkímélt a fogságtól, szájamra tapasztotta a kezét. „Talán ki sem bírta volna az örökös zaklatást, háborgatást, éheztetést, a nyirkos pince sötétjében való sínylődést, a naptalan egyhangúságot, fiatal barátom. Az oly lelkes és elszánt fiatal emberek, mint kegyelmed is, elébb hitüket és reményüket veszítették, majd méltóságuk és józan értelmük hagyta cserben őket, szomorúan és kilátástalanul küzdöttek az Éj árnyaival és saját daimonjaikkal. Higgye meg, barátom, ami kényelmes otthonunkból, szeretteink köréből hősiesnek és példamutatónak látszik, nagyon is nyomorúságos, kedvet lohasztó és dicsételen a valóságban. Egyetlen emelkedett lélek sem tudja, még elképzelni sem, mily felemás érzemények kavargtak bennem, amikor egyik börtönömből a másikba kísérésem alkalmával írtam e verssorokat:

*Mint egy nyíl fut el itt part, fenyves, völgy, hegy előttünk,
S ily hamar a gondok szírtfoka messzemaradt.
Jaj, de hol a haza még? hol még Tokaj? hol vagyon a domb,
Mely a régen várt számkilököttnek örül?
Told sebesen ladikunkat, o Inn, míg a szelek atyja,
S Cyprus s Lédának két fia révbe viszik.*

A képzelet gyakorta megcsalja az embert, igaz, e csalások nélkül, elviselhetetlen volna a bizonytalanságba vesző jövő. Képzeletemet és memóriámat fogságom történetének írásával és rögzítésével tornáztattam naponta. Olykor magam elé vizionáltam regmeci házamat, széphalmi parkomat, a tokaji lankákon virágzó vesszőimet, testvéreimet és anyámat. Máskor meg verseket mondtam fennhangon, latin és német nyelven, s elmosolyodtam, ha egy patkány csodálkozva állt meg szalmazsákom előtt, mint aki érti szavaimat”.

Eladdig bele sem gondoltam, hogy én, aki még a konviktusbeli kötöttségeket sem viseltem egykönnyen, tudóm gyöngesége miatt elmondhatatlanul sokat szenvedtem, pennám nélkül el sem bírtam volna képzelni az életemet, hogyan is lettem volna képes túlélni a rabságot, a szabad levegőtől megfosztottságot. Ahogy ültem a tágas és megannyi szemet gyönyörködtető szoborral, metszettel, festménnyel, bőrkötésű kötetekkel, pipatóriummal és kardokkal ékesített könyvtárszobájában, szemközt vele egy bőrfotóiban, s hallgattam fogságának sebtében összefoglalt történetét, társai kínjának és édesanyja gondoskodásának megannyi részletét, hálát adtam az Úrnak, hogy csak annyi megpróbáltatásban részesített, mint amennyi osztályrészemül jutott. Hozsánna az ily tiszta léleknek és tökéletes barátnak, aki börtönből való szabadulását követően, oly sok más vesződése ellenére is tájékozódott sorsom alakulása felől, s tudta igaztalan kicsapátásom hírért, Dunán-túli kóborlásom hiábavalóságát, s Pálóczi Horváthtal folytatott népdalgyűjtésem sikerességét. Hozsánna! Saját magáról elterelvén a szót (mint aki ebben az elhárításban az emlékek újra felidézésének keserűségétől és fájdalmatól kíván szabadulni), engem faggatott kollégiumi ügyem lefolyásáról, mely azért is érdekelt, merthogy nála pontosabban senki sem tudhatta, hogy miféle összeküvésben és milyen mértékig voltam érintve, mivel magam küldtem el neki Martinovics felségsértő levelét, és a legmeghittebb viszonyt ápoltam Fodor Gerzonnal, egykori tanítómmal, akit le is tartóztattak. Védőügyvédjük révén, aki debreceni kötődéssel rendelkezett, értesülhetett büntetésem mibenlétéről, s arról, hogy a megrettent kollégiumi professzorok nyomására és a városi előljárók gyáva árulásának következtében fogatosított ítélet koldusbotra juttatott.

Megvallottam, hogy kicsapátásom után egy darab ideig még szülőtte-városomban igyekeztem menedéket találni a rendőrkopók zaklatása és az esetleges letartóztatásom elől, ám sorsomban jelentős változást nem látván, kénytelen voltam számba venni, hogy mihez is foghatnék. Pestre nem mehettem, mert Dugonics népszerűsége ellenére sem látott volna szívesen egy rebellis és elcsapott

deákat; Schedius, hiába is írtam neki meleg hangú levelet, melyben esztétikai könyveket kértem tőle, s tanácsokat is arra nézvést, hogy nem tanulhatnék-e tovább az egyetemen, nem tudna-e tanítói vagy korrepetitori állást szerezni, hogy költségeim terhét levegym anyámról, semmi jóval nem kecsegtetett. A nemes pártfogók vidéki birtokaikra húzódtak vissza, legalábbis arra az időre, míg a vihar elcsitul, a császár haragja fölenged, s nem remélhettem tőlük még átmenetileg sem titkári, házitanítói vagy bárminémű posztot, melyből megélhetésemet biztosíthattam volna. „Jól tette hát, kedves barátom, hogy Patakra jött, s adjon hálát Kövy professzor úrnak, hogy nem engedte elkallódní, a kicsiny, de annál lelkesebb nyájba befogadta, s nem kellett anyja nyakán élósködni. S higgye meg, akkor sem volt egészen tudatlan szándéka felől, amikor ajánlását kérte Lőcsére. Megadta, még hozzá a legőszintébb ajánló szavakkal a támogatását, hogy jövőjét formálja. De azt is tudta, hogy mivel elmúltak a vészterhes napok, s bátran keresheti pártfogói kegyét, fittyet hány német nyelvleckékre, Lőcsére vagy Késmárkra, a szepességi városokra, kegyelmed egyenesen oda megy, ahol poétai sikerét veheti.”

Verseket mutattam neki, anakreoni dalokat: a szerelemről és örömről, a borról és természetéről, a megnyugodott életről és barátokról, melyekben sem fajtalanlás, sem részegítő indulat nem volt, mindössze nyájas enyelgés, bájos szépelgések és festő leírás, népies játszadozás és epikureusi bölcselkedés érhető tetten. Némelyek tagadhatatlanul elnyerték tetszését, némelyek hallatán összevonta homlokát és elnézett felettem a távolba, ki tudja miféle dolgot citálva szeme vagy emlékezete elé. Vigjátékaim részbeni felolvasásuk nyomán sem arattak sikert nála, azt hiszem szabadoságuk és kíméletlen iróniájuk, vagy talán az általa malackodásnak és donjuani érintésörületben fogant kéjsóvárgásnak mondott pajzansága, asszonycsúfolása okán – ami egyébként a népi farsangi játékokat is jellemzi –. Mintha kifinomult ízlése és kedélye ellen való lett volna az efféle stílus, parodizálás, s diákos csínytevés helyett fennköltebb témákat és megoldásokat látott volna szívesebben tőlem. Ez a takargatni cseppet sem vágyott fanyalgás, Kleisttel való példálózás sem szegte kedvemet tanácsai megfogadásától, a vele való együttlélteltől, hiába is iparkodtak összeugrasztani vele egynémelyek. Megtanultam a maguk helyén kezelni ítéleteit, nem szándékoztam nagyobb feneket keríteni csípős, kellemetlenkedő, olykor kioktató és kisszerű megjegyzéseinek sem, melyek részben engem pellengéreztek ki, részben őt magát mutatták meg.

A magam részéről mindennek előtt hálát tápláltam irányába:

*Kazinczy! Földy! kik belőlem
Már már poétát tettetek,
Kérlek vegyétek el ma tőlem
Mit rég megérdemlettetek.
Csekély ugyan, csekély ajándék;
De tegye a baráti szándék
Naggyá előttetek!*

*

Ilyen állapotok közt reménykedtem abban, hogy hátrahagyván a deáki életet, pártfogókat találhatok, akik jó szívvvel és nagyvonalúan egyengetik a poétai törekvéseimet és opusaim napvilágra kerülését. E reményeim arra ösztönöztek, hogy újfent odébb álljak, s nem látván más lehetőséget Kövy professzor gyámsága alól menekülni, kegyes hazugsághoz folyamodtam, tudniillik azt találtam ki, hogy a német nyelvben való tökéletesedésem érdekében Lőcsére megyek, miként más deákok is szoktak oda, vagy Iglóra és Késmárcra kimenni egy kis gyakorlás céljából. Kértem hát tőle egy ajánlólevelet, s búcsút mondtam Pataknak. Nem a kicsiny Bodrog-pári várossal, a kollégiumi élet egyhangúságával, a méltó szellemi társak kicsiny táborával volt bajom, bár a jurátussághoz egyre kevésbé fűlött a fogam s örömet sem leltem a pörösködésben, annál többet a borpincék látogatásában és néhány meghitt barátommal a magyar história tanulmányozásában, mégis hiányzott valami. Éppen az hiányzott, amiért Debrecent is otthagytam: poétaságomat óhajtottam szabadon vállalni, verseim kiadásához nélkülözhetetlen pártfogókra akartam bukkanni, s hadd mondok ki bátran, hiányzott a hírnév és a siker is, mely egy fiatalembernek elengedhetetlenül szükséges, nehogy feleslegesnek vagy halálra ítéltnek érezze magát.

Eszem ágában sem volt Lőcsére menni! Ugyan mi dolgom lett volna ott? A német nyelvtudásomat pallérozni később is ráérek, gondoltam akkoriban, s hírért véve, hogy a nemesség színe-java Pozsonyba készül a Diétára, magam is a legnagyobb magyar városba igyekeztem reményeimet valóra váltani.

Beszélni a teremtés nyelvén

BÁLINT PÉTERREL BESZÉLGET VALASTYÁN TAMÁS

– A rendszerváltás után plurálissá váló irodalmi nyilvánosság ugyan rengeteg kritikával illelhető – pl. azért, mert a különböző befogadói közösségek tagjai nem nagyon figyelnek oda más közösséghez tartozó társaik produktumaira, véleményeire –, azt én mindenképp pozitív fejleményként értékelem, hogy ez a nyilvánosság vertikális szerkezetiségéből horizontális szerveződésűvé vált. Ami azt jelenti, hogy számos értelmezői közösség jött létre eltérő affinitások és értékorientációk mentén. Mindez az előbb is említett hiányosságot leszámítva lehetővé teszi az irodalmi tér egészséges szegmentáltságát. Te hol helyeznéd el magad ezek között a távoli befogadói szigetek között, hol látod az életművedet ezen a horizonton? Kérdezem mindezt annak a tudatában, hogy az alkotói magányt mindig is termékenynek érezted és tartottad.

– Kérdésed számtalan más kérdést vet fel és számtalan irányban elágazik. Azzal kezdeném, hogy egészen világos volt számomra, már az *Örvény és Fuga*, az első regényem írása idején is, hogy az a fajta irodalomszemlélet, regényteremtés, amit én a magaménak vallok, az bizonyos értelemben előre fogja vetíteni a kiszorultságomat, a kánonokon, közösségeken való kívüllevésemet. Mire gondolkodok? Amikor nagyon fiatalon, 1986-ban megismerkedtem Szentkuthy Miklóssal, nem véletlenül ismerkedtem meg vele. Vagy Füst Milánnal. Hiszen mind a kettő a magyar irodalom birodalmában egy-egy nagy mérföldkő, egy-egy nagy magányos, önmagába zárt, mondhatnám azt is, megismételhetetlen jelenség. Persze minden valódi író és költő megismételhetetlen és valami módon vagy éppen a saját módján magányos. De bizonyos vonzalmak, bizonyos regénytechnikák nem feltétlenül befogadhatók a magyar irodalom számára. Füst Milánt egészen sokáig irodalmi bohócnak tartották, sokan mai napig is kétségbe vonják azt a fajta jelentős voltát, amelyet mások neki tulajdonítanak, és hát azon a véleményen vannak, hogy naplóíró volt, ami egyébként önmagában sem kevés teljesítmény. Hisz ha belegondolunk, a nagy francia irodalomban is számtalan nagy író tudnánk megnevezni, akit ma már nem is ismerünk szinte más tevékenységéről, mint a naplójáról vagy a levelezéséről. Bármennyire is fájdalmas egy filozófusnak ezt hallani, de hát Voltaire-t ma már igazából mégiscsak a levelei miatt szeretjük. Ugyanezt mondhatjuk Amielről, a nagy naplóíróról, ma már senki nem olvassa, csak legfeljebb a naplóit. Vagy ha Rousseau-t ma valamiért olvassák – a többségre gondolok –, nem a filozófiai műveit fogják olvasni, hanem a *Vallomásait* vagy *A magányos sétáló álmodozásait*, tehát a nagy szembesüléseit, a naplóit.

– Bár mind Voltaire, mind Rousseau levelei és vallomásos művei sem mentesek a filozofikus jellegtől.

– Én nem is ezt mondtam, pusztán csak annyit, hogy ezért olvassák. De hogy visszatérjek Szentkuthyhoz: ő pedig egy olyan hihetetlen olvashatatlan, némely kegyetlen kriti-

kusa szerint irodalmi tohuwabohu, tehát irodalmi szörnyeteg, akin képtelenség, mint egy kásahegyen, átrágnia magát az olvasónak. A most megjelent interjúkötetében olvasom, hogy valamikor a *Prae* megjelenésekor megkérdezte tőle egy újságíró: mondja, Szentkuthy úr, nem gondolt-e arra, hogy az olvasók ezt a művet képtelenek lesznek elolvasni? De, gondoltam, mondta Szentkuthy, nem is azért írtam, hogy én olvasható legyek. Tehát ennek a játéka mintegy önmagában bizonyítja azt, hogy tulajdonképpen az ember – különösen Szentkuthynál, de ez némileg rám is igaz – egészen fiatalon eltervez magában egyfajta irodalmi jövőt, eszményt, és ehhez vagy képes tartania magát, vagy összeomlik.

No tehát, valóban igaz, amit te mondtál, nagyon korán felkészültem arra, hogy bizonyos értelemben egy belső magányban, egyfajta magányos létezésben alkossak. Nem igyekeztem semmiféle irodalmi vagy uram bocsá, politikai táborhoz tartozni, nem igyekeztem zászlós vagy honvéd lenni semmiféle szekértáboron belül. Aminek persze az a következménye, hogy az ember, ha nem tartozik semmiféle szekértáborhoz, akkor persze nem nagyon kerül be egyik kánonba sem. Aczél Géza barátom szokta mondani néha, úgy látszik, fiú, te az örökkévalóságra játszol. Azt gondolom, hogy az irodalom, különösen a regényírás nagy magányos játék, nagy magányos küzdelem. Számomra, némi iróniával mondhatom, mindig is szimpatikus volt, mondjuk, a hölderlini toronyba zártság, persze nem az őrülete, hanem maga a léthelyzet. De ugyanilyen szimpatikus volt Montaigne valóban toronyban való belső monologizálása, belső filozofálása, a világtól való elzártsága. De ugyanilyen klasszikus és gyönyörű, heroikus példa számomra a máig méltatlanul, nem kellően a rangján kezelt Gulyás Pál sorsa, aki pedig a maga debreceniségébe elzárva élte az egész irodalmi életét.

– *Ennek a torony-metaforikának, magányos léthelyzetnek némileg ellentmond persze az, hogy te azért igen kiterjedt és széles körű kapcsolatokat ápolasz különböző művészeti- és tudományterületek képviselőivel, szobrászokkal, festőkkel, antropológusokkal. És ez a viszonyrendszer nem pusztán instrumentális, hanem nagyon is áthatják az alkotói erők.*

– Hát persze, azért nem vagyok én teljesen örült vagy bolond, hogy pl. ezt a fajta Gulyás Pál-féle Debrecenbe zártságot felvállaljam. Az, hogy számos területen igyekszem magam kifejezni, tehát nemcsak a regényírással vagy a naplóírással, hanem meseirodalommal, mesekonferenciák szervezésével is foglalkozom, számos képzőművészről, festőről, filmesről Kass Jánostól kezdve Kondorig s Gulyás Gyuláig írok, nos erre azt mondhatnám, hogy a magányosságomban megtehetem azt, hogy átlépek mindenfajta vadászterületet. Tudod, ez a vadászterület azt jelenti, hogy egy-egy szakma, egy-egy tudományág jelentős képviselője úgy érzi, neki joga van valamire azt mondani: ez az én vadászterületem, és arra senki sem merészkedhet. Nyilvánvalóan mindenki ragaszkodik a saját maga kis disznóóljához. Én ezeket az előjogokat bizony nem szoktam figyelembe venni, mindenfajta határt átlépek, és szépíróként nyugodtan írok zenéről, képzőművészetről, filmről, antropológiáról, meseelméletéről, uram bocsá, még filozófiáról és esztétikáról is. Néhány éve szeretek bizonyos erdélyi falvakba járni, hogy megismerjem a hagyományos közösséget, mesemondó közösséget, néptánc közösséget. Mindez persze a magánynak az oldása, bizonyos értelemben a tágitása is. Ez a fajta sokszínűség számomra nagyon is elviselhetővé teszi ezt a magányt.

Viszont nem szeretném megkerülni még az első kérdéset, hogy hol helyezném el magam, hol látom a helyemet az irodalmi életben. Azt mondhatom erre, hogy én egy olyan prózaíró vagyok, aki számára, és itt utalhatok Csokonaira, fontos az európai műveltségre nyitottság, fontos a Rousseau-féle természetimádat, természetszemlélet, nem véletlenül szerettem bele az erdőbényi házamba, illetve a Zemplénbe. Fontos továbbá a szellem mozgása, a szellemi emberekkel való együttlét, hiszen te tudod a legjobban, hogy éppen a veled egykorúakkal, a harmincasokkal igen sokat kutattam együtt levelezést és napló-elméletet, különböző meseelméleteket. Úgyhogy az a fajta író vagyok, aki a művészet egészében próbálja kifejezni magát, és kevésbé érdekli a napi siker, a napi eseményekhez való kötöttség. Éppen ezért nem is igyekszem bizonyos folyamatokban részt venni. Noha a napi helyzetről megvan a magam morális, egyéni elképzelésem, kíméletlen kritikám.

– *Ezek a kritikus vélemények, elképzelések ugyanakkor a regényeidbe vagy morálizálás formájában vagy a hőseid jellemábrázolásán keresztül bekerülnek.*

– Igen, ezek részben bekerülnek a szövegekbe, persze csak áttételesen. Egyébként sincsen értelme annak, hogy az ember ide vagy oda tartozónak mondja magát. Fantasztikus volt most – hogy legutóbb éppen Somlyó György hozzám írt leveleiről írtam a Debreceni Disputába – újraolvasni azt, amit nekem egy interjúban mondott, hogy az irodalom birodalmában nemcsak egy királynak van helye, a valóban jó írók nem kiszorítják, nem meggátolják egymást. A baj akkor van, ha félművelt vagy kevésbé tehetséges írók elkezdik a másikat kiszorítani vagy háttérbe szorítani, hiszen abban a pillanatban egyfajta zavar keletkezik. Én azt látom ma, hogy nagyon sok kiskirály, kismester próbál zavart kelteni az irodalom birodalmában, nagyon sok kismester próbál jelentős figurákat kizárni, kitoloncolni, kiebrudalni ebből a birodalomból. De legyünk őszinték, ebben a birodalomban senkinek nincs akkora ereje, hatalma, hogy hosszú távon bárkinek az érvényesülését, elismerését fel tudja függeszteni.

– *Ráközelítve két új regényedre, a 2005-ös Egy kretén vallomásaira és a 2006-os Tarvágásra, ezekben eddigi írói mentalitásod két jellegzetessége, a könyv imádata, a könyvtár belső tere és végtelene, illetve a természet iránti rajongás intenzitása kristályosodik ki oly módon, hogy az előbbi tulajdonság inkább a 2005-ös könyvben tűnik fel szervezőelvként, míg az utóbbi a Tarvágást egyéníti. Hiszen a Kretén egy irodalmi titkár vallomásainak csokra, aki egy professzor könyvtárának rendezésére kap megbízást, míg a Tarvágás Tokaj-Hegyaljának mágikus hevületű leírása és már-már mitikus kerekbe helyezése, a természet és az alkotó ember kapcsolatának újrafogalmazása. Persze azért nem lehet ilyen rigorózan elválasztani a két művet, mert pl. a professzornak épp a Hegyalján van egy háza, míg a Tarvágás narrátora egy filozófus. Ilyen értelemben akár pár-regényekről is beszélhetünk.*

– Amikor megjelent a *Noteszlapok* című esszégyűjteményem, akkor Gorilovics Tivadar, a francia irodalom professzora azt mondta, hogy mindenkinek megvan a maga elképzelte földi mennyországa, Bálint Péternek a tágas könyvtárszoba, sok-sok ezer kötetével, egy hatalmas íróasztal, rajta a sok-sok felhalmozott könyvvel, három írkával, egyikbe regényét, másikba naplóját, a harmadikba az éppen aktuális esszéjét írja, és a falon persze sok-sok festménnyel: ez az én mennyországom. Azt kell mondanom, különösen az ötvenhez közelítve, hogy a legjobb barátaim ezek a könyszerzők voltak. Ez nem egy irodalmi

kötelességből mondott mondat, hanem ezek a szerzők valóban azok a fajta szellemi barátok, akikkel érintkezhettem. Hiszen azt kell mondanom, hogy a szocializmusban megélt évtizedek számomra iszonyatosan nyomasztóak voltak (pl. a polgári családi veszteségből és a gimnáziumi tanárságomból kifolyólag), és a szüleim nem különösen magasan fizetett értelmiségiek voltak, ennél fogva tizennégy éves koromtól megvonva magamtól olykor még a menzára vagy uzsonnára kapott pénzt is, gyűjtöm a könyveket. A könyvtárban való mozgás, az mindig egyfajta idő- és térbeli utazás. Soha nem látott évszázadokon átívelődés, a hétköznapi ember számára alig-alig feltárható, történelmi korokban való elmélyülés.

Ne felejtse el, magyar–történelem szakon végeztem, ahol már akkoriban is rengeteget kellett olvasni, kiváló, máig világhírű történész professzoraim voltak Sarkadi Jánostól kezdve Niderhauser Emilig, s folytathatnám a sort egészen rendkívüli figuráig (a franciás Gorilovics Tivadartól a görögös Tegyei Imréig), akik persze nagyon becsülték azt az egyetemistát, aki sokat olvas. És hát nagyon büszke voltam rá, hogy egyetemista koromban már olyan könyvtáram volt egy bizonyos antikváriusnak köszönhetően (majdnem egy olyasfajta antikváriusról van szó, mint John Cooper Powys *Wolf Solent*-jében Malachiás, az a fajta könyvtáros, antikvárius, aki a világ titkaiba beavatott), hogy a tanárainknak is kölcsönözhettem. A könyvtár számomra a világ egész titkát, a felfedezhetőségét, egységét, rekonstruálhatóságát is jelenti, melynek minden egyes kötetébe való elmélyülés egy másik helyzettel, egy másik magammal, egy másik énemmel való szembesülést kényszeríti ki nap mint nap. Mi sem szerettem volna fiatal koromban jobban lenni, mint egy könyvtárban egy nagy professzor melletti titkár, aki bizonyos szellem vezetés mellett ismerkedik meg a világgal. Nem véletlen a *Kretén*-ben az irodalom professzor és a titkára kapcsolata, ez bizonyos értelemben leképzése a *Búvópataokban* megjelenített mester és tanítvány viszonynak.

Egy olyan mesterről van szó, amelyre egyre kevesebben vállalkoznak a mai professzorok közül, hiszen a mai professzorok többnyire csak professzorok, és senki nem vállalja fel azt a felelősséget vagy odaadást, hogy a tanítványának a szellemi, lelki vezetője legyen. Úgyhogy néhány alkalommal megpróbáltam ezt a dolgot eljátszani, de tulajdonképpen soha sem sikerült elérni, hogy a klasszikus mester–tanítvány viszonyt, a szellemvezető és a szellemvezetett viszonyát eljuttassuk. Miután nekem sokáig nem volt egy olyan szellemvezetőm, akire rá mertem volna bízni magam, ezt pótolni kellett valami módon, s ezt a könyvszerzőkben találtam meg. Sokáig André Gide volt, később Németh László, aztán mentem tovább, lehetett Hamvas Béla és Szentkuthy, Margarite Yourcenare és Martin du Gard, aztán Rousseau és Blanchot a „mesterem”. De éppígy volt Brueghel és Brancusi, Mozart és Bach, akikhez én úgy viszonyultam, hogy az életemben, ha elkezdtem pl. valakit olvasni, akkor igyekeztem szinte teljesen elolvasni tőle mindent, illetve mindent, amit róla írtak. Így volt pl. nagy kihívás Szentkuthy, akít úgy kellett olvasni, hogy egyszerre olvastam az ő műveit és azt az irgalmatlan mennyiségű irodalmat, művészetet, filozófiát és tudományos ismereteket, amelyet ő maga is magába szippantott.

– Az Egy kretén vallomásainak nem titkolt ambíciója a kádárista valóság nyílt, konzisztens újrafogalmazása. Teszi mindezt a sorslehetőségeiben immáron torzult kisember, a kretén szemszögéből, aki egyrészt nem hajlandó elfogadni a szocializmus utáni új korszak kihívásait és játékszabályait, másrészt viszont igenis vágyik, sőt apellál egyfajta sorskiteljesedésre, hiszen nem kis nyelvi erudícióról és emlékezésbeli tehetségről

tanúságot téve vallomásos naplót ír. Mármost én a torzult lét- és magatartásmód, azaz a kreténség, valamint a vallomás őszinte, nyílt, mindig a másik instanciáját tekintetbe vevő jellege között feszültséget érzékelek. Szeretném, ha ezt megvilágítanád nekem.

– A kreténséget nem a szótári, biológiai értelmében kell használni, amely szerint a kretén egy agyilag károsult, majdhogynem retardált jellem. Ennél azért egyszerűbb a helyzet. Sokat gondolkoztam a címen, persze volt olyan kritikus, aki észrevette rögtön, és egyébként én magam is utaltam a szövegben erre, hogy a kretén inkább az életterlen, a világban megkapaszkodni, a világ érdekharcait elviselni nem tudó, a kisemmizett, a nyomoronc, a kisöppört értelmiségi egzisztenciát jelenti. Nagyon-nagyon sok ilyen értelemben vett kretén vesz bennünket körül. Gondolkoztam az idiotán, a hülyén, a baleken, a jámboron, de egyik sem fejezi ki azt az iszonyatos kiszolgáltatottságot, kivetettséget, pokolt-megjártságot, beilleszkedni-nemtudást, amit a kretén. Aki egy kicsit persze önmaga is tehet saját sorsáról, de a társadalom nem is nagyon tudja őket beszípkázni. Csak röviden utalnék arra a sok-sok egzisztenciára, aki ebben a nagyon is haszonelvű világban képtelen megtalálni a helyét. És könyvtárban gondolkodik, képzőművészetben gondolkodik és suicid magatartásban gondolkodik. Van, aki azt mondja, hogy hihetetlen, már-már bernhardi kegyetlenség van a regény szövegében.

– Ha már Bernhardot említetted, az ő különböző társadalmi, nemi, egzisztenciális szerepek mátrixában vergődő hőseinek többnyire van egy markáns, csak rájuk jellemzően meghatározható tulajdonságuk vagy mániájuk, mondjuk, pl. a tökéletes hallás és a tökéletes zenemű létrehozása, amihez erősen ragaszkodnak, és e mániás ragaszkodás közben szembesülnek önmagukkal, a közösséggel, amelyben élnek. Leszámolnak egy csomó mindennel magukban és a szűkebb, tágabb közösségükben is. A Kretén is ebben az értelemben tekinthető a leszámolások, szembesülések könyvének.

– Valóban egyfajta nagyon kegyetlen szembesülést, leszámolást igyekeztem teremteni ebben a regényben. Sokat írtam a bohóc szerepéről Brueghel kapcsán vagy a XX. századi művészetekben, a bohócról, akinek nincs semmije, éppen ezért nem megfélemlíthető, aki nem áll be sehova, éppen ezért nem megszarolható, aki borzasztóan érzékeny a saját függetlenségére. Nos a kérdés az, hogy a hős, ez a kretén hogyan szembesül a saját maga valóságával. Polgári világból származik, mint én, de egyáltalán nem azonosítható a Kretén titkár figurájával – ez egy másik tévedés eloszlatása –, viszont mégis a saját maga nagypolgári miliójából, elképesztő műveltségű családból származása okán, hiszen az apja agykutató professzor, az anyja is orvos, nagy könyvtárral, nagy képtárral, tehát az összes ideám persze megjelenik, nos, ilyen milióból kikerülve, egy anyai elfojtás, elnyomás alatt élve kell szembesülnie önmagával. És itt is jelezném neked, hogy nagyon nagy probléma számomra az anya mint genitrix, az anyaisten problémája, amely egyfajta állandó hatalommal való viaskodásra, egy mitikus, rituális szertartásra emlékeztet, és mindez kegyetlenül jelenik meg a regényben. Ugyanakkor ott van a másik oldal is persze, az apa mint tekintély, aki szintén agyonnyomja a gyereket. Volt ezzel persze már így más is, hogy egyszerre szenvedett az anyai és az apai hatalomtól. Számos olyan író ismerek, pl. a svájci Chesebrough-et, de a magyar irodalomban is ismeretes az apa, aki azt mondja, gyere csak ide, a dolgozószobába. Ismeretes a protestánsoknál – utalhatok Bergman filmjeire – az az örök rettegés, amikor a gyermeknek szembe kell néznie az apai szigorral, apai fenytétellel. Mindennek a világhírű példája Martin du Gard *A Thibault* családja,

amelyben a fiatal Jacques-ot az apja – igaz, hogy ő katolikus, de hát nem véletlen, hogy az apa a protestáns fiúval való barátsággal vádolja meg a fiát – elküldi a javítóintézetbe büntetésképpen. Ez a fajta atyai kegyetlenség számomra egyszerre probléma a genitrix, az anya istenszerűsége, a mindent agyonnyomó, a mindennek felett uralkodni akaró problémájával.

Tehát a *Kretén* egyrészt egy lélektani, ha úgy tetszik, egzisztenciális leszámolás, elszámolás, szembenézés azzal, hogy egy magamfajta könyvmoly, filosz hogyan kénytelen szembesülni azzal, hogy a valóság, a haszonelvű világ elhúz mellette, eltiporni igyekszik őt, semmiféle értékét nem tartja értéknek. Másrészt leszámolás az anya- és az apa-képpel, harmadrészt pedig egyfajta leszámolás azzal, hogy ugyan miféle polgári világot, gondolkodást, toleranciát, sokféleséget, sokszínűséget építettünk mi magunk körül ki, illetve milyen egzisztenciális hazugságok, élethazugságok vesznek bennünket körbe. És amikor ezzel az 1990 után újra kialakuló polgári világgal szembesülünk, akkor egyrészt kénytelen vagyok szembesülni a saját polgári világról szőtt illúzióimnak a tragédiájával – csak megemlítem, hogy milyen iszonyatos sokkot váltottak ki Fassbinder vagy Almodóvar filmjei ebből a hazug világból. Vagy milyen hazugságjátékokat ismerhetünk meg Saramago vagy Bernhard műveiből is. Ők a saját hazájukban szembesülve a saját kultúrájukkal, a saját polgári világuk hazugságaival, egy-egy szereplőn keresztül, mondjuk, Saramagónál a *Ricardo Reiss* halálának évében Brazíliából tér haza a főhős és úgy szembesül a portugál harmincas évek végének hazug és kegyetlen társadalmi valóságával, vagy éppen ott van Bernhard *Kioltásának* a főhőse, aki Rómából nézi a saját maga osztrákságát. Nos, van bennem késztetés arra, hogy ilyen kegyetlen módon szembesítsem a mindegy hogy milyen ideológiához, szimpátiához ragaszkodó értelmiséget és polgárságot a saját magunk ilyen módon épített hazugságaival.

Egyszer kritikusokkal, barátokkal erről a regényről beszélgetve az a téves képzet vetődött fel, hogy akkor most le kellene számolni magának a polgári világnak a létezésével? Az összes eredményével? Nem, nem. Nem a polgári világgal kell leszámolni, hanem azokkal az élethazugságokkal, amelyeket köré szövünk, azokkal a teljesen követhetetlen ideológiai, emberi, morális hazugságokkal, amelyek minket, értelmiségieket is jellemeznek. A legszomorúbb számomra az az élmény volt, amikor ezt a *Kretént* írtam, hogy a magyar értelmiség vesztette el az erkölcsi kiindulópontját, az erkölcsi normáját. És feladva a maga értelmiségi szabadságát, sokszínű gondolkodását, felelősségét, tulajdonképpen iszonyatos árulást követett el – elsősorban önmaga ellen. A saját maga hagyományos értelmiségi szerepével szemben. Ami viszont hihetetlen értékzavart okoz mind az irodalomban, mind az esztétikában, mind a filozófiában. Mindenki a saját maga kis aljas hazugságaihoz próbálja alakítani az általa olvasottakat, az általa előráncigált filozófusokat, esztétákat, moralistákat, művészeket.

– *Ezek nagyon súlyos szavak, és sok tekintetben igazad is lehet, de e kérdés mérlegelésénél nem szabad figyelmen kívül hagyni az értelmezésnek, az olvasásnak azt a sajátosságát, hogy mindig a saját előítéleteinket, előzetes létfeltételezettségünket mobilizáljuk, vonjuk játéktérbe minden megértés során. Ugyanakkor ezek az általad említett élethazugságok véleményem szerint a természettel való viszonyban bizonyos módon és értelemben feloldhatók. Számomra a Tarvágás éppen egy ilyen irányú kísérletként olvasható.*

– A *Tarvágás*nak nem titkolt helyszíne az a kis falu, amelyre néhány évvel ezelőtt rátaláltam. Erdőbénye a Zemplénnek az egyik legszebb, leghagyományosabb kis faluja, hegyekkel, erdőkkel körülvéve. És megadatott az a kegy – a kegy szót vehetjük a teljes értelmében, mert mindez kegyelem is volt a számomra –, hogy vehettem egy parasztházat, körülötte egy hatalmas nagy kerttel. Amely számomra, amikor megláttam, egyből felidézte az *Örvény és Fügá*ban megjelenített nagyapai „birtokot”, a maga paradicsomi állapotával, és úgy gondoltam, hogy itt létrehozom a magam „földi paradicsomát” a millió fával, bokorral, virággal. Mindezt együtt műveljük a feleségemmel. Ez azért is volt fantasztikus, mert a magánynak egy másik fajta állapota, amikor nem a könyvtárszobában vagy magányos, hanem egy faluban, amelyről tudni kell, hogy éppúgy, mint az összes más faluközösségben, a globalizáció azzal is jár, hogy a faluközösségek hagyományos életformáját teljesen fellazítja, átalakítja. Noha nem lehet megállítani, nem lehet konzerválni bizonyos hagyományokat, azért az mégiscsak elképesztő és megdöbbentő volt számomra, hogy a globalizáció milyen iszonyatos fokon robbantja szét a közösségeinket. Na szóval ebben a falusi milióban, a felújított parasztházban és a körülötte lévő kertben, a Zemplén csodálatos ősvadonában sikerült a magam számára leképzett Rousseau-mániát, természetbefordulást megvalósítanom. Nagyon közhelyszerű, toposzszerű lenne azt mondani, hogy a természet nem hazudik, őszinte, hiszen pontosan tudjuk, hogy a természetben hihetetlen vad, kegyetlen törvények vannak, a természet bőséggel ad és bőséggel elvesz, bőségesen teremt és pusztít, és hagy is pusztulni. És az is toposz lenne, ha azt mondanám, hogy a társadalomban érdekharok vannak, a természetben meg csak fajfenntartási harok vannak.

– *Én sem pusztán erre gondoltam, hanem valami olyasmire, hogy a természettel való viszonyunk kialakításánál a természet nem ad teret és lehetőséget nekünk, hogy színleljünk, mint ahogy Goethe írja, a természet „körülölel bennünket, sem kilépni nem tudunk belőle, sem közelebb férközni hozzá”. Hogy az egyik kedvenc fordulatoddal éljek, arra szorít bennünket a természet, hogy nyílt kártyákkal játsszunk vele.*

– Az én esetemben pusztán arról van szó, hogy számomra a megteremthető „földi” paradicsom az a hely, amelybe belehelyezve magamat másféleképpen emlékezhetek. Másféleképpen gondolkodhatok a saját valóságomról és környezetemről. És mint az almafa alatt ülő főhős vagy valaki, elkezd ránézni, rálátni a falura szó szerint, ez a rálátás azt mutatja, hogy a kívülállás, a – jó értelemben vett – felülállás enged tájékozódni. Egyrészt a körülöttem széteső falusi világról, másrészt a körülöttem széteső értelmiségi létről, az életunságba egyre jobban belesüllyedő létről. Ez egyébként Sartre-ot idézi fel bennem, ti. nem Freudnak az a gondolata érdekes ebben a tekintetben, hogy mi is a művészet, vagy hogy milyen elfojtásaink vannak, hanem Sartre, aki nagyon korán szembesített bennünket azzal, hogy a legveszélyesebbek a saját magunk hazugságai, az önhazugságok. Hogy addig mondunk valamit magunknak, hogy az így van, míg magunk is elhiszük, hogy úgy van. Ezek csapdák, öncsapdák. Na most ez a városból a természetbe történő kivonulás – amely persze régi mániája a XVIII. századtól kezdve a kultúrának, gondolj bele, hogy az általad szeretett német irodalmárok, filozófusok mindig a természetszeretetről beszéltek, de említhetném éppen Csokonai vagy Fazekas természetimádatát, a botanikát, a gombászatot, a gyógyfüvek hatását – ez egy olyan fajta varázst teremtett bennem, hogy én magam is próbára akartam tenni magam, hogy könyvtármélyi filozófként tudok-e növényekre vigyázni, fákat gondozni. És én, aki korábban nevettem kertészeken, akik beszéltek a virágokhoz,

a rózsákhoz, a hagymához, a fákhoz, most már ezek számomra teljesen természetes emberi gesztusok, nem pedig megmosolyogni való dolgok.

Újra kellene gondolni, éppen a XXI. században, Assisi Szent Ferenc tevékenységét, akiről ha megkérdezel valakit, miként lehetséges az, hogy beszél a madarakhoz, akkor mindenki egyfajta mitológiát vagy legendát sejt, holott csupán arról van szó eredetileg, hogy a teremtés az maga a kinyilatkoztatás nyelve. Tehát ha mi, emberek, egyfajta bábeli nyelvzavarban élünk is, valóságosan és szimbolikusan, nem tudunk egymással szót érteni, sőt egymás létezését igyekezünk felfüggeszteni, akkor azt kell látni, hogy Szent Ferenc korában is előfordult ez a fajta nyelvzavar, és azért tud Szent Ferenc beszélni a madarakkal, mert miután ők is a teremtés részesei, ezért a teremtés nyelvét beszélnek. Ez a fajta teremtés nyelvén való beszélés, ez számomra nagyon fontos momentum.

KISS ANNA

Szál

ezüstje,
hold
ezüstje,
mint az ég
világa,
füstje,

szál
ezüstje,
hold fonála,
víz felől
süvit a
páva,

víz felől
süvit a
felleg,
négy sötét
szárnyat
nevelget,

hold-
fonállal
sírva
báboz
négy sötét
növekvő
szárnyhoz,

szál
ezüstje,
hold

ezüstje,
mint az ég
világa,
füstje,

szál
ezüstje,
hold fonála,
víz felől
süvít a
páva,

víz felől
süvít a
felleg,
négy sötét
szárnyat
nevelget,

hold
fonálát
sírva
bontja,
négy sötét
szárnyam
kiontja.

Felhő vonul

át az
égen,
változik,
ujjal
felérem,

*viola
fakul a
szélben,
hajnalig
kiáltoz
értem,*

*ejja,
hejja,
tirá,
rirá,*

*tirá,
rirá,
tirá,
rirá,*

*ejja,
hejja,
tirá,
rirá,*

*tirá,
rirá,
tirá,
rirá,*

*nagy a
szárnyak
suhogása,
zúg a
világ
aranyfája,*

*éjjel a
legalsó
ágra,
magát
arany moly
pólyálja,*

*ejja,
hejja,
tirá,
rirá,*

*tirá,
rirá,
tirá,
rirá,*

*ejja,
hejja,
tirá,
rirá,*

*tirá,
rirá,
tirá,
rirá,*

ejja!

KONDOR PÉTER

Fogantatás

*Mintha teljességnek
vennék vérét
úgy ered el a felület
és egyszerre tódul tőle
az élet és szívódik belé
és a minden most ő miatta van
most minden ő miatta van*

*Mintha teljességnek
vették volna vérét
úgy eredt el a felület
és egyszerre tódult tőle
az élet és szívódott belé
s azóta a minden ő miatta van
azóta minden miatta van*

mintha teljességnek vérét vették volna

Az otthon terjedése

*Látni vélni akárkit
keringeni tőlem..
vagy úton
egyetlen formához
mozdulok én tőle..*

de hazulról így
költözik az otthon
mintha az érkezés
azt várná
asztalt törjek össze
föl ne tartson végre
vacsorát
gyertyát

Karácsony az árvával

Meg nem lepődhet azon az Úr
hogy ünnepén pihenve árva
mert felüle forr az iszapos ég
végtelen hordó a mustra zárva
és szárnya továbbra sincs..
kicsike csonk
ma megváltása hordja föl orrát
mert úgy látja mindig ha feltekint
mintha ezernyi szó
szórva hunyna el
mintha tócsában hűlne ki
kénköves madárraj

piktora e versnek
volt ő
ügyetlen
rajzolta magát szívemig

KÁNTOR LAJOS

Balogh Edgár útja a Sarlótól a Korunkig

Pozsony és Kolozsvár. A két meghatározó színhely egy közel évszázadot, kilencven évet átfogó XX. századi magyar közéleti ember pályáján. Fontos kiegészítésekkel persze. Nagyszében csupán a Kessler-ösök révén kerülhet be az életrajzba; és Temesvár, ez a soknemzetiségű, soknyelvű, a XX. század eleji Duna-medencei átlagnál jóval fejlettebb iparú civilizációjú város csak nagyon rövid epizód a gyermek életében. (Egy három-négyéves aligha viz emlékeket magával ifjúsága, eszmélése városába.) Többet jelentett Prága, Gombaszög vagy akár Liptószentiván. És persze Budapest. Majd Brassó, Tîrgu-Jiu, Kalotaszentkirály, Dés, Bukarest, Jilava. Személynevekhez kapcsoltnak pedig: Fábry Zoltán (következésképpen Stósz) és Gaál Gábor. A mitizált *Korunk*-szerkesztőt időben megelőzve még: Győrffy István, a néprajz tudósa és Móricz Zsigmond. Később Tamási Áron, Józsa Béla, Kós Károly, Kurkó Gyárfás. Szerzőnk vallomása szerint ebbe a sorba beilleszthető Groza Péter (azaz Petru Groza) és Márton Áron. Vagyis az egykori román miniszterelnök és Erdély kommunista börtönéveket szenvedett római katolikus püspöke. A távolságokat, sokszínűséget, belső-külső feszültségeket mi sem jellemzi jobban, mint az emlékiratok első könyvében, a *Hét próbában* olvasható következő mondat: ”A *Sarló* specifikumának – a jobbról balra való eljutás lehetőségének, adott esetben szükségességének, no meg kalandjainak és merszének – lehetnek mindmáig és újra tanulságai.” De lehet, annak is van tanulsága, hogy a népi demokratikus Románia fogházainak egyikéből – kétféleképpen összesen 1615 nap után – szabaduló, magát továbbra is kommunistának valló Balogh Edgár egyik első nyilvános megszólalásával az emberi boldogságról értekezett a kolozsvári *Utunkban*; ez 1956 tavaszán történt.

Műfajilag próbálva megközelíteni Balogh Edgár életútját, egy több mint három évtizeddel ezelőtti kísérletemhez nyúlok vissza. A Romániai Magyar Írók sorozatába illesztett, 1974-ben a Kriterionnál megjelent tanulmánykötet, a *Mesterek és Kortársak* bevezetőjének ezt a címet szántam: Balogh Edgár útja az irodalomhoz – vagy a közügyre váltható írásbeliség. Valaki – a szerző vagy a szerkesztő kívánsága szerint? – ezt a megfogalmazást elrontotta, „leegyszerűsítve” az első részét, ígyenné: Balogh Edgár az irodalomról. Holott valóban erről (is) szól ez az életmű, illetve arról, hogy a néprajzosnak, szociológusnak, talán elsősorban politikusnak indult csehszlovákiai magyar fiatalember miképpen lett publicista, a kolozsvári Bolyai Tudományegyetem történész professzora, később a magyar irodalomtörténeti tanszéken a publicisztika előadója, Farkas Árpád, Király László, Magyarai Lajos tanára, illetve a *Korunk* főszerkesztő-helyettese, élete utolsó negyedszázadában a *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* szerkesztője. Ma is érvényes a kérdés, hogy a Balogh Edgár-i életút és mű felmérése tulajdonképpen kinek a hatáskörébe tartozik; mert egyaránt vitatkozhat rajta a politikatörténet, a szociológia, a történettudomány, az iroda-

lomtörténet, a stilisztika, akár az etnográfia, és valóban, a komparativistáknak egy-egy tudományágon belül érdekes anyagot kínálhat ez a szabálytalan, ám a korra és születésének helyére annyira jellemző, edgári kifejezéssel oly sokféle „konkordanciába” illeszkedő életmű. 1974 után jó három évtizeddel, csak nyomatékkal ismétélhetem most, a centenáriumon: Balogh Edgár munkássága legalább három-négy (sőt több!) ország és öt-hat nyelv komparativistáinak nyújt elemzésre érdemes anyagot, dokumentumokat, már egy évszázad reális és megálmodott történéseiről. Igen, az írásban nyomon követhetőkön kívül ide kell számítanunk a neves és névtelen tanítványoktól őrzött szóbeli „műalkotásokat”, szónoki, vitatkozási és tanári fellépéseinek, hétköznapijainak, később beadványainak hatását – pozitív vagy negatív következményeit. Mindezt tudomásul véve lehet, lesz majd reális az egykor elkészülő mérleg.

Térjünk vissza Pozsonyhoz, a *Sarló*hoz. A XX. századi magyar történetnek összmagyar viszonylatban talán már nem eléggé élő, holott nagy hatású ifjúsági mozgalmához, amelyre annak idején olyanok is odafigyeltek, mint Móricz Zsigmond Jászi Oszkár, a cseh Masaryk. És persze Fábry Zoltán. Fábry írta le (az ötvenes évek végén, egy recenzióban): „Balogh Edgár és a Sarló egyet jelent: a szociográfiát. De ez a szociográfia eredendően és kihatóan adatfelvételnél és adatközlésnél többet adott és hozott: a szocialista öneszmélés kezdetét, folyamatát és folytonosságát.” Veres Péter pedig, a *Hét próbát*, vagyis szintén a Sarló idejét méltatva, a „mozgalmi embert” látja Balogh Edgárban. A regöléssel kezdődő, a falukutatásban, a nemzetiségi és társadalmi felelősségvállalásban kiteljesedő Sarló a húszas évek Csehszlovákiájában a cserkészmozgalomból nőtt ki – a folyamatot, a Sarló aktivitását, kapcsolatkereséseit a *Hét próbából* aprólékosan megismerhetjük. Beleértve az ideológiai betájolódást, Fábrynak a *Korunk*-ban megjelent kritikáját a mozgalomról, *Etnográfiai szocializmus* címmel – és a nyomában meginduló váltást (ahogy a fiatalok vezére ennek szükségességét átélte). „Felvetődött tehát újra különleges szocializmusunk revíziója, mint már Kassához való viszonyunk rendezésekor, amikor hidat teremtettünk a magunk kisebbségi követelményei és a *Munka* égkék etikája között.” A mozgalom utolsó éveiből, 1931 szeptemberéből ugyancsak Balogh Edgár idézi az író-újságíró Barta Lajosnak a Sarló kongresszusához intézett levelét, benne ezzel a záradékkal: „Ti nem tartoztok párthoz, szabadon bírálhatjátok a pártokat. De marxi történelemszemlélettel nézitek és magyarázzátok a világot, amivel adva van gondolkodástok iránya. A kapitalizmus összeomlása irtózatossá jelek közt megy végbe. Törekednetek kell arra, hogy mindenről helyesen gondolkodjatok, etikusan éljeteztek és cselekedjeteztek mindig! Ebben egyek vagyunk mindnyájan, akik így akarunk a világ összeomlásában és világkeletkezésben élni.” Megjegyzendő, hogy a kongresszust köszöntők közt, Barta mellett, nem csupán Fábry távirata és Gaál Gábornak a *Korunk* nevében szóló üzenete hangzik fel, hanem a Jancsó Béláé is az *Erdélyi Fiatalok* képviselőjében és a Fábrián Dániel, Budapestről. Ettől függetlenül, pontosabban ezzel együtt, Balogh mint reális Sarló-vezér (noha csehszlovák állampolgárság hiányában sosem lehetett a hivatalos egyesszámú sarlós) nem a Barta-levelben olvasható szabad pártbírálatot választotta, ellenkezőleg: a kommunista párt bírálatának magáévá tételét gyakorolta, már ebben a csehszlovákiai szakaszban, és ez a Sarló mozgalmának beszüntetését eredményezte.

Ifjúsága országához még két lexikoni adat tartozik: Az *Út* című prágai baloldali lap szerkesztése, Fábry Zoltán oldalán és a *Barnakönyv Hitler-Németországról és a lipcsei*

perről németről magyarra fordítása (1934-ben). 1935-ben következik be a kiutasítása Csehszlovákiából és a hazatérés Erdélybe, most már Romániába. A búcsú mozzanatában ismét megjelenik Fábry Zoltán, ahogy a *Hét* próba utolsó fejezete elmeséli: „...ő volt a kapocs Erdély felé is. Jövendőbeli hazám problémáihoz Stószon nyílt a kapu: Fábry volt a Korunk csehszlovákiai szerkesztője, Gaál Gábor barátja. Hiszen ez lett most vágyaim netovábbja: odakerülni Gaál mellé a kolozsvári *Korunk* szerkesztőségébe, ott kezdeni a férfikort, ifjúságunk nehezékei nélkül... Méliusz József, a *Korunk* írókövete, járt egyszer nálunk Pozsonyban, be is toborozta a sarlósokat a *Korunk* munkatársai közé, csak én vontam ki magamat eddig, mert úgy éreztem, hogy a folyóirat szűk rétegnek szól, s nem kelt elég visszhangot az élő marxista publicisztikának.”

Balogh Edgár már korábban is megszólal erdélyi lapokban – a Sarló hírét hozza el 1931-ben Kuncz Aladár *Erdélyi* Helikonjába (Kassler–Balogh Edgár: *A magyar ifjúsági mozgalmak Csehszlovákiában*). „A mai európai fiatalság útja” című nemzetközi ankét második (1931. februári) részébe illeszkedik a csehszlovákiai beszámoló, amelyből itt csak egy irodalmi vonatkozást emelünk ki. A szerző az iskolákról, iskolai önképzőkörökről beszélve, megjegyzi, hogy „sokhelyütt csak irodalmi képletben nyilvánulhatnak meg a korszerű törekvések”; aztán egy felsorolás következik azok nevével, akiket érdeklődéssel figyelnek „a haladó középiskolások”; a névsorban pedig Ady Endre, Móricz Zsigmond, Szabó Dezső, vagyis a fiatal Balogh Edgár gondolkodását is meghatározó hármas után Kassák Lajos, Barta Lajos, Kodolányi János, Győry Dezső, Tamási Áron, Makkai Sándor, Juhász Gyula, Mécs László, Simon Andor, Erdélyi József, Illyés Gyula, Szilágyi András, Bartalis János, József Attila következik. Vegyes névsor, az egyetemes magyar irodalom mára klasszikussá vált értékei, magyarországiak mellett többé vagy kevésbé ismert felvidékiek és erdélyiek, számosan közülük a *Korunk* munkatársai.

Csehszlovákiából politikai tevékenysége miatt a csehszlovák állampolgárság hiányában történt kitoloncoltatása, illetve Kolozsvárra érkezése másnapján már keresi Gaál Gábort és Szilágyi Andrást (a *Korunk* és Gaál által erőteljesen támogatott orvos-író, az először Párizsban, 1930-ban kiadott expresszionista regény, az *Új pásztor* szerzőjét). Első találkozását Gaál Gáborral emlékirata második kötetében, a *Szolgálatban* színesen, sok melegséggel írja le Balogh Edgár; tulajdonképpen már ekkor megtörténik bevezetése, a főtéri kávéház, a New York úgynevezett Dumapostája révén a főként baloldali újságíró-író társaságba. Nemsokára olvasható első tanulmánya, a *Korunk* 1935. július-augusztusi kettős számának élén, *Valóság és kultúra a csehszlovákiai magyarság életében* címmel, de neve után (zárójelben) még Pozsonyt tüntetve fel tartózkodási helyeként. Érdemes innen is, a terjedelmes összefoglalóból kiemelni néhány mondatot, amelyek jellemzőek Balogh egész életpályájára, későbbi harcaira. „1934-ben Pozsonyban s Kassán eltörlik a magyar nyelv jogait, miután a magyarság az utolsó népszámlálás adatai szerint e két városban nem éri el az összlakosság húsz százalékát, s így a csehszlovák nyelvrendelet értelmében nyelvének hivatalos használatára többé nem jogosult. Mi sem természetesebb, hogy egy ilyen sérelmes kultúrtörténelmi fordulatnál a kisebbségi magyarság legfőbb kultúrszerveinek is fel kéne vonulnia, hogy a tudomány teljes vértetével védje az érzékenyen megsebesített magyarság legelemibb jogát, a nemzeti nyelvet!” A *Korunk* közelében – a harmincas évek második felében, a Vásárhelyi Találkozót megelőző háromnegyed évben közvetlenül is együttműködve Gaál Gáborral – ezt a nemzeti kisebbségi harcot igyekezett

a maga marxista-leninista elkötelezettségével egyeztetve folytatni. Balogh Edgár évtizedeken át megőrzött szemléletét mi sem jellemzi jobban, mint ugyancsak a *Szolgálatban* megjelenített szellemi Gaál-portré s a maga szerepének értelmezése; eszerint Gaál Gábor „a marxizmus iskolájából a korszerű népforradalmisáig érlelődött, átküzdvén magát mind a renyhe liberalizmus, mind a dogmatikus merevség buktatóin. Mindennapos utcai beszélgetéseink során – lakásától az újságíróklubig és vissza – szép csöndben vitattuk meg az alakuló helyzetet, s bizonyára kölcsönösen megajándékoztuk egymást.” Két – általa egyértelműen pozitívnak ítélt – figyelmeztetést tulajdonít a további mondatokban Gaál Gábornak: „erdélyi magyar irodalmunk kiszélesülését romániai magyar irodalomná, feloldva a regionális révíletet rideg és tényszerű haza valósággá”; a másik figyelmeztetés a Székelyföldre irányul, a közvetlen megismerésre buzdítja az idősebb marxista a nála fiatalabbat, aki addig a Csallóközt, a Felvidék tájait ismerhette csupán Kapcsolatát Gaállal hasonlóképpen örököltette meg élete vége felé, emlékirata utolsó (negyedik) kötetében, a *Számadásomban*, de itt élesebben fogalmaz, egy újabb (1957 és 1971 közötti) *Korunk*-korszak vitáira utalva. Ebben a fogalmazásban már a saját hatása kerül előtérbe: „Vissza kellett gondolnom arra, hogy a magyar kommun bukása után emigrált Gaál Gábort is mennyi szópárbajban kellett rávennem, hogy akár egy liberális emigráns-gondolatkörből, akár a szektás kommunista zártságból kirángassam és a Csehszlovákiából hozott népfronti vonal vállalására bírjam, rászoktatva az erdélyi magyar fiatalok népi realizmusának befogadására.”

Kétségtelen, hogy a Gaál-féle *Korunk* utolsó öt-hat évében közölt Balogh Edgár-írások ezt az irányt követik, akár a katalán nemzeti mozgalomról írjon (Farkas Lőrinc álnéven), akár az erdélyi népi színjátszókat népszerűsítse, akár a kolozsvári *Hítelt* ismertesse-bírálja, vagy az Erdélyi Múzeum-Egyesület munkáját minősítse elégtelennek, korszerűtlennek. Hozzá tartozik az igazsághoz, hogy a szektás mozgalmiságtól ő sem mentes. A cselekvés-központúság oly mértékben meghatározta gondolkodásmódját, hogy ehhez mérten a *Korunkat* másodlagosnak tekintette a harmincas években. A *Szolgálatban* ír erről is: „Számomra a *Korunk* tulajdonképpen csak eszköznek, nagyszerű ideológiai gyűjtőpontnak tűnt a MADOSZ közvetlen történelmiségének szolgálatában. Ezért fedezte minden *Korunk*-cikkemet s a *Korunk* szerkesztésére gyakorolt néminemű befolyásomat a MADOSZ politikai frontján kifejtett munka.” Amit viszont csak írásban élhetett meg – noha Fábry potenciális köztársasági elnököt látott Balogh Edgárban –, az a Kossuth Lajos nyomán megálmodott Dunai Szövetség, a dunai konföderáció XX. századba átplántált vágyképe. Többször is értekezett erről a *Korunkban*, először 1937-ben; 1939-ben pedig vitát folytatott (Halász Sándorral) a Duna mentén élő népek összefogásának időszerűségéről. A maga részéről a disputát így zárja: „... mi a fenyegetett magyar nemzet, a dunai szomszédnépek s egész Kelet-Európa függetlenségéhez ragaszkodunk s meggyőződéssel valljuk, hogy nemcsak történelmi szükség, hanem egyben történelmi lehetőség is a közös védekezés.”

A közvetlenül következő években mozgalmi elkötelezettségének kiélésére változó lehetőségei adódnak. A MADOSZ Brassóba küldi. Újságíróként a *Brassói Lapok*nak dolgozik, 1937-ben egyik szervezője a Vásárhelyi Találkozónak (az erdélyi magyar fiatalok népfrontos kísérletének), részese az Erdélyi Enciklopédia alternatív könyvkiadó-vállalkozásának. A negyvenes évek elején már újra Kolozsvárt van, Móricz Zsigmond megbízza a *Kelet*

Népe helyi szerkesztésével, munkatársa a *Magyar Nemzetnek* és a *Kis Újságnak*. Az észak-erdélyi antifasiszta ellenállásban való részvétel, aktív közreműködés Kolozsvár megmentésében a háborús pusztítástól, 1944 októberétől kezdve pedig már a szabadnak hitt-tudott város és országrész ügyeinek intézésében neki jutott szerep, kezdetben a kolozsvári napilap, a *Világosság* szerkesztése, a Romániai Magyar Népi Szövetség vezetőségében, főképp a kulturális munka irányításában rá váró feladatok, végül a Bolyai Tudományegyetemen a történelemtanári munka, 1949-ben a rektori tevékenység – már igazi politikai tér, életre szóló élmény. Balogh Edgár a párttal való teljes, kételyek nélküli azonosulás éveit éli – és ezen tulajdonképpen 1949 őszi első letartóztatása, a 615 nap börtön, majd a második, immár 1000 napos fogva tartás sem változat. Visszakerül az egyetemre, 1956-ban rehabilitálják. 1957-től az újrainduló *Korunk* felelős szerkesztője, illetve főszerkesztő-helyettese, Gáll Ernő oldalán.

Erről az időszakról, pontosabban 1958 decemberétől, illetve 1959 júliusától a személyesen megélt, Gáll Ernő és Balogh Edgár kettős irányítása alatt végzett szerkesztőségi munka s a szerkesztőségen kívüli sűrű találkozások emlékével próbálhatnék beszámolni Balogh Edgár még közel négy évtizedéről. Ezúttal nem erre teszek kísérletet, jöllehet szakmai, erkölcsi és politikai tapasztalatokban rendkívül gazdag volt ez a korszak. Ami természetesen tükröződik – az 1989 decemberéig szigorúan működő hivatalos és pártcenzúra feltételei között – a folyóiratban, (újságokban) és könyvekben található, leírt művekben is. Valamint a szóbeliségben meg a beadványokban. Balogh Edgár életművéhez ugyanis hozzá kell számítani a bármennyire is korlátozott, teljesen soha meg nem szűnt közéleti szereplést, illetve a tanítványokra tett hatást. (1959 után publicisztikát tanított; mint említettem, a Babes-Bolyain, az irodalomtörténeti tanszék keretében.)

Maradjunk a *Korunk* második folyamában és a visszaemlékezésekben, kötetekben tetten érhető baloghedgáriságnál. (A harmadik, 1990 óta megjelenő, általam szerkesztett folyamban már ritkán volt jelen, noha túl a nyolcvanon sem szűnt meg figyelni a lapot, megpróbált tanácsokat adni; miként az alakuló RMDSZ-ben, azaz a Kolozsvári Magyar Demokrata Tanácsban tette, az 1989/90-es fordulóban.)

Amikor már nyugdíjasként közölte tanulmányát a régi *Korunkról* (*Itt és most* cím alatt, 1976-ban, a kolozsvári Dacia kiadónál), az „Oka ezen írásnak” című bevezetőben egyértelműen összeköti a múltidézt a jelennel (a közelmúlttal), a következő szavakkal: „...amint az újraéledt *Korunk* – két régi munkatársa, Gáll Ernő s e sorok szerzője nevével jegyezve – beidegződött új feladataira a szocialista társadalomépítés szükségletei szerint, dönteni kellett a felidézett hagyományok nagyság- és értékrendjéről is, jobban ráfigyelve az eredendő fő irányzatra.” Mi volt ez a fő irányzat? Balogh Edgár elismeri a sokrétű információs anyag, „az egész emberiség vajúdó kérdéseire” történő kitekintés jelentőségét, „állandó harcban a vidéki elmaradással, mely a nemzetiségi és osztályelnyomásnak kitett romániai magyar dolgozó tömegek belső fékje, feltörekvésük különleges társadalmi gátja és gátlása volt”, de elsődlegesnek tegnap és ma, a honiség és maiság, az „itt és most” konkrétumait tudja; már a Gaál Gábor-i *Korunknak* is „ez a szubjektív osztály- és nemzetiségpolitika volt a lényege, valódisága, eszmei áramlásainak és sugalmazásainak fő irányzata” – vagyis ezt kell folytatni, az új körülmények között. Élete végén, a *Számadásomban*, nevesítve ismétli meg az 1957 és 1971 közötti évek következtetését: „Hiába is tagadnám. Két véglet voltunk, kettőnk között kellett kiegyenlítődnie a közös és viszonyaink sze-

rint lehetséges eredménynek. Hogy is volt? Gáll Ernő a *Korunk* hagyományos egyetemlegességét, a nagyvilágbeli körületekintést, a gondolatok sokszínűségét képviselte, az én külön gondom a *Korunk* másik nagy öröksége, a helyi felelősség, az erdélyi magyar tárgykör ébrentartása volt. Neki vigyáznia kellett, hogy felülről ne csapjon rá a kozmopolitizmus vádja, nekem óvakodnom kellett attól, hogy nemzetiségi mondandónkat a nacionalistaság szokásos gyanúja ne érhesse.” Ez az egyeztetés – tanúsíthatom – sem kifele, a hivatalosságok, a pártfórumok felé, sem a szerkesztőségen belül nem lehetett konfliktusmentes, néha a válság szélére került mind a vezetés, mind maga a lap; mégis, meggyőződésem, hogy a mind letagadhatatlanabb, keményedő diktatúra és a kétségbevonhatatlan, felülről (is) gerjesztett román nacionalizmus feltételei közt a *Korunk* ha nem is épen került ki abból a nyomasztó rendszerből, de viszonylagos tekintélyét, rangját – legalábbis a nyolcvanas évek közepéig – őrizte; a hatvanas–hetvenes évek fordulóján erdélyi, romániai magyar viszonylatban egyértelműen értéket teremtett, hozzájárult egy új értelmiségi nemzedék kialakulásához – a Bolyai Tudományegyetem felszámolását követő, nehéz időszakban. És ebben Balogh Edgárnak is szerepe volt.

Belülről persze nem úgy élte meg az ember – a szóban forgó életút összegezője sem –, ahogy szerkesztőségünk világára Balogh Edgár például a *Szárnyas oltár* (Bp., 1978) „Szép szó” fejezetében megpróbált jelenítve visszatérni. Túl azon, hogy ebben az irodalmiaskodó vitairatban mindenki Balogh Edgár hangján, stílusában szólal meg, a szembesítések meglehetősen merevek. Az alaphelyzet sem igazán reális, különösen ha arra gondolunk, hogy a középpontba állított Varsányi Márton eléggé egyértelműen az öngyilkosságot vállalt egykori szerkesztőbizottsági tag, a professzor-költő Szabédi Lászlóval azonosítható – a „harmadik utasnak” mondott Szabédi viszont egy életen át vitatkozott Balogh Edgárral, nézeteik (a baloldaliság és a nemzet érdekeinek vállalása mellett) lényegesen különböztek. Itt most nem térek ki a Balogh nevezte „bretterizmus”-vitájára, a liberalizmus edgári értelmezésére – ami szintén fontos szerephez jut a „Szép szó”-ban.

A második *Korunk* és Balogh Edgár másfél évtizeden át összefonódó történetét akár a főszerkesztő-helyettes saját írásai alapján végigkísérni meghaladná e konferencia és mindenképpen ennek az előadásnak a kereteit. Az 1957-es, szerencsétlen időben született és mai olvasatban meglehetősen szerencsétlenül sikerült programadó vezércikkkel kellene kezdeni a szigorú elemzést, amint erre 1990 januárjában, a *Korunk* harmadik folyamának elindításakor már utaltam. A *Történelmi tévedések (Távlatok?)* címmel megírt örökségvállalásnak és örökségtagadásnak nem térhetett ki az *Új humanizmus őrhelyén* aktuálpolitikai alaphangjának, az 1956-os magyar forradalom szellemiségét megtagadó kitételeinek visszautasítása, vagyis közvetlen elődeink szigorú bírálata elől. Erre Balogh Edgár a *Számadásom (1956–1993)*-ban bizonyos önkritikával válaszolt, beismerve, hogy „szép hiedelmei” ellen döntött az idő. Sajnos, nem egyedüli ez az „őrhelyi” szöveg az ötvenes évek s a későbbiek *Korunkjában* – és ebben Balogh Edgár a „szolgálat” jegyében (nem egyszer bizony „férfimunkának” gondolva a kényszerű megalkuvást) részt vállalt. Nem tagadható azonban, hogy a folyóirat magyar nemzeti-nemzetiségi vonulatának – a lehetőség határain belül, sőt azokat itt-ott feszegetve – alakítója volt. Nem éppen úgy, ahogy azt Vekerdi László a Valóságban 1970-ben vázolta – Balogh Edgárnak tulajdonítva például a fiatal költők-írók, a *Forrás-szerzők* szerepeltetését is a folyóiratban, mintha az irodalmi hang megújítása tőle, általa indult volna el és nem őt kellett volna győzködni ennek szükséges-

ségéről. Tény viszont, hogy olyan tanulmányai, mint az Adyról írottak (melyekre, így az *Ady asszonyideáljára* és *A politikus Adyra*, később is büszke volt), vagy az *Erdély Múzeum*ról, a Jakabffy-féle *Magyar Kisebbségről* s az évtizedeken át a *Korunk* ellenlábasként elhallgatott *Erdélyi Helikon*ról megemlékező jegyzetei – mintegy jóvátételként is régebbi állásfoglalásai után – az adott pillanatban pozitívan hatottak, nyitást segítettek. Szívügye volt Balogh Edgárnak az iskolaügy, a néprajzkutatás, a műemlékvédelem. A magyar kultúrát és tudományt helyileg és országhatárok fölött egyszerre szemlélte, kívánta szolgálni.

Nyolcvannylc évesen őszinte reformszocialistának, megvénült igazságkeresőnek nevezte magát.

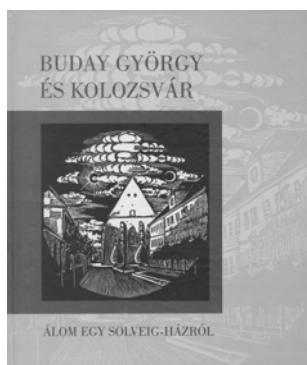
Az idő alighanem túlhaladt rajta, ám életútjának tanulságai, művének részeredményei beépülhetnek, talán be is épülnek a jövőbe.

POSZLER GYÖRGY

Timon a Solveig-házban*

BUDAY GYÖRGYRŐL – ÉLETÚT ÉS MŰVÉSZSORS

**Komp-Press Kiadó
Kolozsvár, 2006
240 oldal**

„Valahogy úgy érzem, hogy nemcsak a múlt, a háttér Kolozsvár nekem, hanem még mindig egyes-egyedüli fix Solveig-ház is, ahová érkezni fogok és érkezni egyedül lehet és kell.” (Buday György)

'32. március 12-én írja Jancsó Bélának. Gyerekkori kolozsvári iskolatársának. Ifjúkori szegedi diáktársának. Évtizedeken át legjobb barátjának. Drámai levelezésük a gyönyörű Komp-press-kötet gerincét képezi. Tanulmányok és metszetek között, Cseke Péter érzékeny-tudós szerkesztésében. A kötet valóban gyönyörű. A legszebbek közé tartozik, ami az utóbbi években a kezembe került. A levelezés valóban drámai. A kötet jelentésének egyik nagy példázata. A hasonló, egyívású, együtt indulók barátságának. Kettejük közül az egyik ott marad. Lassan el is „süllyed”. Ezt rója rá a kegyetlenebb történelmi idő. Irodalom- és esztétörténeti adalék lesz belőle. Fontos és érdekes. De inkább csak helyi

értéke van. Kettejük közül a másik messze kerül. Gyorsan ki is emelkedik. Ezt engedi neki a kegyesebb történelmi idő. Művészet- és esztétörténeti világhír lesz belőle. Egyedi és felemelő. És teljesen egyértelműen egyetemes értéke van.

A levélben a *Boldogasszony búcsújáról* ír. Első óriási sikeréről. A díjazott metszet-sorozatról. Ami a szegedi alsóvárosi templom ihletésében, mondhatni tövében született. De születhetett volna a kolozsvári Farkas utcai templom ihletésében, mondhatni tövében is. Mert a két templom nemcsak benn, az érzelmeiben féltestvér – hanem kinn, a művészettörténetben is. Szerette volna, ha nem itt, Szegeden jelenik meg, hanem ott, Kolozsváron. Nem lehetett így. Talán mert más számára a két féltestvér-templom jelentés- vagy jelképrendszere. Az egyik az ottmaradás, a másik az elszakadás jelentése és jelképe. Az első mellett ott lehetne valahol a visszatérést beteljesítő Solveig-ház. De visszatérés nincs, elszakadás van. A visszatérésből még nyugalmat ígérő megnyugvás is válhatna. Az elszakadásból csak nyugalanságot hozó visszavágyódás válhat. Persze a visszavágyódás, a nosztalgia nyugalanságából is születik valami egészen nagy dolog. A világhírűvé emelkedő grafikai életmű.

* Poszler György esszéjét a Korunk/Komp-Press Kiadó engedélyével közöljük.

Természetesen ez került a kötet középpontjába. Az életmű röppályája. Közéleti és művészeti összetevőjével együtt. A művekké érett élményekkel és sikerre emelt kényszerekkel. Kolozsvártól Londonig.

A könyv szerkezete igencsak arányos. Négy, pontosabban szólva négy és fél ciklus. A bevezető, az a bizonyos fél ciklus, az alaphangot adja, és a határokat jelöli ki. Az alaphangot a tudatos törekvésben és a bevallott nosztalgiában. A határokat az erdélyi indulásban és az angliai beérkezésben. Keresi önmagát a mesterség tanulásában – néphagyományban és népballadában. Megtalálja önmagát – az angol önvédelem jelképében és a Shakespeare-illusztrációkban. Úgy, hogy az angol önvédelem jelképében benne van az alföldi néphagyomány, a Shakespeare-illusztrációkban benne van a székely népballada öröke is. Itt vannak az önelemzések az életműről. Vázlatok a művészi indulásról. Ezután a tanulmányok a művészi kezdetekről, az első műhelyekről. Családról. A maradás vágyáról, a távozás tényéről. A kolozsvári mesterekről, a szegedi fiatalokról. A kötet középpontjában a drámai levelezés Jancsó Bélával, a jóbaráttal. Egy-egy levélváltás Kós Károllyal, a példaképpel. A Jancsó-levelezésben az elsüllyedők és elszállók, a kötelek és szárnyak, a lehetetlenségek és lehetőségek, kényszerek és döntések feszítő, olykor valóban drámába vagy balladába kíváncsozó dilemmái. A végén a művész az idegenben. A londoni évtizedek. Emigráns vagy száműzött? Magyarságára emlékező angol művész vagy Angliában élő erdélyi-alföldi magyar mester? Az utóbbiról van szó. Bizonyosság erre a magyar költőkről készült zseniális portrészor. Meg tudható: Kolozsvárról Szegedre magával vitte a szülőváros Solveig-házának képzeletbeli emlékét. Meg feltételezhető: magával vitte Szegedről Londonba is. És talán évtizedeken át őrizte az egyre elboruló magányban. Ezekről szól a pompás kötet.

Mesterség

„Az *Athéni Timon* illusztrálásában egy előzőleg még nem alkalmazott eljárást valósítottam meg: epizódillusztrációk helyett, a darab történéseinek vizuális megjelenítése helyett a tragédia hőisének, Timonnak elképzelt arcképét metszettem fába, s az e tíz képmáson bekövetkező változással igyekeztem kifejezni az eredeti jovialis s magabiztos Timont, és azt, hogyan lesz belőle a csalódásoknak, a barátok hűtlenségének és a teljes tragédia kibontakozásának hatására a rettenetes végső jelenetek nyelvének és katasztrófájának Timonja. Úgy, ahogy a történet Timon tulajdon arcának vonásain és kifejezésében tükröződhetett.” (Buday György)

Higgadt, szakszerű önelemzés az életmű csúcsáról. A művészetét beteljesítő mestermunkákról, a Timon-metszetekről. Egy amerikai Shakespeare-összkiadás számára csinálja – útban a világhír felé. Két alapvető mozzanatot emel ki szövegszerűen és emel ki képszerűen. Nem epikum, hanem pszichologikum. Azaz nem a mesét mondja el, de az embert jeleníti meg.

Nem külső történet a mozdulatokban, hanem belső történet a mozdulatlanságban. Azaz nem a legrejtélyesebb Shakespeare-tragédia cselekménye, de a legszerencsétlenebb Shakespeare-alak arcképe. És mindez a saját megtanult és kialakított művészete eszközei által teremtett közegben. E jelrendszer vizuális szintaxisában.

Van e beteljesülésnek két mesterségbeli-módszertani előzménye. Az egyik a legszorosabban vett tanulóévek próbálkozásában. Ahogy geometriai elemekből összerakja magának a vizuális jelentéslehetőségek sorát. A másik az első remekművek között. Ahogy meg-

érzi és megjeleníti a székely népballadák külső és belső, cselekménybeli és jellembeli tragikumát.

Az első még a kolozsvári múzeum műtermeinek és asztalosműhelyének szolid szakmai iskoláiban. Az egyenes és görbe vonalak önmagukban és egymáshoz való viszonyaikban megmutatkozó jelentéslehetőségeinek módszeres tanulmányozása. Párhuzamos és keresztbe szerkesztett vonalak arculata. Vonal- és színkombinációk a természet mitikus-rituális értelmezhetőségének kifejezésére.

A második már a székely népballadák Ortutayval együtt kiadott kötetében. Az első igazi remeklések között. Néhány mozzanat. Ami már a Timon-metszetek érett művészetének megrendítő mélységei felé mutat. A nyúlánkan-szűziesen szelídre formált nőalakok archaikus-rituális kiszolgáltatottsága az emberi-természeti erőknél. A rajtuk vagy bennük uralkodó humán vagy szubhumán, naturalis vagy szupranaturalis törvényeknek. Budai Ilona kétségbeesett, pánik úzte menekülésében; a párjavesztett gerlice szívszorító, kozmikus magányában; a visszatért Molnár Anna vitális létküzdelmében. A szubjektív-gondolati elem felerősödése az ábrázolások középpontjába helyezett töprengő önarcképeken. Ahogy a végzet gyötrődő óriásmadaraként ül magas Déva vára bástyái fölött. Felemelt karral szinte figyelmeztetve a kanyargós úton a sorsa felé kocsizó Kőműves Kelemennét. Vagy a fejét karjaiba hajtó, önmagát megadó rab-önarcképe a kolozsvári vártömlőben. A tömör bástyafalon át is érzi a Szent Mihály-templom fölé leszálló fekete holló metafizikai súlyát. Végül pedig a lelki torzulás Timon tragédiáját előre jelző portréremekai. A gyermekeit az erdőben elhagyni készülő, a gyötrődéstől boszorkánnyá aszott Budai Ilona. A rossz döntéstől torzalakká görnyedt-rokkant Ugron János. És a fiatal szerelmet gyilkoló, rémlátomássá fonnyadt „Gyulainé édes anyám”.

Így, ilyen előzmények után érkezik el a Timon-sorozathoz. Érdemes megjegyezni: mesterműve hozzáad valamit a tragédiához. Új árnyalatot. Eddig fel nem villantott értelmezési lehetőséget. Ami csak a legnagyobb illusztrációk sajátossága. Hogy nem egyszerűen követ, hanem bonyolultan valamelyest át is értelmez. Megnöveli a mű jelentésének „holdudvarát”. A végletes jóhiszeműség megcsalásából fakadó végletes rosszhiszeműség komplikáltabb tragédiájába belevisz valami komplikáltabb, patológikus elemet. Ami szövegszerűen nincs meg a kompozícióban, de értelemszerűen benne lehetne. Mondjuk: beleillene a tragédia lélektani „jelentésmezejébe”. És ha benne lenne, a művet az igazi nagy tragédiák közé emelhetné. Lehetne akár egy rendezői koncepció veleje. Ám itt „csak” egy grafikai koncepció árnyalata. Természetesen nem a fekete és fehér evidens arányairól van szó. Nem is a hajcsomók változó kifejezésbeli sugárzásáról. Vagy a homlokdudorok maga elemezte szerkezeti-tartalmi súlyáról. Hanem a második képen sejtetővé váló pszichés mozzanatról. Ami a hatodik képtől önmaga tragikai-pszichikai ellentétébe fordul. És meghatározó elemmé válik. A második képen ugyanis nem mindössze a bizalom öröme. Hanem a bizalom és az adakozás fékevesztett, életformát meghatározó falstaffi mámora. Ön- és világelvesztés az életöröm lelki egyensúlyt felborító mámorában. Nem mosolyog, mert a bizalomban jól érzi magát. Hanem hahotázik, mert tobzódik az önmagát pazarlás fékevesztettségében. Ám tudjuk: a pszichés végletek önmaguk ellentétébe fordíthatók. A tragédia csúcspontján fordulnak is. A pazarlás fékevesztett örömmámora a csalódás fékevesztett kétségbeesésébe. A mértéktelen vidámság mértéktelen komorságba. A harsogó hahota tagolatlan üvöltésbe. A kitátott száj görcsbe ránduló réssé válik. A csillanó szem

feneketlen fekete lyukká üresedik. A rés-szájban vészesen megvillanó fogak. Ezek variálódnak a négy utolsó lapon. Az erdei bujdosó keserű komorságától a halotti maszk kifehéredett merevségéig. Nehéz szabadulni a gondolatától. Önarckép is van benne. A friss emigráns megzavarodottsága. Az otthonvesztés fájdalma. A szegedi fiatalok közösségének elvesztése. A „világállapot” elsötétülése. A háború egzisztenciális-vitális fenyegetése. És a sor még folytatható.

Példázat

„...a társadalmi lelkiismeret... ébresztgetésével közvetlen munkába is kezdtünk... az úgynevezett »kiszállások« során – több százat rendeztünk pár év alatt – hosszabb-rövidebb ideig együtt éltünk a tanyák és falvak szegénységével, és amellett, hogy lehető teljes érzelmi kapcsolatba kerültünk a többnyire színmagyar, elhanyagolt és kizsákmányolt nép életével, erőnkől telhetőleg felvilágosítással, ismeretterjesztéssel és konkrétan is segítségére voltunk. (Támogatás nélkül, vasúti kedvezmény nélkül, bizony csak a magunk igen szűkös keresetére utalva. Szemben harcolva a magyar középosztály akkor e tekintetben meglehetősen egységes és ellentétes törekvésű táborával.) ...Az erdélyi kollégium tagjai figyelemmel kísérik az erdélyi román és szász kultúrtörekvéseket is, és ezeket publicisztikailag feldolgozzák: ezzel lévén hívségesek a szegedi fiatalok alapjellemvonásához, mely a reális alapról és lehetőségekről meg nem feledkezve, szigorú kritikával és önkritikával foglalkozik olyan »utópiákkal«, mint a magyar népi szellem felszabadítása és egyenes, becsületes beállás a megújult Duna-medencei népek nagy gazdasági és történeti törvény által kikerülhetetlenül kötelező, szellemi és népi sajátosságokat tiszteletben tartó eljövendő egységébe.” (Buday György)

’35-ben írja. Rövid összefoglalás a „szegedi fiatalokról”. Fontos év. Benne kettős mozgás. Művészi pályája felemelkedőben. Megjelennek a székely népballadák. Mesterségbeli tudása kiteljesedik. „Mozgalmi” tevékenysége lehanyatlóban. Kezd kifulladásra a szerveződé. Közéleti lelkesedése megfárad. Rövid itthoni pályája végéhez közeledik. Nemsokára ösztöndíjas Rómában. Három év múlva Angliába megy.

A szöveg hívószavai egyértelműek. Társadalmi lelkiismeret ébresztése. Tanyák, falvak szegénysége. Teljes érzelmi kapcsolat. Elhanyagolt, kizsákmányolt nép. Szemben a középosztállyal. Román, szász kultúrtörekvések. Népi szellem felszabadítása. Nagy-Duna menti összefogás.

Nemcsak gyakorlati program. Példázatértékű vallomás is. Csúcsai felé haladó művészi pálya egyfelől. Mélyen átélt emberi-társadalmi elkötelezettség másfelől. Mellette-mögötte – ekkor még – egész hasonló csapat. Költők, színházrendezők, irodalomtudósok, néprajzkutatók, publicisták, írók, szociográfusok, teoretikusok. A szegedi fiatalok mozgalmának saját szakirodalma van. A kötet csak keresztmetszetet vagy vázlatot adhat róla. Két arcél azonban jól kirajzolódik. A Kolozsvárról Szegedre került Buday György mellett a Szegedről Kolozsvárra hazakerült Jancsó Béla.

Évtizedes barátságuk egy metszete drámai levélváltásukban. Valóban a válogatás középpontjában. Ebben bontakozik ki a kötet példázatjellegének egyik fele.

A távozó-beteljesült és az otthonmaradó-„elszürkült?”. Vagy talán azt is mondhatni: elszüllyedt? Erős személyes kötődés egymáshoz és rokon vagy hasonló ügyekhez. Egyazon kulturális és emocionális háttér. A kolozsvári református kollégium. És hasonló szociális

törekvések. Először együtt Szegeden – a Bethlen Gábor kollégiumban. Azután külön Szegeden és Kolozsváron. Buday György Szegeden – a „szegedi fiatalok” között. Jancsó Béla Kolozsváron – az „erdélyi fiatalok” között. Kötődés egy körvonalazódó ifjúsági-értelmiségi progresszióhoz. Mégis az elszakadás és az ottmaradás és az ebből következő pálya alapvető különbsége. Itt kilépés a kisebbségi sorsból. És a háború után beilleszkedés egy szerencsésebb, könnyebb sorsú világba. Ott bennmaradás a kisebbségi sorsban. És a háború után kiszorulás egy szerencsétlenebb, nehezebb sorsú világba. A különbség nem a tehetség mértékéből, inkább annak sajátos jellegéből következik. Az egyik a vizuális művészet helyhez kevésbé kötött nyelvét beszéli. A másik a kisebbségi politika helyhez végzetesen kötött lehetőségeit kísérletezi.

Mindemögött – persze – rejlik egy általános művelődés-, művészet- és irodalomtörténeti gond. Nagyjából tudjuk, hogy egy korszakban hány tehetség bukkan fel. Alakul ki és teljeseedik be. Amikor nagyon sok, „virágkorról” lehet szó. De nagyjából sem tudjuk, hogy egy korszakban hány tehetség süllyed el. Nem alakul ki és nem teljeseedik be. Ezeknek nincs nevük. Az eltaposottakról, elhallgattatottakról, önpusztítókról még csak valamit tudunk. De semmit sem az elvetéltekről, csírában elfojtottakról, a diktatúrák legtöbb áldozatáról. A híres temetők nevezetes sírjait ismerjük. Akik ilyen-olyan körülmények között lettek ismertté. De mi van azokkal, akik ilyen-olyan körülmények között nem lettek ismertté? Netán hányan vannak a Házsongárdon, akik nem lettek. De lehettek volna. Erről is esziünkbe juthat Buday György és Jancsó Béla története.

A levélváltásuk ettől is drámai. A megszületés-elvetelés, megvalósulás-elsüllyedés kettősségétől. Hogy évtizedes intenzív kapcsolat után elhallgatnak a levelek. Mert mérhetetlenül megnő a távolság. A szabad London és az elnyomott Kolozsvár között. Meg a világhírűvé lett Buday és az elfeledetté lett Jancsó között.

Nem akarok patetikus lenni. Csak továbbgondolom a példázat pozitív oldalát. A megszületés-megvalósulás folyamatát. Azaz Buday sorsát. Hogy a történelem messzire sodorta. Egyfelől a világhírbe, másfelől az otthontalanságba. Kétszer megy el itthonról. De kétszer ki is taszítják itthonról. Először a készülődő hazai náciizmus elől megy. De nem sokkal utána adminisztratív is kitaszítják. Megfosztják magyar állampolgárságától. Ekkor alkotja a *Britanniát*. Az angol ellenállás grafikai-publicisztikai remekművét. Másodszor a készülődő hazai sztálinizmus elől megy. De nem sokkal utána adminisztratív is megint kitaszítják. Ismét megfosztják magyar állampolgárságától. Ezután alkotja a magyar kultúrához való kötődés grafikai-pszichológiai remekműveit. A huszonöt magyar költőportrét. Balassi Bálinttól Nagy Lászlóig. Majd ki is egészíti: Jókai Mórtól Karinthy Frigyesig.

Le kell írni: művészete a hazai tájból, az erdélyiből és alföldiből nő ki. És a magyar költészetben körvonalazódó szelíd-humanista hazai mitológiából. Első nagy sikere a szegedi alsóvárosi templomhoz kötődik. A kolozsvári Farkas utcai templom féltestvéréhez. A *Boldogasszony Búcsúja*. Az alföldi népi katolicizmus ihletéséhez. Majd az Arany-balladák és a nyírségi folklór jönnek. Új fellángolás a székely népballada. Ekkor válik egyértelművé. A polgárosodás előtti nép- és műköltészet tradicionális világképét köti össze a polgárosodás utáni avantgárd művészet modern formakincsével. Valami olyasmit valósítva meg a vizualitás síkján, amit Bartók teljesít ki a zene világában. Ami a népi írók nosztalgikus közelítése a költészetben. Ez a fejlődés művészetében sohasem, Angliában sem tört meg – legfeljebb megszakadt, vagy meg-megakadt. Nem volt már testközelben a hajdani Erdély

históriai atmoszférája és a hajdani Alföld szociális rezervátuma. Ami maradt, emlékezetből kellett rekonstruálnia.

Hogyan folytatódott mégis a pályája? Ehhez művészettörténeti tanulmányok, mindekelőtt monográfiák szükségeltetnek.

Veszteség

„Maguk a gáncsoskodások jellegzetes butaságok. És a helyi szimptómák leszámításával, ez a sajátos, lényegileg ugyancsak, amikkel minket itt akadályoznak öregeink, s amivel pl. a Felvidéken a Sarlót akasztják. Ami nem is csoda, mert ugyanaz a középosztályi ideológia működik szemközt velünk, aminek becsstelen tradíciója minden földrengés után életben maradt. Ezzel szemben egy ellenszer lenne, a haladó magyar ifjúság összetartása politikamentesen, kulturálisan, országhatárok felett, és ez az, ami miatt annyiszor sürgettem és sürgetem újra, hogy Te is bármily rövid időre, de gyere le ide, Balogh Edgárral és pl. Fábíán Danival együtt. Mélyen érintett, amit a szocialistákhoz való kapcsolódási szándékokról írtál. A Sarló és Fábíán Dani után ez a harmadik készülő lépés: úgy látszik, történelmi szükségszerűség ez. És, érzésem szerint, taktikán innen és túl... a fő az, hogy a haladó és faji gondolatvilág és különösen tragikusan magyar ellentéte valamilyen szintézisben kibéküljön... Én közelről látom mindazokat a bajokat és veszélyeket a szétoldódás felé, amiket Te az ottani dolgokra nézve felsoroltál. Valóban köztünk is vannak olyanok, akik nem érzik annak a jelentőségét, hogy egy mérsékelt tempójú haladás, amely magával viszi az ifjúság egész tömegét ...sokkal többet jelent, mint a Sarló-szerű élcspat előrerúgása, az ifjúsági tömegtől való elszakadása, ami nyomban maga után vonta ott is (itt nálunk fokozottabban lenne így) az ifjúság nagy tömegeinek jobbra tolódását. Anyagi függetlenség + szellemi függetlenség: ezek kétségszövegbevonhatatlan és az öregek érdekeltségek részéről nyíltan meg nem támadható alapelveink... egyetlen lehetőség az ifjúság organikus fejlődésére.” (Jancsó Béla)

Mindez tökéletesen összecseng azzal, amit Buday ír a „szegedi fiatalokról”. Igaz, néhány évvel később. Tehát mintha Jancsó előbb fogalmazgatta volna a közös eszményeket. Kibontakozik a trianoni határokon túlnyúló együttműködés lehetősége. Erdélyiek – „erdélyi fiatalok”. Szegediek – „szegedi fiatalok”. Felvidékiek – „sarlósok”. Anyaországiak – Bartha Miklós Társaság. A legfontosabb nevek is adóttak. Az erdélyiekénél Jancsó Béla. A szegediekénél Buday György. A sarlósoknál Balogh Edgár. A Bartha Miklós Társaságnál Fábíán Dániel. Az időpont is lényeges. A szöveg két levélből való. Mindkettő Buday Györgynek. '31 teléről és '32 tavaszáról. Így előzi Buday korábban idézett esszéjét. Tehát '31–'32. Balogh Edgár még Csehszlovákiában van. De a Sarló már hanyatlóban. Fábíán Dániel már kiadta – József Attilával! – a híres röpiratot: *Ki a faluba*. De a Társaságban már növekvőben a széthúzó erők.

Jancsó és az „erdélyi fiatalok” lendületben. Nemrég indult a folyóirat. Buday művészi és szervezői pályája pedig a kiteljesedés felé halad. A „szegedi fiatalok” az alföldi szegénység életét vizsgálják. És sűrűn követik egymást a tanyai napok.

Jancsó gondolatmenetéből előre lehet következtetni. Későbbi történetekből vissza lehet gondolni. A kettőből együtt kibontakozik az elméleti elképzelés és a gyakorlati mozgástér.

A leglényegesebb talán a Trianon teremtette történelmi szituáció. Abból levonni a lehetséges progresszív következtetéseket. Szemben a középosztályt irányító tradíciókkal. Amiket mindketten – Jancsó és Buday is – nyűgnek érznek. Indulnak – mindketten – a progresszív protestáns hagyományokból. De el is távolodnak azoktól. Túl akarnak emelkedni. Nemcsak vallási különbségeken vagy ellentéteken. De osztályszempontokon, nemzeti vagy netán faji előítéleteken vagy viszályokon is. Valami ilyesmit jelent az anyagin túli, szellemi függetlenség. Ezek nélkül ugyanis elképzelhetetlen a Duna-völgyi kisépek szolidaritása. Ebből – persze – legalább kettős elhatárolódás következik. Jobbra és balra. Ezt érdemes valamennyire továbbgondolni.

A jobb ez esetben főképpen a konzervatív középosztályt jelenti. Amelynek – Jancsó igen keményen fogalmaz! – „becstelen tradíciója” minden földrengés után életben marad. Veszélyesek az éledő ifjúsági mozgalmakra. Ők „akasztják” – nyilván – akadályozzák a Sarlót is. Buday is ellentétes törekvésű táborról beszél. Meg szűkkejtésről és börtörségről is. Ettől fél igazán Jancsó. Mert minden öregektől támogatott ifjúsági mozgalom „dögrováson” van.

A bal ez esetben egyértelműen a Sarlót felbontó-bekebelező „élcsapat” előrerúgtatása. Vagyis az önállóan szervezett és öntörvényű ifjúsági mozgalom beolvadása a nem önállóan szervezett és nem öntörvényű kommunista mozgalomba. Érdekes Jancsó ellenérve. Hogy e beolvadás elszakít az ifjúság széles rétegétől. És maga után vonja sokaknak vagy nagy részüknek a jobbra tolódását.

Ez tehát a két határ. A jobb és a bal. A konzervatív középosztály tradíciója; a diktatórikus „élcsapat” pressziója. Amit el kell kerülni. Aminek nem szabad nekiütközni. A kettő között – Jancsó fogalmazásában – az anyagi és szellemi önállóság. Az ifjúság és saját mozgalmak organikus fejlődése. Ne féljünk a fogalomtól. Persze lehet: mindez már csak történelem. Post festa vagyunk, túl mindenben. A „harmadik útról” van szó. Ott, valahol a kapitalizmus (feudálkapitalizmus!?) és szocializmus (államszocializmus!?) között. Valami magyarországi, szlovákiai, romániai fiatal progresszióban. Amit a régió, a megmaradt és az elszakított területek magyar ifjúsága maga próbál meg kikínlódni. A határon innen többségben – de a kisebbségre is gondolva. A határon túl kisebbségben – de a többségre is számítva. Tehát saját, „organikusan” kifejlesztett progresszió. Nem máshonnan importált, a régióra rákényszerített megváltásváltozat. Például Németországból importált fajelméleti alapon. (Ami a régióban, nálunk is, alaposan kipróbáltatott.) Vagy például Oroszországból importált, a régióra rákényszerített osztályharcos alapon. / Ami a régióban, nálunk is, alaposan kipróbáltatott. / Hanem valami saját gyártmányú kiút. Ami a régiót és a benne élő népeket is újjáteremthette volna. (Ami a régióban, nálunk is, alaposan elsodortatott.) Itt válik valami óriási veszteség láthatóvá. Hogy a történelem e lehetőséget elsodorta. És belekényszerítette a régiót és bennünket is az egyik, majd a másik zsákutcába.

Emlék

„...újabbán annyiszor olyan olthatatlan nosztalgia hullámmozott rajtam át Erdély és Kolozsvár felé, mint az első szegedi hónapok óta soha. Valahogy úgy érzem, hogy itt már, az Alföldön, kezdtem teljesen befejezni azt, amit én itt egyáltalán csinálhattam.” (Buday György)

Levél – ’32-ben – Jancsó Bélához. Valahogy ilyen az elszakadottak sorsa. Nosztalgiahullám? Felidézgetem magamban Buday kolozsvári létének fő helyszíneit. A Kőkert ut-

cába a Jókai utcán indulok. A Szent György téren át a Trefort utcába, és a végén fordulok jobbra. A Menza mellett a temető főbejárata felé menet halad el az utas. A Bástya utca pedig az Óvárban, a Karolina térről mindjárt balra. Hogy a Farkas utcáról most ne is essék szó. Vagyis legfeljebb félóra járásra vannak egymástól a legfőbb színhelyek.

Vajon hol lett volna a Solveig-ház? Nem találok a könyvben a helyét pontosan. A címlap grafikája a Farkas utcát sejteti. A kollégium, a templom és a tanári lakások háromszögét. De a hely konkrétan a Jancsó-levelezésből is hiányzik. A kötet érzelmi-gondolati középpontjából.

A gyönyörű és szomorú barátság krónikája. A barátság példázata. Ott a címlapon a kollégium. Ahol a barátság elindul. Azután az egyik felröppen. És sohasem tér vissza. Azután a másik ottmarad. És sohasem megy el.

Most már jobban értem az életművét és a sorsát is. Két tárgyi emlékem is van róla. Az egyik a könyvespolcomon. A székely népballadák. Mindig tudtam, hogy Buday-emlék. Az egyik Múzeum körüti antikváriumból való. A másik a falon. Két Daday-kép. Már tudom, hogy Buday-emlék. A feleségem családi örökségéből való. Csak most, a könyvben olvastam, hogy gyerekkori mestere volt. Nyugtalanít a sorsa. Nem találta meg soha a Solveig-házat. Valamennyire Timon lehetett a békétlen otthontalanságban. Jancsó kínált neki valamit. De az nem jöhetett létre ebben a hazai történelemben:

„Jólesik, és érzéseim igazolja, amit a Kós cikkéről, a *Helikon*ban közölt metszeteidről írtál, s a nosztalgiáidról Erdélybe vissza. Mindig éreztem és tudtam, hogy neked, ha az önként magadra vállalt és gyönyörű önfeláldozással teljesített ifjúsági úttörés munkája huzamosan oda is kötött, lelki gyökereid itt maradtak, és téged ide vissza fognak húzni. A Kós kézszerítése nemcsak az övé: sokan várunk ide vissza, és várlak vissza ide én, mert nagyon kell és még jobban fog kelleni Erdélynek minden igaz ember.”

Tanulmány

HÁRS GYÖRGY PÉTER

Idegen test a szívben: Juhász Gyula öröksége*

*Szeretettel Sándor Zsuzsának,
aki a megíráshoz teret adott*

„Én nem szerettem magamat soha,
Én magam ellen sokszor elkövettem
Merényletet. Egy golyó megmaradt
Két borda közt. Egy tavasz-reggelen,
Fiatalon, borúsán szántam én ezt
Magamnak, s most velem a sírba jön majd.”
(*Én költő vagyok*, 1925)

Jelen tanulmány a következő állítások mellett kíván érvelni. Függetlenül attól, hogy elméletileg mennyire tisztázott vagy nem a transzgenerációs trauma és a fantomizálás¹ fogalmainak egymáshoz való viszonya, mindkét esetben olyasvalamiről van szó, ami a páciens és a terapeuta közös munkájában rekonstruálódik vagy konstruálódik meg. Én egy olyan jelenségre szeretném fölhívni a figyelmet, amikor a páciens önmaga konstruál meg egy fantomot vagy egy transzgenerációs traumát, akár szembemenve a terapeuta interpretációjával is. A továbbiakban nem teszek különbséget transzgenerációs trauma és fantomizálás között, minthogy az általam vizsgált jelenség szempontjából tulajdonképpen mindegy, melyikről beszélünk: a lényeg az, hogy a valós transzgenerációs traumák mellett, fel-

* Rövidített változata elhangzott a *Transzgenerációs traumák és „trauma-megváltás”* konferencián. A KÚT Alapítvány VI. konferenciája a Ferenczi Sándor Egyesülettel közös szervezésben. (Budapest, 2005. november 25–26.) A tanulmányban található elemzések *nem verselemzések* a szó szoros, irodalomtudományi értelmében.

¹ Lásd például: Abraham, N.: Notes on the Phantom: A Complement to Freud's Metapsychology. *Critical Inquiry* 13, no. 2 (1987): 287–92 és The Phantom of Hamlet or the Sixth Act, Preceded by the Intermission of Truth. *Diacritics* 18, no. 4 (1988): 2–19. Magyarul: Feljegyzések a fantomról – Freud metapszichológiájának kiegészítése és Hamlet fantomja avagy a hatodik felvonás, követve az Igazság felvonásközét. In: *A megtalált nyelv* (szerk. Ritter Andrea, Erős Ferenc), Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest 2001, 62–65. és 79–94. old. A fantom fogalmáról itt most Török Máriát idézzük: „Általában véve a 'fantom' olyan képződmény a tudattalan dinamikájában, aminek nem az alany saját elfojtásához van köze, hanem a szülői tárgy tudattalan vagy elutasított pszichikus anyagával való közvetlen empátia révén került oda. (...) A fantom az alany számára, akiben tanyázik, idegen.” (Török Mária: Egy félelem története: a fobia tünetei – az elfojtott visszatérése vagy a fantom visszatérése? In: *A megtalált nyelv*, hiv. kiadás, 74. old., Török Mária kiemelése.)

tevésem szerint, léteznek a beteg által konstruált transzgenerációs traumák vagy fantomok, s ezek a páciens lelki háztartásában pontosan körülhatárolható szereppel bírnak.

*

Miért éppen Juhász Gyula? Három okból esett a választásom Juhász Gyulára. Egyrészt, noha a transzgenerációs traumák kérdése alapvetően a holocausthoz kötődik, éppen ezért érzelmileg a holocausttól minél távolabbi példán kívánom bemutatni a transzgenerációs-trauma konstruálás esetét, másrészt, költőről lévén szó, megkönnyíti a helyzetemet, hogy versekben tárgyasultak a konstruálás nyomai, harmadrészt, Juhász Gyulának személyesen is köze volt a pszichoanalízishez. Úgy vélem, személyén keresztül az a medikális paradoxon is bemutatható, hogy míg számos páciensen sokáig azért nem lehetett segíteni, mert nem létezett sem a transzgenerációs traumák, sem pedig a fantomizálás elmélete, ezért a traumát a terapeuta és a páciensek a saját múltban keresték; éppúgy lehetségesek olyan esetek, amikor, akár mai pszichológiai tudásunk birtokában is, noha a trauma a beteg sajátja, nem kezelhető, mert a beteg az, aki azt nem saját, hanem a más élettörténetének részekéként értelmezi. Juhász Gyula „gyógyíthatatlanságához”, véleményem szerint, ez a makacs értelmezési ragaszkodás is hozzátartozik.

*

Juhász Gyula életét végigkísérte egy szakmailag kielégítően máig sem azonosított betegség. Apja 1902-ben meghalt. 1907-től kezdődően több öngyilkossági kísérlete volt, míg végül az utolsó, 1937-ben sikerült. Juhász esetében joggal és cinizmus nélkül mondható tehát, hogy: *halt harminc évet*.

1914-ben mellbe lőtte magát, a golyó örökre a testében maradt.

Megjárt több klinikát és szanatóriumot: Moravcsik-klinika, Lipótmező, Schwartzer, Szegedi Klinika. Orvosai különböző diagnózisokat állítottak föl. 1916-ban szanatóriumi kezelése mellett, Kosztolányi szerint, Hajdú Lili analizálta, aki *mániás-depressziós elmezavart* állapított meg nála. Volt analízisben Rapaport Samunál is. Utolsó kezelőorvosa Tokay László a szegedi klinikán. Az ő főnöke, Miskolczy Dezső professzor Juhász agyának fölboncolásával is kereste a választ a költő tehetségére és betegségére: *periódusos kedély-depressziót, melankóliát* állapított meg. Ugyancsak *melankóliát* diagnosztizáltak 1917-ben a Moravcsik-klinikán.

Juhász, természetesen, szintén tisztában szeretett volna lenni betegsége jellegével és okaival. Önmagyarázó kísérletei közül a legmélyebb klinikai naplója, a Patologika². Emellett számos versét inspirálja az önboncolás aktusa.³ Most a versekkel foglalkozunk.

Juhász betegsége etiológiájának megköltésekor sajátos védekezési stratégiát alkalmaz, hogy ne kelljen egyrészt saját traumájával, másrészt e traumában szülei aktívan konstitutív szerepével szembenéznie: megkonstruál egy sohasem létezett transzgenerációs traumát, ami az apai ágon vonul végig. Ezzel mintegy elmenekül attól, hogy traumáját a saját élettörténetében keresse, s esetlegesen szüleit kelljen okolnia. Ugyanakkor, saját betegségük felmentést is nyújt a beteg felmenőknek, s mintegy elindítja ezzel a jóvátétel mechanizmusát. Ezt a stratégiát *elhárított áthárításként* jellemezhetjük, minthogy, az ambiva-

² Részletes elemzéséhez ld. Hárs–Komálovics: 2005.

³ vö. pl. Hárs: 1991.

lencia jegyében, benne egyszerre kétféle törekvés találkozik össze: Juhásznak föltehetően azt az összetett dilemmát kellett feloldania, hogy (1) betegségének nem saját maga az okozója, (2) betegségét nem szüleihez fűződő viszonya vagy azok viselkedése okozta, (3) következőképpen betegségének gyökerei nem a saját élettörténetébe nyúlnak, (4) tehát a betegség öröklött, (5) tehát szülei, vagy valamelyikük maga is beteg volt, (6) a beteg szülő maga se legyen felelős a maga betegségéért, (7) következőképpen a betegséget szülei is öröklötték.

Betegségét több helyütt is *apjától* öröklöttnek nyilvánítja, hol szó szerinti, hol átvitt értelemben. Elsősorban öndiagnózisai alapján azt a reprezentációs mezőt szándékozom körüljárni, amit szimbolikusan a mellében idegen testként őrzött golyó képvisel.

*

Ezen a ponton kettéválnak a önértelmezés és az értelmezés útjai. Freud azt mondja, a költők intuitíve mindent tudnak a lélekről, amit a szakemberek nehéz munkával felfedeznek és igazolnak. Juhász igazolni látszik ezt az elképzelést, tekintve, hogy a fantom, amit Ábrahám Hamlet esetéből vezet le,⁴ nála közel egy tucat versben megjelenik. Traumájának egyik, hogy úgy mondjam, látens manifesztációja Shakespeare-t használja fel. Ide tartoznak olyan versek, mint 1905-ből az *Ofélia*, a *Shakspere*, 1906-ból a *Shakespeare estéje*, 1907-ből a *Hamlet*, 1908-ból a *Mercutio dala*, 1909-ből a *Könyvtár*, 1913-ból a *Shakspere halála*, 1924-ből és ugyanezzel a címmel 1925-ből a *Kísértetek* vagy 1930-ból *A rém*. Nem a pontos filológus untató beszéde szól belőlem, amikor az évszámokat sorolom, a címek akár a versek ismerete nélkül is elárulják, hogy 1913 és 1924 között történnie kellett valaminek. Ez a bizonyos cezúra értékű esemény éppen az 1914-es öngyilkosság volt. Ami addig utalásszerűen, tudattalanul megjelent a Shakespeare-tematikán keresztül, onnantól tudatos értelmet nyert, az énbe reálisan végképp beépült idegen test, a revolvergolyó, visszafelé is megmagyarázza a Hamlettel való azonosulást. Bár a fantom motívuma már a *Shakespeare estéjében* is központivá válik – „Járnak az árnyak, vége van a nyárnak” –, kiemelt jelentőségű a revolveres öngyilkossági kísérlet előtti évben írott *Shakspere halála*.

*És cseng a szó és visszacseng a múlt.
És hirtelen szívéhez kap keze,
És szemei, ez áldott, drága fények,
Mint a kilobbant fáklyaláng szene.
„Mi az barátom?” – kérdezi a csaplár,
És hangja, mint hordók szája zeng.
Ő asztalára hajtja sárga arcát,
És szól:
„A többi néma csend.”*

Ebben a versben már tematikusan összekapcsolódik két, a juhászi költészetben hol együtt, hol külön-külön végigvonuló motívum, a *múlt* és a *szemek*.⁵ A *múlt*, ebben a birtokjel nélküli formában egyaránt jelentheti az egyéni múltat és – tekintettel a shakespeare-

⁴ Vö. Ábrahám: 2001a, 2001b; Török 2001.

⁵ A szem szerepéhez Juhász öndiagnosztikai kísérleteiben ld. Juhász: *Patologika*. Vö. Hárs – Komálovics: 2005.

peare-i/hamleti kontextusra – az elődök múltját. Ugyanakkor ez az általános, semleges forma e kettő elválaszthatatlan azonosságát is sugallja, amit megerősít a „visszacseng” kifejezés. Külön figyelemre méltó, hogy nem Hamlet, hanem Shakespeare haláláról szól a vers – Juhász nem a tébolyodott vagy tébolyt mímelő költött hőssel, hanem a költővel azonosul. Ugyanakkor ez a költő, Shakespeare, ebben a Juhász-versben a *Hamlet* sorával búcsúzik, mintegy visszavéve azt, amit már egyszer kívülre helyezett, újra sajátjává téve az egyszer már elidegenített-tárgyasíttat. A saját-idegennek és idegen-sajátnak ezt a dinamikáját erősíti a máskülönben zavaróan redundánsnak tűnő központosítás: Shakespeare-nek a *Hamlet*-nek átengedett mondata – *A többi néma csend* – kettőspont, gondolatjel és idézőjel hármas, igenlő tagadásában tér vissza „Shakespeare-hez”. A kettőspont után ugyanis „Shakespeare” saját szavainak kellene következnie, a gondolatjel (mely formailag egyben a negatív, a mínusz jele is) viszont elidegeníti a (már amúgy is idézetnek minősülő) mondatot, végül az idézőjel (eredeti funkciójával ellentétes) kettős tagadása a megszólaló sajátjává vonja vissza az elidegenítést és az elidegenítettet. Ez azt is sugallja, hogy ebben a fölfogásban a halál a külsővé vált visszavétele – bensőséges otthont nyújtás egy „idegen testnek”. Shakespeare életében a *Hamlet* mint mű saját múlt része, Hamlet traumája viszont az atyai múlté. Az idézett mondatot ebben a kontextusban önmagában is poliszémikus ambivalencia terheli meg. A „többi” és a „csend” ebben a Juhász-versben, intertextuális dialógusban az eredeti Shakespeare-művel, egyaránt több értelmezési mező felé mutat. A „többi” jelentheti a többi embert éppúgy, mint – az én számára – az időben a továbbiakat. A „csend” pedig egyszerre jelent hallgatást és elhallgatást – az elhallgatás kettős (valaki *elhallgat* beszéd után és valaki *elhallgat* valamit) értelmében. A teljes, mindössze négyszavas, és csupán ezt a két főnevet tartalmazó mondat így az értelmezési mezők által kijelölt irányok metszéspontjává sűrűsödik. Ebbe az irányba mutat a versbéli dialógus másik résztvevője, a „csaplár” verbális megnyilvánulásának (amelyre még vissza kell térnem) jellemzése: „mint hordók szája zeng”. Teli hordó nemigen adhat efféle hangokat, csupán a kiürült. Az egyetlen „beszélgetőtárs” tehát az üresség volna, csak a kiüresedett tud hangot adni – persze, magának a kiüresedettségeknek. És éppen az szólal meg az üresség hangján, akinek munkája a „hordók” kiürítéséből és azok tartalmának másokba beletöltéséből áll. Ez a munka szimbolikusan nem egyéb, mint annak a fajta emberi tevékenységnek a leírása, amikor valaki a sajátjából (vagy a külvilágból általa elsajátítottból) merítve azzal föltölti másokat. Ilyen tevékenység a szó legtagabb értelmében vett *alkotás*, s minthogy Shakespeare és Juhász egyaránt ezt művelte, a „csaplár” fölfogható a versben szereplő én megkettőződéseként és/vagy tükörképeként – a külvilágba vetített dialógus pedig az én belső dialógusaként. Ily módon a záróidézet azt is jelenti, hogy az én kiürüléseként éli meg másoknak a sajátjából történő töltekezését – ezért az elhallgatás mellett dönt; vagy, elhallgat, mert már kiürült (nek érzi magát), s nincs mivel föltöltenie másokat.

További kérdés lehet, hogy a „többi” elsőként vázolt értelme mire, kire, kikre utal? S ha a második lehetséges értelmet kívánjuk kibontani, az, mint eljövendő csend, a strófa indító sorának („visszacseng a múlt”) ellentétpárját alkotja. Szintén a (mostani értelmezésünkben jövőbeniként tételezett) csennel ellentétes a múlt *benső* hangja mellett a jelen *külső* hangja („a csaplár [...] hangja mint hordók szája zeng”). Ugyanakkor, ha jelenbelinek vesszük a strófazáró sor idejét, akkor a „többi” a „csapláron” kívül az összes többi je-

lenbeli ember, emberi kapcsolat némaságáról vagy elnémulásáról, hallgatásáról vagy elhallgatásáról elhangzó szenvtelen ténymegállapítás.

A *szemek* motívuma sem véletlenül kap idődimenziót; fonódik össze a múlttal és jellel, előrevetítve a jövőt. Többek között a *Patologika* tanulmányai szerint, Juhász öndiagnózisában, aki kényszeresen egyre jobban figyelte szemeit, s értelmezte szemvizsgálatainak diagnózisait, a szemek „fénymerevsége” a – szerzett vagy örökölt – szifilisz tünete volt.⁶

Ami 1914-ig feszült sejtésként fogalmazódott meg csupán, azt az 1920-as években már nagybeteg, és több és többfajta kezeléssel keresztlülment Juhász már ki tudja mondani. A *Kísértetek* (1924) záróstrófáinak öngyógyító kísérlete például így hangzik:

*Minden mulandó és minden halandó,
De ők még mindig élnek, s visszatérnek,
Bár alkotóik háza az enyészet.*

*Ha jó az est, kinyíl a kriptaajtó,
A szavak zára, s eljő szellemük,
S az örök titkot súgják meg nekünk.*

Első ránézésre föltűnő, hogy jelen vannak mindazok a képi elemek, amelyek Abraham fantomizálás-elméletében is szerepelnek: a „kriptaajtó”, a „szavak zára” és a „titok”. Azonban itt a kriptaajtó és a szavak zára kinyílik, s így a *titok megosztásra kerül a titokhordozóval*. Ezzel a gesztussal, bármennyire nyomasztó is lehet a titok *tartalma*, fölöldődik a titokkal szembeni kínzó ambivalencia – a nyomasztó kényszer, hogy megtudjuk és a nyomasztó szorongás a megtudható tartalomtól. Ami rejtélyesen kérdéses marad a versben, az a „kísértetek” természete, az, hogy kik vagy mik is azok. Az olvasó, magától értetődően, hajlana arra, hogy elhunyt emberekre asszociáljon. Ennek azonban ellentmondani látszik a figyelmesebb olvasat, ha észrevesszük, hogy a „kísérteteknek” *halandó* „alkotóik” vannak („alkotóik háza az enyészet”). Az „alkotás” kifejezést elvétele alkalmazzuk élő organizmus létrehozására – az „alkotó” attribútum ilyen értelemben csupán az Istent illeti meg. Isten „háza” viszont semmiképpen sem az „enyészet”. Emellett, miközben „minden mulandó és minden halandó”, ezek a „kísértetek” „még mindig élnek, s visszatérnek”. Ha viszont nem emberek kísérteteiről van szó, akkor miről? Úgy vélem, minthogy a „kriptaajtó” a „szavak zárásával” azonos: ez a krypta szavakat rejt. A kísértetek ki nem mondott, ki nem mondható, elfojtott szavak, és a velük együtt elfojtott jelentések és/vagy érzelmek. A szavakról valóban állítható, hogy halandók halhatatlan alkotásai.⁷

Ugyanez a téma variálódik tovább egy évvel később, az előzővel azonos című versben:

*Ha néha néma könny szökik szemünkbe,
És a szívünkben szokatlan meleg,
Ha jót teszünk, ha szépet álmodunk itt,
Ők járnak nálunk boldogan, fehéren,
Az édes, bús kísértetek.*

⁶ Az orvosi vizsgálatok nem erősítették meg Juhász laikus elméletét.

⁷ Juhász 1934-es *Szavak* című versében ki is mondja a szavak kísértet-természetét: „Eldöntenek egy életet. / Följárnak, mint kísértetek.”

Itt azonban a kísértetek néhai emberek (emlékei). Embereké, akikről nem tudhatjuk, boldogok és „fehérek” (tiszták) voltak-e a múltban – noha a „bús” jelző eligazítóan zavaró: mintha a kísértet-lét *általános* állapotát jellemezné –, a vers jelenében viszont azok. Megjelenésük egyértelműen pozitív értékekkel függ össze, csak az nem egyértelmű, hogy miként. Bizonyosan csupán „boldog”, „fehér” megjelenésük *egyidejűsége* állítható a „néma könnyel”, a „szív szokatlan melegével”, a „jótettekkel” és a „szép álmokkal”. Azt azonban, hogy van-e, és ha igen, miféle ok-okozati viszony van a „kísértetek” megjelenése és a jelen pozitív töltete között, a vers jóindulatúan lebegtet. Éppúgy lehetséges, hogy a „boldog”, „édes” kísértetek megjelenése okozza az élő pozitív állapotait és cselekedeteit, mint fordítva, hogy az élőknek ezektől az állapotaitól és cselekedeteitől válnak a „bús” kísértetek boldoggá. Amennyiben ezt az utóbbi értelmezést (is) érvényesnek tekintjük, úgy ismét a jóvátétel kérdéseihez kanyarodunk vissza.

A tematikus sort lezáró, utolsó általam ismert vers, az 1930-ban írott *A rém* azt a klinikai pontossággal megkonstruált lelki dinamikát mutatja föl félelmetes világossággal, amelyben kifejeződik a fantom és fantomizált elválaszthatatlan összetartozása, s a – jelen esetben mindegy, hogy valós vagy konstruált – múlt kényszerítő-hívó ereje, egyben a vele való azonosulás és a megszabadulás-vágy ambivalenciája.

*Bennem jár, hallom, mint kopog
Álomtalan, vak éjeken,
Kopog, dobog, indul, megáll,
És jár tovább hűségese.*

*Figyeli néha, alszom-e?
Figyelem néha: alszik ő?
Fölöttünk ápolónk virraszt,
A végtelen és bús Idő.*

*Hiába várok, nem pihen,
Kopog, dobog, jár-kél a Rém,
S álmomban is hallom, amint
Föl és le jön-megy feketén.*

*Már néha azt hiszem: no most
Vállamra teszi ujjait.
De nem. Megint indul, megáll,
Megáll és indul. Árnya int...*

1930-ra a kísértet *rém*mé válik. Már nem a boldogsággal és a szépséggel kapcsolódik össze megjelenése; sőt, meg sem *jelenik* már, hanem folytonosan *jelen van*: „álmotalan, vak éjeken” éppúgy, mint „álmomban is” – mégpedig, a versben tárgyiasult fölismerés szerint, már nem „nálunk” (azaz *kívül*), hanem *belül*, az énben van jelen („bennem jár”). A kísértet az én részévé vált, mégpedig korántsem csendes és nyugvó részévé, hanem aktív és hangossá (jár, kopog, dobog, indul, megáll, figyel, jön-megy stb.). A kísértet attól válik rémmé, hogy az én *sajátjaként* kell, hogy el- és felismerje – a benne lévő és vele azo-

nos *idegent*. Erre az összetartozásra utal az „ápolónk” birtokjele is, túl azon, hogy az én és a benne járó „rém” egyaránt *beteg*. A közös ápoló az *idő*, mégpedig a „bús Idő”. Ezek szerint az idő is valamiképpen közös, vagy olyasvalami, amin az én és a „rém” közösködik. Ez az idő nagybetűs Idő, időtlen idő, múlt-jelen-jövő kontinuum. Emellett, ez a megismerésről szóló „bús”. Most ugyanazzal az eldönthetetlen kérdéssel, vagy inkább explicit poliszémiával találkozunk szembe, ami Juhász verseiben oly gyakori: a „bús”, akárcsak a sokszor visszatérő „bánat” egyaránt jelenthet állapotot és az azt előidéző tartalmat. Ha az utóbbi szalon futunk végig, akkor az ápoló bússágát ápolójainak menthetetlensége, állapotuk súlyossága idézi elő; ezt az interpretációs mezőt erősíti a „virraszt” kifejezés. Időben ez a jelen és a kilátástalan jövő dimenzióihoz kapcsolódik. Éppígy érvényes – és nem mond ellent ennek az értelmezési kísérletnek –, ha az Idő „bússága” mögött a már megtörténtet, a múltat gyanítjuk. Ezt a szerves és megszakíthatatlan kontinuumot látszik visszamenőleg megtámogatni az előző versszakban a „hűségesen” jelző. Kihez, vagy mihez is *hűséges* a „rém”? Egyrészt, az értelmezés felszínén, hűséges ahhoz, akiben munkál, akibe beleköltözött. De nevezhető-e *hűségnek* az a viszony, ami a másik számára csak szenvedést hoz? Hajlok arra, hogy a hűség ebben a kontextusban az Időhöz kötődik – s azon belül is a múlthoz, amit „hűségesen” kell továbbadni a jelennek és a jövőnek. Ez volna az énen belüli jövés-menés *oka*. A „rém” jövés-menésének *célját* viszont a vers záróstrófája árulja vagy éppen rejti egyben el. Ha végigtekintjük a vers „szereplőinek” (a rémnak, az Időnek és az énnek) a megnyilvánulásait, a cselekvések és az inter- és/vagy intraperszonális viszonyok összetett és határozott irány- vagy erővonalat mutató mátrixához jutunk.

A cselekvések és viszonyok (*időrendi*) rekonstrukciós kísérlete⁸:

rém	idő	én
1. (bennem) jár → én	~	rém ← hallom ∞
2. kopog ∞ (→ én) ()	~	-
3. dobog ∞ ∪	~	-
4. indul ∞ (→ én) ∪	~	-
5. megáll ∞ (→ én) =	~	-
6. jár (hűségesen) (→ idő, én)	~	-
7. figyel → én	~	alszom ∪
8. alszik ∪	~	rém ← figyelem
9. -	rém ← (földről) virraszt (~) → én	-
10. nem pihen (→ én)	~	rém ← várok
11. kopog ∞ (→ én) ()	~	-

⁸ A táblázatban használatos jelölések föloldása: folyamatos cselekvés: ~; visszatérő cselekvés: ∞; kívülre (másra) irányuló cselekvések (irány szerint): →, ←; nem kívülre (másra) irányuló cselekvések: ∪; eldönthetetlen vonatkozású cselekvések: (); cselekvés hiánya: -

12. <i>dobog</i> $\infty (\rightarrow \mathbf{\acute{e}n}) \cup$	$\sim$	-
13. <i>jár-kél</i> $(\rightarrow \mathbf{\acute{e}n}) \cup$	$\sim$	-
14. <i>jön-megy</i> $(\rightarrow \mathbf{\acute{e}n}) \cup$	$\sim$	rém $\leftarrow$ <i>hallom</i> $\cup$
15. (vállamra) <i>teszi</i> (ujjait) $\rightarrow \mathbf{\acute{e}n}$	$\sim$	rém $\leftarrow$ <i>hiszem</i>
16. <i>indul</i> $\infty (\rightarrow \mathbf{\acute{e}n}) ()$	$\sim$	-
17. <i>megáll</i> $\infty (\rightarrow \mathbf{\acute{e}n}) ()$	$\sim$	-
18. <i>megáll</i> $\infty (\rightarrow \mathbf{\acute{e}n}) ()$	$\sim$	-
19. <i>indul</i> $\infty (\rightarrow \mathbf{\acute{e}n}) ()$	$\sim$	-
20. (árnya) <i>int</i> $\rightarrow \mathbf{\acute{e}n} (?)$	$\sim$	-

Nem kenyerem sem a táblázat, sem a statisztika. Ebből a hevenyészett összegzésből azonban mégis kitűnik, hogy húsz történeésből tizenkilenc cselekvésnek az ágense a „rém”, az „Idő”-höz mindössze egyetlen, de folyamatos cselekvés kapcsolódik („virraszt”), az énhez pedig hat. Mindez már önmagában jelzi, hogy az aktivitás a „rémet” jellemzi, mindezt megerősíti, hogy egyes – mozgást vagy zajkeltést jelentő – igék többször ismétlődnek (kopog, dobog, jár – kétszer; az indul és megáll – háromszor). Ebbe a szemantikai sorba tartozik a „nem pihen”, a „jár-kél”, „jön-megy”. A „rémnek” ez a nyugtalan, sokszor a cselekvés irányában elbizonytalanodni tűnő mozgása (indul, megáll, megáll, indul) éles ellentétben áll egyrészt az Idő folyamatos, mozdulatlan virrasztásával, másrészt az én mindössze lelki működésekben és állapotokban (hallom, alszom, figyelem, várok, hiszem) megnyilvánuló mozdulatlan mocanásaival. Ha a „szereplők” viszonyát vizsgáljuk, azt találjuk, hogy az Idő az, aki vagy ami egyaránt virraszt a – legalábbis ebből a szempontból azonos státusúnak tekinthető – „rém” és az „én” fölött. Az éennek az Időhöz kötető, vagy ebben az időtlen időben folytonos állapota a *várás*, a „rémé” pedig, egyik lehetséges interpretációnkban az időhöz, illetve az idő által őrzött tartalmakhoz való *hűség*. Ez a két idővonatkozású attitűd a versben ellentétes értékeket és irányokat vesz föl. A várás a „rém” időbeni cselekvéssorának megszakítására, a hűség e cselekvéssor végrehajtására vonatkozik. A „rém” és az én viszonya csupán egyszer kölcsönös: a „figyeli [...] alszom-e” és „figyelem [...] alszik ő” komplementer szituációjában. Az én esetében a („rém” által feltételezett vagy elvárt) alvás az egyetlen olyan cselekedet, amely nem kívülre, pontosabban a „rémre” irányul. Az összes többi – „hallom”, „figyelem”⁹ – a külvilággént működő belvilág (hiszen a „rém” „bennem jár”) érzéki-gondolati letapogatásai és az én (*meghiúsuló*) elvárásai („várok”, „hiszem”). A „rém” már fölemlített aktivitása viszont négy esetben egyértelműen és közvetlenül az énről vonatkozik („bennem jár”, „figyel”, „vállamra teszi ujjait”, „int”), és további legalább hat ige éppúgy értelmezhető kommunikatívként, mint egyszerű, célját önmagában hordó cselekvésként (kopog, dobog – bekopog, jelt ad, figyelmet kelt; indul, megáll – távozik, búcsúzik, hív, vár; nem pihen, jár [jár-kél, jön-megy] és a kérdésként megfogalmazódó alszik-e – amelyek közvetve az ént is érintik). A „rémes” cselekedetek e kettősségét erősíti két – már említett – manifesztan interaktív

⁹ Vö.: a benső hangossá válása – Hermann: 1988, 74.

mozzanat: a „vállamra teszi ujjait” és az „int”. A „rém” megmozdulásai mögött lebegtetett vagy még lebegő szándék itt az én (és a befogadó) elbizonytalanuló, vagy reménnyel és megadással kevert interpretációs lehetőségeiben találja meg semleges sugarának színekre bontó vagy bomlasztó prizmáját. Ami ennek a kettős, egymásban lebegő vagy egymást lebegtető helyzetnek, illetve összetevőinek nemhogy az egymást *kizáró*, hanem éppenséggel egymást *feltételező* jellegét erősíti meg, az éppen a két, közvetlen az énré irányuló, kísértetiesen *unheimlich*¹⁰ gesztus (a *gesztus* kifejezés itt szó szerinti értelemben szerepel). Az első gesztusról („vállamra teszi ujjait”) nem tudjuk, hogy megvalósul-e, s épp ennyire nem tudható a szikáran semleges „azt hiszem” kifejezésből, hogy várákozást vagy félelmet fejez-e ki. Ugyanakkor, ha önmagában vizsgáljuk az interakciót – és mi mást tehetnénk ezután –, a vállakra helyezett ujjak konnotációs mezeje alatt jól megforgatott termőtalajba süppedünk. Először is, a vállakra helyezett ujjak egyaránt utalhatnak a megnyugtatóra és a megragadásra. Másodszor, akár a megnyugtató, akár az erőszakos megragadás célja lehet a magával ragadás és a jelenlegi helyen/állapotban való ott tartás is. A második gesztikuláló gesztus: „int” – egy eddig nem említett dupla csavarhoz kapcsolódik, amit egyelőre még hagyunk kicsit a szemantika szerszámosládájában heverni. Önmagában nézve az *int* kifejezésnek, persze, az adott vers kontextusában és az előző logikai sor(ok)ba illesztve négy jelentése kínálkozik: az intés jelenthet hívást, de jelenthet búcsúzást is, ugyanakkor intés az is, ha valakit intenek (figyelmeztetnek) valamire, és intés a (lemondó) legyintés is. Ami egyrészt *unheimlich*, az mindezen jelentések cinkos összejátszása egyetlen szóban – ami viszont már *überunheimlich*-nek nevezhető az az, hogy aki int, az nem a „rém”, hanem a rémnek „árnya”. Ez az a bizonyos szemantikai csavar, amelynek végtelenek vagy végtelenül magukba visszatérőek a kanyarulatai. Miféle képtelen, rossz tréfa ez? Lehet-e árnya egy testetlen vagy az én testében élősködő létezőnek? S ha lehet, miért az „árnya int”? Hová tűnt a „rém”, ha itt csupán az árnya maradt? Vagy netán kivetült az énből az árnyék? Vagy a „rém” árnya – valami, ami rá is árnyékot vet, őt is beárnyékolja: *a rém réme*? Vagy a rém vet árnyékot valakire? Az énré? Végül is: kinek int az árny? És mi van akkor, ha a „rém” árnya maga az én?¹¹

A „rém” rémségéhez tehát, az énnel való azonosságon túl, vagy azzal együtt, az is hozzátartozik, hogy kiszámíthatatlan mozduló-mozdító iránya, vagy ami ugyanaz, az én ambivalens szándékainak és vágyainak kimenetele.

*

A konstruált transzgenerációs trauma második, „manifeszt manifesztációt” azok a versek jelentik, ahol nyíltan *örökségként* beszél a betegségéről Juhász. Ha időrendbe helyezzük ezeket a verseket, három dolog tűnik föl első pillantásra. Egyrészt, szemben a Shakespeare-versekkel, érthetően, számuk egyre nő, ahogyan racionalizálódik a trauma. Másrészt, megint csak az időben előre haladva, egyre többször fejeződik ki már a címben is, és válik fő témává az „örökölt bánat” (úgyis, mint folyamatosan meghatározó állapot és úgy is, mint közelebbről meg nem határozott lelki tartalom). Harmadszor pedig, betegségének privát oknyomozása során Juhász egyre és egyre visszább hátrál, apjától a nagyapjáig,

¹⁰ Vö.: Freud: 1998.

¹¹ Sándor Zsuzsa vetette föl az ötletét annak, hogy ez a vers (is) a delírium szövegesülése. Ezen a szálon jelen tanulmányban nem haladunk tovább.

nagyapjától az ükapjáig és végül a távolba vesző ősökig. Megelőlegezem: ez már az említett jóvátételi mechanizmushoz tartozik; fölmenti apját az alól a súlyos vád alól, hogy ő lenne Juhász betegségéért a felelős. A teljesség igénye nélkül, néhány verscím: *De profundis* (1905), *Szokratesz*, *Madách*, *Az ő szerelmük* (1906), *A csavargó dala*, *Fátum* (1907), *A tékozló fiú*, *Órák zenéje* (1908), *Atyámhoz megyek...*, *Magamhoz*, *nyárvégi estén*, *Halottaim* (1912), *Albumok* (1915), *Fotográfiák* (1918), *Juhásznóta* (1919), *Apámra gondolok* (1921), *Forgácsillat* (1927), *Egy kedves vigasztalónak* (1933). Az 1914-es évszámra itt is érdemes odafigyelni. Az *Albumok* és a *Fotográfiák* a szubjektív benső emlékezeti képek és az objektív(ált/al) megőrzött külső képek (ön)igazoló szembesítései. Az esetlegességükben kimerevített időmozzanatok sorsfordító, előrejelző értékű dokumentumokká válnak Juhász önmagával és a múlttal folytatott perében. Most csak kiemelnék önkényesen egy-két verset, hogy látható legyen a folyamat elmélyülése és az egyre erősebb racionalizálási-kényszer. A *De profundis*-ban¹² még általános a megfogalmazás:

*A mélyből jöttem. Ott minden sötét,
Ott örökölttem gyászok örökét.*

Két évvel később, a *Fátum* című versben már sokkal konkrétabb lesz a „mély” és a „gyász”.

*Apámmal együtt ültem egy padon.
Ő fáradt, nagy szemével révedezve
A nap utolsó csókjait kereste
Az alkonyattól rőtes nyugaton.*

*Szemébe néztem, a szemembe nézett,
Hús esti szél kezdett már lengeni,
És hirtelen egy delejes ígézet
Fogott el, s könnybe vesztek szemeim.*

*Mi volt ez? Sejtés, árnyék? Nem tudom már,
De megéreztem, hogy fia vagyok,
És éreztem, bennem mint támadoznak
Az örökölt, a szunnyadt bánatok.*

*Éreztem, láttam, hogy nem is sokára
Magamban ülök már a zöld padon,
És itt kísért majd az a régi bánat,
Az én új fátumom!*

Ezekben a művekben már együtt vannak, noha különböző hangsúlyokkal, azok az elemek, amelyek részben fölbukkantak a Shakespeare-versekben, s amelyek majd összeállanak egy (képzelt) örökölt betegségben az ősökkel való azonosulástól a betegség kiemenetelésében való azonosulásig – az azonosulásig a másik halálával vagy, ami ugyanaz, az

¹² Így kezdődik a 130. zsoltár: „A mélységből kiáltok hozzád, Uram!”

azonosulásig a másikkal a halálban. A *Fátum* keletkezése, 1907, az első öngyilkossági kísérlet idejére esik.

A már megismert meghatározó képzetkör – a múlt és a szemek, azaz a gyász, az örökség, és a kísértetek fogalmainak különböző variánsokban kibontott, máskor azokba bele-sűrített élményei – az 1910-es évek második felére már egyértelműen kibújnak a shakespeare-i tragédia (itt most tovább nem értelmezett, bár a klasszikus Ödipusz-helyzet szemszögéből semmiképpen sem közömbös¹³) kulisszái mögül, és a saját apához kapcsolódnak. Így a titokzatos örökség múltjában lebegtetett, de jövőjében nyilvánvalóvá tett kérdése: „örökölttem gyászok örökét”. Ha eddigi elgondolásunk helyes, talán fölösleges is bele-bonyolódni abba, hogy kinek miféle örökségéről esik itt szó. Amit az én örökölt, az maga is örökség – ezt erősíti meg az „örökölttem ... örökét” megfogalmazás. Ugyanakkor ebbe az irányba mutat az „örökét” szó legalább kettős értelme is: mint örökség és mint örökké tartó folyamat. Hasonló mondható el a gyással kapcsolatban. A szöveg alapján nem releváns megkísérelni különválasztani vagy kiválasztani, hogy *kinek* a gyászáról (elfogadva, hogy a gyász maga viszonyfogalom, a „gyászok” a gyászolókra és a gyászoltakra egyaránt utal) beszél az én, ahogyan – miként azt a többszám is érzékelteti – nem releváns az a problémafölvetés sem, hogy a gyász vajon az örökség tárgya vagy következménye-e. Mindkettő egyszerre. A másik, egészében idézett vers megerősíthet bennünket abban, amit Juhásznak az örökséggel kapcsolatos elképzeléséről gondolunk.

A *Fátumban* a gyász helyett az általánosabb bánat fogalom szerepel. Ez az általánosítás azt is jelzi, hogy a gyászt – mégha ezt az apa 1902-es halála indokolja is – nem kell csupán szó szerint értenünk: Juhász „bánata” valaki(k)nek vagy valami(k)nek az *elvezítése* fölötti gyász. Ez a bánat gyászok egymásra halmozódásából („bánatok”, „gyászok”) áll össze egyetlen, komplex és saját bánattá. A versben is kettős formában jelenik meg: „Az örökölt, a szunnyadt bánatok” és „az a régi bánat”. Mi az, ami a bánatról megtudható? Egyelőre annyi, hogy „rég”, hogy „örökölt”, és hogy „szunnyadt”. Mindez a múlt-jelen kontinuum dimenziójához tartozik. Azonban, a bánatok az énben „támadoznak” (jelen-jövő kontinuum) és benne fognak „kísért[eni] majd” (jövő). Hogy a bánat nem egyszerűen régi, hanem örökölt is egyben, az kiegészül a szunnyadt jelzővel – fölvetve azt kérdést, hogy ki(k)ben szunnyadtak és mióta. Ez azonban, mint azt hipotézisként már fölvettem, magát a megoldást követelő alapproblémát jelenti Juhász számára. Ami valóban előbbre vivő abban, hogy megértse és megértesse velünk, ha nem is a bánat „tartalmát”, de annak természetét, egyben a saját életében betöltött szerepét, a bánat „sorsát”, az éppen az, hogy ezek a bánatok eddig szunnyadtak, azaz „alvók”, manifeszten inaktívak voltak, s ő az, aki-ben „támadoznak”. A támadoznak kifejezés egyrészt affelé mutat, hogy (új) életre kelnek benne, azaz aktivizálódni kezdenek, másrészt az aktivitás irányát is meghatározza a szóban rejlő *megtámad(tat)*ás értelmében. Ezt a többszörös jelentést ismétli meg a „kísért” ige: egyrészt – az öröklöttség gondolatkörében – a bánat élete folyamán elkíséri az ént, annak örökös kísértőjévé válik. Másrészt, a bánat kísértő is. Olyasvalami, ami kísértésnek tesz ki. Ami vonz valami felé. Ebben az értelemben „Az én új fátumom” nem csupán valaminek a beteljesülésére, hanem beteljesítésére is utal. Ez a beteljesítés – az örökség meg-

¹³ Freud klasszikus teóriája mellett azokra az értelmezésekre is gondolok, amelyek éppen az apa szerepének és lelki dinamikájának leírását, az apai nézőpont egyoldalú elhanyagolását hiányolják Freudnál. Emellett vö. még: Hárs: 2006.

szüntetése – egyben a bánat „fátumának” vége is. Ugyanakkor, és itt összeérnek a „kísért” jelentései, a kísértésre csábító kísérő kísértet. Az 1930-ban írott *A rém* képi és hangulatvilágát előlegezik meg a „hűs esti szél”, a „delejes ígézet”, az „árnyék”. S a halál, a kísértet és a szemek motívumai ebben a versben is ugyanúgy összefonódnak, mint a *Shakespeare halálában*.

A szemek szerepe legalábbis kettős: egyrészt, a vers szereplőinek mozdulatlan állóképében, ahol csak a környezet – a lemenő Nap és az esti szél – mozdul meg körülöttük, a szemek mozgása jelenti az egyetlen cselekvést: ezen keresztül fogalmazódik meg az én és a másik közötti viszony. A természet mozgása, ami egyben az idő múlását is érzékelteti, éles ellentétben áll a padon ülők időtlen kimerevítettségével – keretet ad annak az értelemmezőnek, hogy a viszonyt alapjaiban meghatározó örökség valóban örök. Másrészt a szem ebben a versben nem egyszerűen a látás, hanem a megismerés eszköze. Ha a szemek „cselekvéseit” és mozgásirányát nézzük, a három mozzanatból egyszer kerülnek csupán kapcsolatba: „Ő fáradt, nagy szemével révedezve / A nap utolsó csókjait kereste”; „Szemembe néztem, a szemembe nézett”; „könnybe veszte szemeim”. A lecsupaszított történet a keresés és találás története¹⁴, azonban a pillantások összetalálkozásának drámájában, az azonosulásban a kereső és a találó egyszerre cserélődik föl és ismer önmagára – a másikban. Az én, akinek nézőpontjából a vers megíródott egészen eddig a fordulatig a másikra figyel, ami fölfogható passzív keresésnek, olyan várásnak vagy kivárásnak, amelynek a végeredménye előre nem meghatározott. A másik viszont a szemek összetalálkozásának pillanataig „A nap utolsó csókjait kereste”. Mielőtt értelmezni próbálnánk ezt a sort, megkockáztatható az a kijelentés, hogy amit a másik keresett, azt nem találta meg, vagy nem azt találta, amit keresett, másként az összepillantásban szemében azt látta volna meg az én. Hacsak. Ha csak nem éppen az *utolsóra*, a befejeződésre, a véglegességre helyezzük a hangsúlyt. Mit keresett a másik? A „nap [...] csókjai” szerkezet egyszerre jelöl birtokviszonyt és minőséget. Ha birtokviszonyként értelmezzük, akkor egyrészt vonatkozhat a Napra, mint égitestre (a *Napnak* a csókjai), ez a jelentésszint a vers külső környezetet leíró aspektusához tartozik. Vonatkozhat viszont az adott napra, mint időbeni dimenzióra is (a *napnak* a csókjai). Harmadrészt, jelentheti az *aznapi* csókokat. Ezek a látszólag lehetni különbségek a „csókok” értelmét szélesítik: a Nap csókjai „pusztán” a külvilágot leíró természeti kép (időben a jelen), a nap csókjai a belvilágra vonatkozó, hangulati elem – várakozás valami pozitívra (időben a jövőre irányul), az aznapi csókok pedig az emlékek fölidéhezéséhez kapcsolódnak (időben a múlthoz). Ebből a hármasságból épül föl a *búcsúzás* gesztusa. Az a gesztus, amit a másik szemében majd megpillant az én. S innentől fordul figyelme önmaga felé. Az összepillantásban tárgyat talál a keresés: „megéreztem, hogy fia vagyok”. Az örökség átadódásának mozzanatai: a másik számára a búcsú, az elvesztés, az én számára a rátalálás – egy veszteségre. Ezt erősíti föl a „könnybe *vesztek*” kifejezés: a látás könnyektől való elhomályosodása (elsötétedés), a külső látvány elvesztése egy könnyeket fakasztó benső látvány miatt, a megvakító megismerés. Úgy veszik bele a sötétségbe az én, ahogyan sötétségbe veszik majd a Nap lementével a másik által addig nézett külvilág. A kihunyo napfény áll itt ellentétben a megismerés sötét megvilágosodásával, a fényt kereső másik a sötétet találó énnel; az előzőleg tárgyalt vers tömör megfogalmazásában: „A mélyből jöttem. Ott minden sötét”.

¹⁴ Vö. Hermann: 1984.

A majdnem megvalósult öngyilkossági kísérletet megelőző időben, 1912-ben megsza-
porodnak az „apa-versek”, hogy aztán a konstruált örökség tárgyiasítása, a mellbe belőtt
golyó után sokkal csendesebb és áttételesebb formában térjenek vissza. Az *Atyámhoz me-
gyek...* 1912-ből képvilágában modellezi és megelőlegezi az öngyilkossági gesztus saját-
idegen, én-és-a-másik problematikáját is:

*Nézem őt a régi, régi képen,
Új szobának idegen falán,
S lelkem lángol mély, sötét szemében.
Régen, régen elment már apám,
S egyre jobban közelebb jő hozzám,
S minden utam feléje vezet,
Hozzá szépít mindegyik csalódás,
S amint foszlik az emlékezet,
Úgy érzem egyre, hogy ő én vagyok,
Éltem útján fáradt nyoma ballag,
S utolérem, ahol elhagyott.
S ha fölöttem gyöngyvirágok nőnek,
És tavaszba ér a temető,
Partjain a tájak és időknek,
Egy bölcsőben alszik velem ő.*

A saját és az idegen, az én és a másik tematikája itt a *régi* és az *új* szembeállításán ke-
resztül jelenik meg, ahol is az *új* jelenti az én számára az idegent, pontosabban mindazt az
idegenséget, amelybe belevettetett, s a régi az idegenségben fölsimert és elérendő sajátot.
A sajátához való közeledés, a másikkal való azonosulás itt is a szemek találkozásával indul,
de a másik már nincs testi valójában jelen, a *képe* kel életre.¹⁵ A közeledés azonban kétirá-
nyú: a „régen elment” másik is közeledik az énhez. Ami a vers mozgásának a sajátosságát
adja, az az, hogy az én és múltat jelentő másik kölcsönös közeledése egy határozottan jövő
irányú úton történik. Ez a múlt és a jövő összeérését („tavaszba ér a temető”), végső azo-
nosságát is jelenti. Az út vége a saját, az otthonosság megtalálása. Furcsa „fogócska” ez:
a másik egyszerre követi az ént („Éltem útján fáradt nyoma ballag”) és jár az én előtt („utol-
érem, ahol elhagyott”). A találkozási pont – „ahol elhagyott” – a halál. Ez a halál azonban
egyáltalán nem tűnik tragikusnak: időből való kilépés, túllépés az időn, *időtlen nyugalom*.
Az idő és a tér „partjain” zajlik: halál („temető”) és születés („bölcső”) képei természetes
összetartozásukban *fényképeződnek* egymásra.¹⁶ Az „új szoba idegen falán” függő kimere-
vített kép mozduló-mozdító otthonossága visszatál önmagához a halálban való kimere-
vítettségben. Ez a képszerűség később, 1914 után, az *Albumokban* és *Fotográfiákban* ma-
nifeszten bekerül már a címadásba is.

Juhász többféle magyarázattal próbálkozott meg „örökségére” nézve. Az egészen testi
örökségtől – örökölt szifilisz – a titokzatos örökölt traumán keresztül magáig a neurózis

¹⁵ A fénykép fenomenológiai-pszichológiai értelmezéséhez lásd pl. Hárs: 2006, 140–143.

¹⁶ Vö. Ferenczi, 1997., 127. („Sőt, minha a halálküzdelem tüneteiben regresszív vonásokat is lehetne
felfedezni, melyek a meghalást a születés képére akarnák formálni s amelyek által kevésbé kín-
zóvá válna.”)

öröklődéséig terjed a skála. Az *Atyámhoz megyek...*-kel azonos évben írott *Magamhoz, nyárvégi estén* című versben az apa betegsége és az örökség még csak közvetve kapcsolódik össze:

*Apád is beteg volt, kifáradt keresztény,
Aki sírt a csillag és a féreg vesztén,
Akiben fölös volt a kímélő jóság,
S örökölni rád hagyta fájó szíve sorsát.*

Az apától örökölt betegség megnevezésére találni példát a *Fotografiákban*:

*Ez ifju arcon is, a szeme mélyén,
Jövő ború felhője veti árnyát,
S a szeme fénye bánatos lidércfény.*

*A korai halál párkái várják,
És én vagyok, sötét költő, fia,
Kin nem segít se asszony, se imádság.*

Az élete neuraszténia.

A vers „tárgya”: egy fénykép – kimerevített múlttá vált jelen. Egyben a kimerevített – determinált – jövő. A jövő tartalma: bánat, neurózis, korai halál. Ez a jövő kettős, jobban mondva, közös. Miként a korábban már említett versekben, az azonosság fölismerése, az azonosulás itt is a szemek találkozásán keresztül jön létre. Azonban, lévén szó fényképről, a másik szemei mozdulatlanok, merevek. Ezekkel a merev szemekkel találkozik az én – így az azonosulás jelzi a *Patologikában* többször is megjelenő „fénymerev szemek” problematikáját, ahol viszont az én szemeinek „merevsége” az örökölt szifilisz tüneteként értelmeződik. Erről természetesen itt nincs szó. Viszont földéződik az öröklődésnek a „Shakespeare-versekben” manifesztan kidolgozott *kísérteties* képi világa: az „árny” és a „lidércfény”. A sötétség világa ez, és – akárcsak a *De profundisban*: „A mélyből jöttem. Ott minden sötét” – ez a sötétség árnyékolja be az én jövőjét, ezért lesz „sötét költő”. Egy sötét másikat lát a egy sötét én egy fény-képen.

A korábban lebegtetett azonosság végül nyelvi is nyilvánvalóvá válik; az első szinten a fényképen látott másiknak tulajdonított attribútumok, az utolsó két sorban válnak nyilvánvalóan közössé. Itt ugyanis meghatározhatatlan a kijelentés alanya, az hogy az a másikra vagy az énről vonatkozik. Egyaránt vonatkozik mind a kettőre, hiszen, ami megelőzi, az éppen az én egyetlen megjelenése a versben („És én vagyok, sötét költő, fia”), a folytonosság elismerése. Innen újraértelmeződik a vers felütése: „Ez ifju arcon is”. Az is egy-szerre illeszti be így ezt az arcot a múlttat idéző, megmerevedett, horizontális fénykép-sorozatba a másikról fennmaradt többi kép közé és egy vertikális, a múlt-jelen-jövő tengelyen elhelyezkedő családtörténeti sorozatba, ahol a másik „ifju arcon” ugyanaz látható, mint az én ifjú arcán, a másik megismerése egyben magára-ismerés. Hasonló, az énről és a másikra egyaránt vonatkozó nyelvi struktúra ismétlődik meg majd az *Egy kedves vigasztónak* című versben: „ki itthagyt / Fiatalon, egy nagy szomorúsággal”.

Ezek a stádiumokon keresztül jut el Juhász Gyula odáig, hogy, mint a *Juhásznóta* ironikus kérdésében is, egészen a távoli múltból eredeztesse megbetegedését:

*Juhászlegény sorsa bánat,
S átkoznom kell ükapámat?*

Végül, 1933-ban az addigra már alig-alig író, és nemsokára végképp elhallgató Juhász így kezdi köszönetmondását a klinikán „egy kedves vigasztalónak”:

*Szépen süt a nap, mondják. Ó, igen,
A sírokra is szépen süt a nap,
Apám sírjára is, ki itthagyt
Fiatalon, egy nagy szomorúsággal,
Amely egyetlen örökségem.*

*

Konklúzió (?). Juhász Gyula élete és versei alapján indokoltnak látom a megkonstruált transzgenerációs traumát és az elhárított áthárítást besorolni a védekezési mechanizmusok közé. A léleknek ezek a működésmódjai dinamikájuk folytán lehetővé teszik, hogy az énnak ne kelljen személyes élettörténetében keresnie megbetegedése okait, hogy áttolja másra a „múlt bűneit”, s ezáltal ne önmaga felé, hanem kifelé engedjen teret agressziójának is, ugyanakkor ez az agresszió már elindítja a jóvátételi mechanizmust, az áthárítás elhárítását. Juhász esetében külön érdekesség – amennyiben ez a szó itt nem kegyelet-sértő – hogy traumáját akaratlagosan „szomatizálta” a mellébe lőtt idegen testtel. Ha értelmezésem helyénvaló, úgy kettős feladat előtt állunk. Az irodalomtörténésznek meg kellene néznie ebből a szempontból Juhász önarckép- és szerepverseit. A lélek szakembereinek pedig arra kellene választ adnia, hogy miként lehet kezelni egy megkonstruált transzgenerációs traumát.

*

Epilógus. A tudattalan működésmódjainak egyike – amint azt Freud az álommunka kapcsán oly világosan és meggyőzően kimutatta¹⁷ – a megfordítás. Amit most leírok, szándékában nem több gondolatkísérletnél. Mégis meggondolandó, hogy a Juhász testélelékébe fizikailag is bekerült – nem *beépült*, azaz nem *szervesült* – idegen test fölfogható egyben azon idegen állapot tudattalan megfordításának, amit Juhász *a társadalom testébe belevetve*, abban sosem szervesülve, de nem is roncsolva azt, száműzve-rejtve, de fémesen keményen és csillogva végigfunkcionált. Most 2006-ot írunk. Tavalý halálra és halálba ünnepeltünk egy mitikussá növesztett költőt – a vélt vagy valós örökségét *biológiai-lag* sohasem továbbadó, átörökítő Juhász „gyermekét”: József Attilát. Jövőre 2007. Mindketten 1937-ben vetettek véget életüknek.

Zárójelbe téve most a transzgenerációs traumák sztenderd és általam az előzőekben kiegészíteni javallott eretnek elméletét, hadd idézzem föl József Attila Juhász Gyula halá-

¹⁷ Freud: 1985, 232–233.

lára írott versét¹⁸, ami talán amellet is bizonytalan bizonyosság, hogy vannak traumák, amelyek oly módon *transzgenerációsak*, hogy áthúzódnak nemzedékeken. József Attila is idegen anyag¹⁹ volt a társadalom testében. Van-e közelebbi rokonság, mint a közös társadalmi testben és a saját egyéni testben egyaránt megélt idegenség?

Meghalt Juhász Gyula

*Szól a telefon, fáj a hír,
hogy megölted magad barátom,
hogy konokul fekszel az ágyon.
A bolondok között se bírt*

*szíved a sorssal. Sehol írt
nem leltél arra, hogy ne fájjon
a képzelt kín e földi tájon,
mely békén nyitja, lám, a sírt.*

*Mit mondjak még? Hogy ég veled?
Hogy rég megölt a képzelet?
Még nő szép szakállad s hajad.*

*Fölmondjuk sok szép versedet.
Mosdatnak most. Anyád sírat
s társadtól jön egy sírirat.*

1937. ápr. 5.

¹⁸ Szabolcsi Miklós a következőket írja: „A *Meghalt Juhász Gyula* befejezettnek látszik, kiegyensúlyozottabb, szonett formájú epitáfium, ahogy maga magyarítja a végén: 'sírirat'. A halott képe uralja, a halál körüli jelenségek ábrázolása kerül a középpontba.

Nem adta ki a 'sírirat'-ot, de élete utolsó napján első két versszakát, egy szó változtatással elküldte levélben Cserépfalvi Imrének – így lett az saját síriratává:

a 9. sor: *mely békén nyitja, lám, a sírt.*

helyette lett: *mely békén nyitja most a sírt.*

Nem lehet elkerülni a gondolatot, hogy – már áprilisban – Juhász Gyula halála ürügyén – saját síriratát írta meg.” (Szabolcsi: 1998, 801., kiemelések az eredetiben) Ehhez csak annyi a hozzáfűznivalóm, hogy Szabolcsi fölvetését erősen megtámogatja a vers zárósora, ahol a „társad” kifejezés legalább annyira jelent *sorstársat* is, mint költőtárs. Erősítik ezt az értelmezést a vers szövegváltozatai és vázlatai is (*Te öngyilkos... Vátozat* – „A *Juhász Gyula szonett hármas strófáihoz*): „Te öngyilkos, micsoda példát / adtál nekünk, kik szeretünk!” és „Még példát adsz? Kik szeretünk, / megnehezítet szerepünk.” Érdekes, méltán elemzendő kérdés volna a változatokban még föllelhető szerepmegfordítással egybekötött szerepazonosulás – itt ugyanis Juhász: gyermek. „Úgy tettél, mint kisgyerek / ki becsöngetett s elszaladt.” és „Úgy tettél, mint a kisgyerek - / becsöngettél és elszaladtál”.

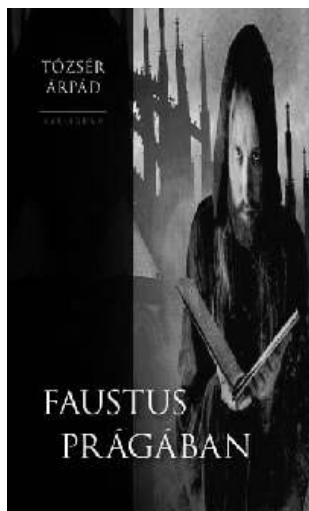
¹⁹ Vö. József Attila *Levegőt!* című versének részlete: „Én tudtam – messze anyám, rokonom van, / ezek idegenek. // Felnöttem már. Szaporodik fogamban / az idegen anyag, / mint szívemben a halál.”

IRODALOM

- ÁBRAHÁM MIKLÓS (2001a): Feljegyzések a fantomról – Freud metapszichológiájának kiegészítése. In: Ritter A. - Erős F. (szerk.): *A megtalált nyelv. Válogatás magyar származású francia pszichoanalitikusok munkáiból*, Új Mandátum, Bp., 66-70.
- ÁBRAHÁM MIKLÓS (2001b): Hamlet fantomja avagy a hatodik felvonás, követvén az Igazság felvonás-közét In: Ritter A. - Erős F. (szerk.): *A megtalált nyelv. Válogatás magyar származású francia pszichoanalitikusok munkáiból*, Új Mandátum, Bp., 79-94.
- BORBÉLY SÁNDOR (1983): *Juhász Gyula*. Gondolat Kiadó, Bp.
- BORBÉLY SÁNDOR (1996): *Klasszikusok rangrejtve*. General Press, Bp.
- BORBÉLY SÁNDOR (1999): *Juhász Gyula*, Gladiátor Kiadó, Bp.
- DIÓSSZILÁGYI ISTVÁN (1999): *Költő a Holnap városában*. Literator, Nagyvárád.
- FERENCZI SÁNDOR (1997): Katasztrófák a nemi működés fejlődésében. Filum, Bp.
- FREUD, SIGMUND (1998): A kísérteties. In.: Bókay A. – Erős F. (szerk.): *Pszichoanalízis és irodalomtudomány*. Filum Kiadó, Bp., 65-82.
- FREUD, SIGMUND (1985): *Álomfejtés*. Helikon, Budapest.
- HÁRS GYÖRGY PÉTER (1991): Halál és föltámadás Juhász Gyula költészetében. Irodalomtörténet, 1991/1, 101-109.
- HÁRS GYÖRGY PÉTER (1993): A hűvösre tett szerelem poétikája. *Pompeji*, 1993/1-2, 286-298.
- HÁRS GYÖRGY PÉTER (2005): Pszicho Ana Logosz. Ferenczi – Freud. Dialóg Campus, Bp.
- HÁRS GYÖRGY PÉTER – KOMÁLOVICS ZOLTÁN (2005): A tárgyvesztés nyelve – az irodalom margóján. *Thalassa*, 2005/2-3, 63-80.
- HÁRS GYÖRGY PÉTER (2006a): Egy másik mítosz – a pszichoanalízisben. *Életünk*, 2006/1, 38-47.
- HÁRS GYÖRGY PÉTER (2006b): Korrespondenciák: Walter Benjamin és Ferenczi Sándor, *Thalassa*, 2006/2-3, 127-146.
- HERMANN IMRE (1984): *Az ember ősi ösztönei*. Magvető, Bp.
- HERMANN IMRE (1988): *A pszichoanalízis mint módszer*. Gondolat, Bp.
- INDIG OTTÓ (1978): *Juhász Gyula Nagyvárádon*. Kriterion, Bukarest.
- József Attila *Összes versei*. Kritikai kiadás. (1984) (közéteszi Stoll Béla) Akadémiai Kiadó, Bp.
- Juhász Gyula Összes művei*. Akadémiai Kiadó, Bp.
- Juhász Gyula emlékülés*. (1984) (szerk. Tóth Ferenc) A makói múzeum füzetek, Makó.
- Juhász Gyula költői nyelvének szótára* (1972) (szerk. Benkő L.). Akadémiai Kiadó, Bp.
- MISKOLCZY DEZSŐ (1963): Juhász Gyula betegsége és halála. In: *Communicationes ex Bibliotheca Medicae Hungarica*. 165-203.
- PAKU IMRE (szerk.) (1962): *Juhász Gyula. 1883-1937*. Magvető, Bp.
- PÉTER LÁSZLÓ (1980): *Így élt Juhász Gyula*. Móra Kiadó, Bp.
- SZABOLCSI MIKLÓS (1998): *Kész a leltár*. Akadémiai Kiadó, Bp.
- TÖRÖK MÁRIA (2001): Egy félelem története: a fóbia tünete – az elfojtott visszatérése vagy a fantom visszatérése. In: Ritter A. – Erős F. (szerk.): *A megtalált nyelv. Válogatás magyar származású francia pszichoanalitikusok munkáiból*, Új Mandátum, Bp., 71-78.
- VARGA, K.: *Juhász Gyula*, Gondolat Kiadó, Bp., 1968.

Sziget a versfolyamban

TÓZSÉR ÁRPÁD: *FAUSTUS PRÁGÁBAN* C. DRÁMAI KÖLTEMÉNYÉRŐL

**Kalligram Kiadó
Pozsony, 2005
88 oldal, 1500 Ft**

Tózsér Árpád *Faustus Prágában* c. drámai költeménye úgy idézi fel a Marlowe, Goethe, Heine, Lenau stb. által éltetett Faustus szellemi-démoni hagyományát, hogy nem az emberben lakó örök szellemi nyugtalanságról, hanem – Szenci Molnár Albert történetén keresztül – a (külső) nyugtalanságba hajszolt s (belső) otthonát kereső emberről beszél.

Tózsér alakjainak – az 1604 őszén Prágában időző Szenci Molnár Albertnek, de például magának Faustusnak és Elisabeth Westonnak (azaz Westoniának, a prágai humanista költőnőnek) is – alapvető tapasztalata a világon kívüliség és idegenség: azoknak a törvényeknek a nem ismerése vagy el nem fogadása, amelyek a világot s egyben mások cselekedeteit mozgatják. Az otthon keresése, illetve az Angliából Prágába menekült Westonia esetében az „otthonlét”, az „otthonosság” lehetőségességének a megkérdőjelezése is ezzel függ össze.

Ennek az „idegenségnek” a hangjait a könyvben több szólamban is halljuk. Szenci Molnár Albert, Westonia és Faustus külön-külön és másként idegenek: míg Faustus és Szenci Molnár Albert – bár különböző módon és más-más céllal – saját maguk választják az otthontól való elszakadást,

addig Westonia kiűzöttetik az otthonából. Ki hát az idegen? Faustus-e, akinek a számára az élet teljessége s az ezzel analógnak tételezett boldogság az „idegen”, az ismeretlen? Vagy a mindekori két út közt egy harmadikat kereső Szenci Molnár Albert? Vagy a zene és költészet „egében” élő Westonia, aki földi otthonra is vágyik?

S megszüntethető-e egyáltalán a földi idegenség, ha a „valóság”, amely az embernek otthont nyújthatna, mint fogalom kétségbe vonható? A *Faustus*-könyv alakjainak ez a másik közös tapasztalata: a valóság elmozdulása, az átmenetiség.

A reneszánsz és barokk határán (a *Faustus Prágában* cselekménye a 17. század első évtizedében játszódik) a valóság mint bizonyosság megrendül, a világ megismerhetőségének és elfogadásának alapjaként kérdésessé válik, helyét a látszat és az átmenetiség veszi át. „... *Én csak a / szavak országában vagyok honos, / s ott nincs lázadás, a grammatika / erős törvényekkel uralkodik*” – mondja Szenci Molnár Albert. A dráma cselekményében az egyetlen valóságosan létező minőség a nyelv, Tózsér könyvében a szereplők csak a nyelvükben állandók, a történelmi létében itt mindenki és minden változik és átalakul.

A helyszínek, a kulisszák sebesen cserélődnek, s a könyv alakjai is egyre más és más köntösben lépnek elénk. Szenci Molnár Albert minden jelenetben *átmenetileg* van jelen, Faustus szintén színről színre vándorol, s Marguerite (az egyik betéttörténet női főszereplője, de véletlenül – véletlenül? – Szenci Molnár korábbi valóságos menyasszonyjelöltjét is Margarétának hívták) égi tisztaságú, elérhetetlen eszményből kárhozott Markétává válik. Ez utóbbi átváltozása háromlépcsős folyamat (útja a mennyeitől a pokolbéliig a profánon át vezet), de a többi figura mozgása is többszintű (s ebben a barokk színpadi játék bonyolult megkomponáltságát idézi a mű): míg Markéta lesüllyed, addig Faustus még a bukásában is felemelkedik, ráismer vágyai talmiságára, s felismeri a szellem kielégíthetlenségének lényegét: „*Kiszikkadtak képzetem nedvei, / s az ész homokja csak kérdést terem*”. Ráadásul Faustus és a megkísértett és a kísértések közt a helyes utat kereső Szenci Molnár Albert figurája a III. actusban egymásba mosódik: Szenci Molnár szájával időnként Faustus beszél.

A két alak felcserélhetőségének a valóságos (irodalmi) előzménye egyébként egy debreceni kéziratos gúnyvers (*Molnár Albert éneke*), amely a 16–17. századi magyar tudós literátort valóban Fausttal azonosította. Ám erre az alakösszevonást szentesítő hagyományra Tózsér szövegszerűen csak egyszer utal, s nem is a *Faustus Prágában* soraiban, hanem az új, a *Légyökerek* c. kötete *Keresztút* c. versében. A vers eredetileg a Faustus-könyv záró monológja, innen emelte át a szerző az új művébe, s bővítette ki egy *Epilógussal*, melyben az említett nép-ének egyik sorának a parafrázisa szerepel („*Vérrel tölt írást az ördögnek pénzért*”).

De a *Faustus Prágában* története még számos más kód mentén is olvasható. Működtethető például (ál)dokumentumszöveggént, de lehet olvasni kalandos históriaként is (mint a középkori epikus népének jócskán kifinomult távoli rokonát). A 17. század misztikummal telített légkörét az alkimista John Dee és Edward Kelly, továbbá Rosacruz, a rózsakeresztesek nagymestere, s a tudós-bölcsező Scipio Gentilis mágiával szembeni védekezésének (*Apologiam...*) a felemlegetése teremti meg a könyvben. A rózsakeresztes motívum egyébként többször visszatér (a Faustusról szóló álombetét második jelenetében lesz majd tényleges szerepe), de lényegében mégis marginália marad: hangulati aláfestést nyújt csupán Rudolf császár korához-udvarához.

S olvashatók az egyes scenák ragyogó miniatűrökként is; mindnek megvan a fő témája, de bennük a kor s a mű egésze is tükröződik. A különféle motívumokból felépülő, ismétlődő témák más-más hangnemben és eltérő szólamban térnek vissza, szimfonikus jelleggel ruházva fel a kötetet.

Tózsér Árpád könyve nehéz olvasmány, többszöri olvasást igényel. Alapjában véve Madách bölcséleti alapozású drámájának örökségét viszi tovább: ahogy Madáchnál sem maga a történet, hanem a történeteken, a különböző jelentéssíkokon keresztül megmutatkozó eszme a fontos, úgy Tózsér művében is leginkább eszmék ütköznek és fejlődnek fel egymás mellé. Erre az eszmei-drámai anyagra épülnek rá a 19. századi magyar gondolati líra variációi.

A kötet nyelve is leginkább a 19. századi hagyományt idézi: a sorokban Madáché mellett Vörösmarty archaizáló bölcséleti lírája sejlik fel, a Vörösmarty-i pátosz és látomásosság viszont ironiába oldódik. S egy-egy mondat erejéig mintha a modern Nemes Nagy Ágnes is intene az olvasónak: „*kárhozatnál rosszabb hely a Között*”. De végül is mindkét ha-

gyomány (a 19. századi s a modern is) inkább közvetetten, a kifejezés megismerő funkciójának, pontosságának és a líraiság igényének összekapcsolásában, illetve következetes végigvitelében szólal meg.

Mert a *Faustus Prágában* alapfontosságú kérdése a megismerés lehetőségessége. Az otthonosság-idegenség problémája is a megismerési folyamat részeként nyer értelmet: amit megismerünk (világegyetem, ország, vágy), az válik csak otthonunkká. A megismerés természete pedig drámai – a tézis s antitézis kölcsönösségén s a változáson, a változás elfogadásán vagy elvetésén alapul –, s ebből fakad a történet drámaisága is, a drámára jellemző szerkezeti megoldások csak ennek a helyzeti (gondolati) drámaiságnak a nyomatékossításra szolgálnak.

A szöveg líraisága pedig leginkább abban nyilvánul meg, hogy az olvasó az olvasottat saját sorsaként élheti meg, a kifejezés magas érzelmi foka biztosítja, hogy azokat az ismeretelméleti és morálfilozófiai problémákat, amelyek a könyv lapjain megjelennek, önmagunkra vonatkoztathatjuk, saját létünk legbelsőbb kérdéseiként kezelhetjük.

A *Faustus Prágában* c. drámai költeménynek a megismerés lehetőségességet és a köztesség állapotváltozatait feltérképező gazdag versuniverzuma először talán a szerző 1997-es *Leviticus* c. verskötetében körvonalazódott meg, s építése tovább folytatódik a *Léggökök* c. legújabb (2006-os) könyvében: ez utóbbi létproblémái szinte közvetlen folytatásai, variálásai, elmélyítései a *Faustus*-könyv alapkérdéseinek.

S a *Faustus*-téma ekként egy „folytatásos történet” része, immár sokéves versfolyam szigete lett, kiemelkedő pantheonja a költő Tózsér hosszú évek óta formálódó magánmitológiájának.

S ebben a pantheonban a megismerés, a magány, az átmenet, a köztesség istenségei űzik örök játékaikat.

Bárczi Zsófia

Torzóban maradt szobrok

**Magvető Kiadó
Budapest, 2005
256 oldal, 2490 Ft**

A 2005 könyvhetére megjelent és azóta számos díjat begyűjtő *A fehér király*¹ Dragomán György második regénye. A 2002-es *A pusztítás könyve*² sem maradt visszhangtalanul, a szerző Bródy-díjat kapott első regénye megjelenését követően. Számtalan regény, elbeszélés, novella íródott az utóbbi évtizedekben, amely a kiszolgáltatottságot, félelemérzetet, közvetlenül vagy közvetve a diktatúra „természetrádját” próbálja értelmezni, háttérként a kelet-közép-európai közös nyomorúságot vázolva, *A fehér király* – bár ehhez a vonulathoz is köthető – nem kordokumentum, sokkal inkább torzóban maradt *dokumentumok* nyelvben le rakódott, felfejtésre szánt értelmezéskísérlete.

Dragomán György egy tizenegy-tizenkét éves Dzsátá gúnynevű gyereket tesz meg regénye narrátorává, aki – a regény kronotopikus koordinátáit felfedve és a szövegutasítások értelmében beazonosítva – akár a szerző is lehetett volna, mindannyiunkkal együtt, akik a nyolcvanas évek Romániájában (tágabban: Kelet-Közép-Európában) nőttünk, éltük *alulról* a diktatúrát. Nem is próbálom kivonni

magam a történetből, az első olvasatomban végigkövetett a Bodor Ádám-i „Mintha mindez velem történt volna meg”³-érzés.

A fehér király keretes regény, a keret szerves része annak, amit magában foglal: az apa eltűnése majd fel- és újraeltűnése foglalja keretbe a cselekményt. Az apa letartóztatása, a Duna-csatornához⁴ való elhurcolása határozza meg a regény idejét is, minden ahhoz van viszonyítva és attól függően történik.

Az apa hiánya, a helyettesítése, a hiány betöltése iránti vágy determinálja a szöveget és a történeteket. A regény egy hajnali tulipánlopási akcióval indul, a gyerek az apai hagyományt követve megtizedeli a közeli kispark tulipánállományát, hogy a szülők házassági évfordulóját ekképp ünnepeljék az egyedül maradt anyjával. A részletekig előre megtervezett, jól felépített eseménysort a szekusok megjelenése fokozza: ekkor derül ki a gyerek-narrátor számára, hogy az apja nem egy tengerparti kutatóállomásra távozott a „kollégáival” egy fél évvel azelőtt, mint addig hitte (illetve elhitették vele), hanem a Duna-csatornát ásni hurcolták el, rendszerellenes szervezkedés miatt. Az első fejezet tartalmaz minden,

¹ Dragomán György: *A fehér király*, Magvető, Budapest, 2005.

² Dragomán György: *A pusztítás könyve*, Balassi Kiadó, 2002.

³ Bodor Ádám: *Az érsek látogatása*, Magvető, Budapest, 1999. 49.

⁴ Több kritikus, recenziós Duna-deltát említ igen helytelenül.

a regény folyamán később kifejtett, kibontott motívumot: a mindent meghatározó apa-hiányt, ennek okát, az apa helyettesítésére determinált szerepeket, a családi és rendszer-hazugságokat, brutalitást, verbális és fizikai agressziót, félelmet, kiszolgáltatottságot, egymásrautaltságot.

A temporalizációt, a kronologikus időrendet is az apa elhurcolása időpontjának ismétlődő beidézés határozza meg. „Akkor már több mint fél éve apa nélkül voltunk” – tudatja a narrátor az első fejezetben, anélkül, hogy pontosan tudnánk, mikor vitték el a furgonnal a szürkekabátosok. Az elbeszélte történet ideje körülbelül másfél év, április 17-én, a szülők házassági évfordulójának napján kezdődik a tulipánlopással, amikor körülbelül fél év telt el az apa elhurcolása óta, majd a nagyapa temetésével zárul, amikor „majdnem két éve vitték el apát”. Szinte mindegyik regényfejezetben van egy utalás arra vonatkozóan, hogy a narrátor hány hónapja nem látta az apját.

A Bodor Ádám *Sinistra* körzetére hajazó regényfelépítés ugyanúgy nyitottá teszi a szerkezetet, mint elődje regényében: önálló novellák viszonylag kronologikus rendbe szerkesztett egymásutánjából bomlik ki a cselekmény. A novellák in medias res indítanak: kész helyzet elé kerül a narrátor s ezáltal az olvasó is, ám a *helyzet* a novella végén is nyitott marad, nem tudjuk meg, hogyan fejeződik be a történet. A narrátor előbb jelez valamit, s utána kifejti a végnélküli történet-forgácsokat, fokozatosan avatva be az események előzményébe. Az önállóan is olvasható regényfejezetek egyszavas, kisbetűs alcímei sűrítő, összefoglaló utalások a fejezetben foglaltakra.

A narrátor egy hosszú monológban meséli el a vele és körülötte történeteket, a monológ és a történetek tördelése, a párbeszéd *lefordítása*, konvertálása része a regényszerkezetének. Alulról fölfelé irányuló kameramozgatás részesei vagyunk, a fókuszálás, nagyítás-szűkítés a gyerekperspektíva függvényében módosul. A párbeszéd szintén a gyerek értelmezésében, az eredetit imitáló fordításában jelennek meg, a narrátor függő beszédben adja vissza a (valószínűleg) elhangzottakat, főleg a saját magára vonatkozó részek konvertálása válik ezzel humorossá, olykor ironikussá. Ehhez kétségkívül egy visszatekintő perspektíva szükséges, vagyis a nézőpont heterogén: a (vagy egy) felnőtt bölcsessége és utólagos, (ön)íroniával párosuló értelmezése is belevegyül a homogénnek vélt nézőpontba. Egy fejezetben belül is változik a nézőpont: a tulipánlopási akció mesélése mintha egyidejű lenne magával a tulipánlopással, s ebbe van beágyazva az apa elhurcolása, mint egy későbbi időpontból való visszatekintés egy korábbi, a cselekményt és a regényszerkezetet meghatározó eseményre. A narrátor a mesélés időpontjában tudja, ismeri a később történeteket, de úgy tesz, mintha nem tudná: visszahelyezve magát a késő őszi időpontba, amikor elvitték az apját.

A narrátor a mesélés örömeért, a mindent elmondás és a megértés, a megértetés reményében mesél, hadarva, bizonygatva az *igazát* („[...] de tényleg”), többször indítja azzal a mondatot, hogy „szóval”, ami után az azelőtt bedobott téma kifejtése, vagy inkább megmutatása következik („Az egész úgy kezdődött, hogy [...]”). A kifejtés maga után vonná a magyarázatot, a befejezést, ez azonban nem következik be: a feszültség nem oldódik, és nem tudjuk meg, mit kerestek a szekusok, hogy úszták meg az osztályfőnöki számonkérést az osztálypénzt elautomatázó gyerekek, lett-e végül focimeccs a Vörös Kalapács és az Áttörés ifi-csapatái között, mit adtak el az anyjával a házban található holmik közül a vasárnapi ócskapiacon, hogy összegyűljön az apa felkutatására szánt pénz, hogy mi lett a vége

az aranyásásnak stb. A résztörténetek (vagy történetrészek) nyitottsága a *nagytörténet* lezár(hat)atlanságát eredményezi: a zárójelenet képsorai (a gyerek fut az apát elhurcoló rabszállító után) szerint a történet- és világértelmezés sem ér véget, mindez csak vég nélküli rohanás a túlélés reményében.

A szöveg folyamatosan megkérdőjelezi önmagát, lebegteti, hogy vajon igaz-e mindez, tényleg úgy történt-e, ahogy *el van mesélve*. A képzelet *valósággá* formálása és hite dominál: a narrátor tudja, hogy bizonyos dolgokat csupán képzel, viszont ezek a képzetek olyan erősek, hogy azt el is hiszi. A narrátor „majdnem” azt is hallja, ahogy a telefonvonal túlsó végén a készülék kicseng, Dzsátá „tiszán látja” Iza – vélhetőleg első szerelme – combján a véraláfutásokat, meg hogy súg neki, noha az elmesélés módja is megkérdőjelezi ezt; a narrátor tudja, hogy a sebhelyes arcú Csákány nem lehet az édesapja, mégis akként szólítja meg. Amíg az időmeghatározást segítő, viszonylag könnyen beazonosítható történeteket elfogadjuk (a csernobili sugárzás valószínűleg akkor történt, amikor a regényidő azt feltételezi), a feltételezett helyszínen és időben (vagyis Romániában pár évvel a nyolcvanas évek előtt) nem volt polgár- vagy partizánháború, ezekkel a szándékos csúsztatásokkal, *kilógó történetekkel* mintegy viszonylagosítja a szöveg a referenciális utasításokat és önmagát. És ez is erősíti azt a feltételezést, hogy ezek a kiszolgáltatottság-történetek elvonatkoztathatók a szűk téridőtől: mindez bármikor és bárhol megtörténhetett (volna).

A narrátor a párbeszéd lefordításához hasonlatos integráló technikával fordítja le a neveket is. A vegyes, multikulturális vidéket feltételező helyszínen egyaránt előfordulnak magyar és román nevek, ez utóbbiak fonetikus átíratban, *hallomás* alapján ferdítve kerülnek a szövegbe: Gyurka, Szabi, Jánku Zsjanu, a híres hájduk, Gica bá, a Frunzák: Romulusz és Rémusz, Nagyprodán, Traján, Csákány, Áronka, Feri, Horáciú, Janika, filtrú nélküli Kárpáci, Filimon Szürbú – néhány, a szereplők, használati cikkek és a román történelemkönyvben szereplő nevek, megnevezések közül. (Mint néhány kritikus korábban meg is jegyezte:) olyan szavak, fogalmak, idiómák vannak a szövegbe helyezve, amit többnyire csak a rom.magyar olvasó érthet (jálézár, iskolai karszám, iskolásing, sántiér, a pártaktivisták gyerekei a 3-as iskolába járnak, a jehovista gyerekek nem lehetnek pionírok, elvették a villanyt, osztanak valamit, tartja a sorát stb.). Kondicionál ez az olvasási indikáció: Vászilé bá fiának három kutyája közül az egyiket Kloskának hívják, a másik kettő valószínűleg Horia és Krisán lenne. Ez az olvasóval folytatott (posztkolonialista) játék is a posztbodorianus áramlathoz köthető, az olvasó megviccelése, megleckéztetése, kikölkentése különböző helyhez kötött olvasatokat eredményezhet, mint a szintén Bodor-köve-tőknek kijelölt Papp Sándor Zsigmond és Vida Gábor újabb prózájában.

A főszereplő, énelbeszélő narrátornak csak a gúnynevét ismerjük (az is csak az ötödik fejezetben derül ki), illetve tudjuk, hogy a neve az ősi hagyomány szerint megegyezik az apja-nagyapja nevével. A legfontosabb személyek, vagyis a családtagok neve ismeretlen marad az olvasó számára, csak a mellékszereplők vannak megnevezve, azoknak is többnyire a gúnyneve vagy a keresztnéve – vagyis ahogy hallanánk, illetve a gyerek hallja. A szöveg beszéd- és előadásmódja is mintha a hallószervünket és a képzelőerőnket mozgósítaná: a filmszerűen pergő események beszélőinek nyelve is kérdőjeles számunkra (mint ahogy a Bodor-prózában megszólalók nyelve is): a vegyes etnikumú helyszín vegyes, kevert nyelvezetet, megszólalást feltételez.

Az apa hiánya és a hiányának betöltésére vonatkozó vágyon kívül az agresszió és a brutalitás a másik szövegszervező komponens. A történet szereplők szinte kivétel nélkül (verbálisan és/vagy tettlegesen) agresszívek: a szekusok, munkások, a fociedző Gica bá, a tanárok (Vasököl), a nagyapa, a sorbanállók – az egész (beteg) társadalom. Mindenki agresszívvé válik, aki valamilyen hatalmat birtokol (Nagyprodán, amikor brigádvezetővé nevezik ki), vagy nagyobb, erősebb (Dzsátá is meglöki a nála csenevészebb, kisebb, szerencsétlenebb vállfás fiút, s ha tehetné, a tanár pofájába nyomná a cigarettát). Nevethetnénk azon, hogy a tizenéves gyerek franciakupccsal a zsebében megy iskolába (verekedni hozta, de másra, például csavározni is jó lehet), ha nem fordulna véresen komolyra ez az agresszió, amelyet az esetek többségében harc, igazi háború követ: a labdát eltulajdonító szomszéd gyerekcsapat indiános regényekből ismert módon kínálja fel a visszaszerzés lehetőségét, s az egyetlen, nyolcoldalas pergő mondatba sűrített, egy lélegzetvétel alatt előadott „játék” brutális, véres háborúvá vedlik át. A pengeél-játékok, kamasz iskolás-történetek, a látszólag felelőtlen tettek, mókák észrevétlenül siklanak át kegyetlen harccá, a gyerekek az önagressziótól sem riadnak vissza: beteggé akarják tenni magukat, amikor a felelősségre vonás elől menekülnek, s a lazább, minden diák által ismert (krétaevés, lázmérő-manipulálás) módszereken túl tüdőgyulladás előidézésével kísérleteznek, s az akció szándékos bokatoréssal zárul (azt megelőzően pedig a petrosényi bányamunka is felmerült, mint lehetséges menedék). A „Vörös Kalapács ifi-csapatának az igazolt játékosai”-ként muszáj halálra elszántan küzdeniük, különben szétaprítja őket a vadállati kegyetlenséggel terrorizáló Gica bá, a fociedző.

A hatalmaskodóknak, a hatalomnak való kiszolgáltatottság, függőség mindenki számára *természetes*: része a társadalmi *rendnek*, a túlélésre beállt (vagy beállított) rendszernek. Természetesek az *önkéntes* társadalmi munkák, a közmunka elszabotálása bűn, (miután a csatornaásó munkások ingyen dolgoztatták a gyerekeket, felírták a nevüket is, hogy vasárnap ebéd után még visszamenjenek), természetes, hogy a szekus kiborítja a konyhaszekrényt, a matektanár veri és kínozza a nebulót, s természetes, hogy bizonyos dolgokról nem beszélünk, mert valaki, bárki feljelenthet. A gyerek is tudja, ismeri, birtokolja a túlélésre berendezkedett társadalom életvezetési stratégiáit, füllent, hazudik, nem beszél (nem mesélheti el a mozis történetet, amikor – miután „elvették a villanyt” – meglógva az iskolatársaktól befurakodtak egy titkos moziterembe, ahol szexfilmrészletet néztek, nehogy a társai feljelentsék, ezzel megfosztva magát egy hőstettől). Mindez a gyerekekbe oltott, korán tanult felelősségérzetről, félelemről tanúskodik: „Anyá a legtöbbször mindent meg szokott beszélni velem, sokszor el szokta mondani, hogy mi miért van, megmagyarázta nekem a dolgokat, és olyankor a kérdéseimre is válaszolni szokott, vagy ha nem, akkor tudtam, hogy azért nem, mert úgy gondolja, hogy jobb, ha erről nem beszélünk, mert amit nem tudok, azt még véletlenül se tudnám elmondani másoknak, és ebben igazat is adtam neki, mert tudtam, hogy tényleg vannak olyan dolgok, amikről még beszélni is veszélyes, például [...] hogy miért hazaáruló vadállat a párt főtitkára és a fegyveres erők parancsnoka, vagy hogy kit vittek el az ismerőseink közül [...]”⁵ A gyerek, keverve és egybegyűrve a tudatos rendszabályokat és tudatalatti érzéseket, gond nélkül hazudik (a fegyveres erők főparancsnoka babonából szerencsét hoz), de ösztönös erkölcsi érzéke berzenkedik a család ellen (abba még belemegy, hogy a megbetegedett társa helyett részt

⁵ Dragomán György: *A fehér király*, Magvető, Budapest, 2005. 176.

vegyen a Haza Védelme versenyen, de Vasököl fenyegetése ellenére csakazértis a maximális pontszámot lövi, bár a végeredményt a hármas iskola javára intézményesen elcsalják). Természetessé, megszokottá, lételemmé válik a hazugság, csalás, a kiszolgáltatottság, félelem. Mindenki hazudik valamilyen szinten, mindannyian a rendszer függőségébe élnek, az élethazugságok mikrotörténetei ugyanúgy meghatározzák a szövegteret, mint a rendszerhazugságok makrotörténetei.

Dzsátá, az énelbeszélő *képét* nem mutatja meg a szöveg, arcának tükröződése kétszer villan meg, mindkétszer szembesítést megelőzően. Először Vasököl, a földrajztanár öklének széles aranygyűrűjében látja tükröződni saját arcát. Miután a sport tisztességéből és a csalás lehetetlenségéből kiindulva nem akarja elvállalni, hogy kevesebb pontszámot lőjön, mint ahányat neki előírányoztak, a földrajztanár szembesíti korábbi csínytevésével, a szeleppel, amit Dzsátá az öt korábban eláruló Feri pajtásával lopott ki Vasököl motorbiciklijének első kerékéből. A szembesítést követően kiderül, hogy *ereszt a szelep*, Dzsátá önképe csorbul és kényszeredetten, de a zsarolásnak engedve elindul a Haza Védelme versenyre. A regény végén a nagyapa koporsójának csillogó lakkozásán pedig csak képzeletben villan meg arca, illetve megvillanna, ha közelebb menne hozzá: ez a távolságtartás nem engedte közel az apjához se, elhurcolása előtt és utána se. A nagyapatemetés jelenetének tragikomikumát abszurdításba váltja a rabláncon elővezetett apa megjelenése, de a hozzá legközelebb állók se juthatnak közel a fogolyhoz, Dzsátá pedig csak a csontfehér arcát látja a rabautó ajtajának rácsai mögött. S csak a reménnyel maradhat, hogy a korábban szerzett, a nagykövettől ellopott, az apa katonakori képe mellett őrzött (csont)fehér király figurája biztosíték a végső győzelemre. Ugyanis a tizenhét fejezetből álló regény közepe táján, a tizedik fejezetben dőlt el a *játék* tétje, sorsa: harc és háború ugyan az élet, de nem hagyja, hogy mattot kapjon, az elefántcsontból faragott fehér királyt elcseni, mielőtt vereséget szenvedne, zsebrevágja a világot, vele összes ellenségét, „és benyúltam a nadrágom zsebébe, és erősen megszorítottam a fehér királyt, a hideg elefántcsont nagyon jól belesimult a kezembe, és tudtam, hogy senki nem fog legyőzni a háborús játékban, mert ehhez a vézérhez képest még a legszebben festett ólomkatona is csak picsafüst.”⁶

Torzóban marad ez a győzelem is, mint az alkoholista nagyapa kertjében a szobrok. Egy szobrásztól elrekvirált kertes házban lakik a volt párttitkár-nagyapa, a szobrász nyomát úgy őrzi a torzóban maradt, el nem távolított szobrok, mint a regényben megjelenített világot a textus: a torzóban maradt nyelvszobrokat bontja le és olvasztja magába a szöveg. Mindezt játékosan teszi, de ez a játék sem tét nélküli, ahogyan a Szabi barátjával való szobrosdi sem: az ellopott szobor talapzatán a Forradalom Fáklyavivőjét játszani, ki bírja tovább a kavicsdobálást, vagy matekórán büntetésből „oszlopos szentet állni”: a felfordított szemetesvedren fél lábon, felfele nyújtott kezekkel várni a megváltást, az óra végét. Mindezeket (is) a túlélés reményében, mert ezt, a szövegben megjelenített világot csak *túlélni* lehet.

Bányai Éva

⁶ Dragomán György: *A fehér király*, Magvető, Budapest, 2005. 175.

„dálnak része úgy legyek”

KONDOR PÉTER: AZ ÍRÁS HARMADIK ARÁNYA

**Magyar Napló
Budapest**

72 oldal, 798 Ft

Vitathatatlan tehetségű, ifjú költő verseit olvasom, s kézbe veszem egyúttal nemzedéke pár reprezentánsának kötetét is. Egyre ritkább „kegyelmi pillanatok” ezek. Nem mindennapi esemény sajnos még az úgynevezett „profi” olvasók, az irodalommal hivatásként foglalkozók („megélhetési-irodalom”?) körében sem. József Attilát idézem: „Szükség, hogy vers irassék, különben meggörbülne a világ gyémánt-tengelye”. És szükség, hogy olvastassék is, teszem hozzá, parafrázálva a száz éve született költő intelmét. Úgy vélem továbbá, hogy az újabb magyar lírát figyelemmel kísérők – talán ismét gyarapodó – tábora most is elsősorban a folyóiratközlésekre támaszkodik mai poézisünk megítélésekor. Pedig a ciklusokba, a kötetekbe rendezett darabok erősítik egymás „helyi értékét”; a szerkesztés alkotó munkája sugárzóbbá tesz még egy-egy remekművet is. (Gondoljunk Ady, Weöres Sándor életművére.) Fontosságát ékesen bizonyítja Kondor Péter karcsú, mégis súlyos jelentésű verskötetete, mondhatni valódi belépője a magyar költészetbe. – A két „tartalomjegyzék” első pillantásra is konstruktív befogadásra szólít, elmélyült gondolati játékra hív. Kétfajta olvasási stratégiát kínál és vár. (Az első hármas felosztású, a másik öt ciklusra tagolt kötet.) Magam is kettő, bár nem elmentéses üzenetű, de eltérő hangsúlyokat kijelölő könyvet olvastam a szerző instrukciói szerint. Ezzel a szemlélettel a huszonöt darab szinte megkettőződik. A más-más szövegkontextusba helyezett alkotások üzenete is változik. Az hogy melyik a jobb, vagy érvényesebb olvasási mód (nem „olvasat”!) fogantatásában elvetélt, így válaszra alkalmatlan kérdés. Függ természetesen a befogadó érzékenységtől, konnotációs lehetőségeitől, a miliőtől stb. – Az előbbieken okán is tűnhet esetleg enigmatikusnak, vagy az „intellektuális élménylír” képzetét sugallónak a könyv. Gyakran jellemzi ez ugyanis korunk vendégköveteket is használó lírikusait. Kondor Péter mégsem „irodalmi író”. (Ady elhíresült szavai Kosztolányi első kötete kapcsán.) Neki dolga a nyelvvel, a magyarsággal van és főként az írással. Most (még!) leginkább önmaga és a mű viszonya foglalkoztatja: a mérték, a költő és az alkotás versben létrehozott aránya. „...dálnak része úgy legyek / hogy mivé lennem kell / magyarul jöjjön létre itt / s mivé lennem kellett / majd onnan megnevez / [...] hát hányada a dálnak” – írja a kötet címét adó darabban. Más helyen ezt még direktebben fogalmazza:

*annak leszek
mit a versért teszek
és annyi
amennyit érte*

(Aminek)

A József Attila-i kérdések felelevenítése szembeötlő és deklaráltan vállalt. Irányuk azonban ezredvégi, esetleg 21. századi. Távlát híján nem jelölhetjük még meg irodalmunk újabb századának határpontját. (Emlékeztetek Babits Mihály nézetére, aki a 20. századi európai irodalom kezdetét a Zarathusztra 1883-as megjelenésében vélte fölfedezni.) – Generációja rokonérzelmű alkotója a sepsiszentgyörgyi *Szonda Szabolcs* kötetére (Kiegyezés a tükörrel, Pont Kiadó) használt szavak illenek Kondor verseire is: „Nyomasztó, olykor reményt fakasztó a tükörkép”. A teljesség hiánya és igénye jellemzi (mindkettőjük) érzésvilágát. Mint Kondor a Fogantatás című versében (a borítón kiemelt, a ciklusos kompozíciójú kötet záródarabja) mondja: „mintha a teljességnek vérét vették volna”, úgy születik az alkotás: kiszakítva a mindenségből, egyben újra is teremtve azt. Hagyományörző és -folytató tehát a költő. „Ideidézi” az elődöket, (fél)múltunk dilemmáit és szerelmeit is. Példák erre A gyógyulás zászlója, Az üzenet a céllövöldében marad..., Amiről írok című versek. Főként pedig a „mindkét” kötetet indító, azokat egyben összegző mű, a Kürtszóra mind. Bár az ismétlődő, a „forradalom nem jutott”-sor érdekesen jellemző reminiscenciákat is felidéz ma már, de a kiüresedés panasza és a távlát reménye együtt van itt jelen mégis. – Kondor Péter új nyelvi formákkal, merész szó- és képalkotásokkal fejezi ki élet-érzését. Versvilágának fontos jellemzője pedig a József Attilára is emlékeztető, a mű „író-dására” utaló gyakori reflexió. Az ő legnagyobb erőssége azonban – N. Pál József rá is alkalmazható szavait kölcsönözve – „a morális szereptudat és a költészetről való fölfogás” igen jó ötvözése. Ezt szolgálja a kötet kohéziós erejét adó, *fél – egész – teljesség; arány – hányad – mérték* tematikus motívumok nagyon tudatos végigvitele. Különösen fontos azok kitüntetett használata a záró, a Folyamatban című ciklusban („II. köt.”). Kondornak igen hatékonyan alkalmazott költői eszköze még a mű formai és egyúttal gondolati lezáratlansága. Ez, gyakran a refrénszerű ismétléssel erősítve, továbbbírásra és -mondásra(!) inspirál. (Kányádi Sándor idézi: „...a vers az, amit mondani kell...”) Valóban, egyik-másik darabja kínálja a megszólaltatást, interpretálásakor pedig a folytatás lehetőségének, egyben kényszerének érzetét kelti.

Örülök a költő nagyon szerethető, „a teremtés ígéreténél” már sokkal többet adó – nem mellékesen! –, szép kiállítású könyvének. A margóra inkább illő, mint kritikának szánt impresszióim sorolását lezárva, Kondor Péter versbe szőtt hitét idézem. Higgyünk neki és a szégyenlős reménynek, hogy „beteg századok” után,

*s mind többen...
tarthatom,
tarthatjuk
a gyógyulás zászlaját!*

Papp István Géza

Szerkesztői asztal

Lapunk megjelenésének 60. évfordulója alkalmából *Tiszatáj*-est volt március 21-én a kecskeméti Katona József Megyei Könyvtárban. A házigazda Füzi László, a Forrás főszerkesztője volt. Az est vendégei: Olasz Sándor főszerkesztő, Hász Róbert író, szerkesztő és Podmaniczky Szilárd író.

*

A *Tiszatáj Könyvek* új kötete *A látható könyv. Tanulmányok az irodalmi medialitás köréből* címmel jelent meg. A kötetet szerkesztő Hász-Fehér Katalin írja a mediális fordulat irodalomtudományos jelentőségéről: „Az irodalomtörténet... kezdettől fogva az *írott*, s ezen belül a *nyomtatott* szövegek tanulmányozására és rendszerezésére jött létre, ezért tevékenységének egy részét a más mediális térben keletkező szövegek transzponációjára, nyomtatásba való átfordítására összpontosította. Ennek a központi tevékenységnek a fejleményeképpen alakultak ki azok az irodalomtörténeti narratívák, melyek a nyomtatott szövegek létrejöttére, keletkezéstörténetére, kiadott változataira

épülnek. A szöveg története ebben a folyamatban nem más, mint a nyomtatott térbe való eljutásának, vagy eljuttatásának története.” A könyv Boldog Zoltán, Dávid Péter, Gaborják Ádám, Hász-Fehér Katalin, Labádi Gergely, Szabó Ágnes, Torma Katalin, Tóth Benedek, Török Zsuzsa, Veres Ildikó és Zentai Mária tanulmányát tartalmazza.

*

Nemzeti ünnepünkön több munkatársunk kapott magas állami kitüntetést. Kossuth-díjat vehetett át *Parti Nagy Lajos*, *Takács Zsuzsa* és *Tolnai Ottó*. *Báger Gusztáv* munkáját a Köztársasági Érdemrend Középkeresztje kitüntetéssel ismerték el. Szeretettel gratulálunk!

Júniusi számunk tartalmából

DOBAI PÉTER, MAURITS FERENC, SIMAI MIHÁLY versei

GRECSÓ KRISZTIÁN, LACKFI JÁNOS, BALOGH TAMÁS prózája

József Attila-tanulmányok

(BARTAL MÁRIA, BÓKAY ANTAL, GARAI LÁSZLÓ, N. HORVÁTH BÉLA, LENGYEL ANDRÁS, TVERDOTA GYÖRGY írása)

A TISZATÁJ DIÁKMELLÉKLETE

2007. MÁJUS

121. SZÁM

NYILASY BALÁZS

A Mikszáth Kálmán-i komikus románc és a versek

Természetesen már a kortársi kritika tudta, és az irodalomtörténet-írás is állandóan szem előtt tartja, hogy Mikszáth Kálmán „regényeiben” „sajátos komikai felfogás és feldolgozási mód” működik, hogy az író „Legelőbb és legélesebben [...] azokat a vonásokat látja meg mindenki- és mindenben, amelyek humoros hatás keltésére alkalmasak.”¹ Tulajdonképpen e régi tudást hasznosítjuk, ha egy lépéssel előbbre lépünk, és a Mikszáth Kálmán-i elbeszélés-művészet alapvető sajátosságait két nagy (egymással is összefüggő) műfaji szabályrendszer, a *románcosság* és a *komikusság-humorosság* felől próbáljuk kibontakoztatni, ha az alakformálás, a perspektíva-teremtés és az elbeszélésmód megértéséhez a Fiel- dingtől megteremtett (Smollett, Dickens, Hoffmann, Gogol, Jókai által folytatott) műforma, a *komikus-humoros romance* játékszabályait hívjuk segítségül.

Hogy a mikszáthi cselekményvezetés állandó anekdota-közbeiktatásokkal dolgozik, hogy komikus-humoros színezetű, általában csattanóval el- látott rövidtörténetekkel lassítja, szélesíti ki a cse- lekmény menetét, az ismert és éppen elégszer is- mételgetett igazság, elég, ha csak egy-két vonatko- zásban utalunk rá. Az anekdotabetétek hosszúsága-

MIKSZÁTH KÁLMÁN
(1847–1910)

A Mikszáth Kálmán-i elbeszélésekben föllelhető humor- és komikumteremtő módokat számba véve nem mehetünk el szó nélkül a prózaszövegekbe beiktatott versek mellett sem, annál inkább, mert a szakirodalom e költeményeket eddig alig- alig méltatta figyelemre. A különböző románcokban persze nem mennek ritka- ságszámba a történés szereplői által szerzett és előadott költemény-betétek.

¹ NAGY Sándor, *Mikszáth humora*, Irodalomtörténet, 1914, 391, SCHÖPFLIN Aladár, *Mikszáth Kálmán*, Bp., é. n. (1941), 123.

rövidsége mindenesetre igen változó a Mikszáth-szövegekben. Egyesek, például Pruzsinszky és Pongrácz „ország-visszaállító” ügyködése vagy Deák Ferenc és a nemzeti színű gomba esete, mindössze néhány sorosak.² Hosszabb, többemű történeessort tartalmazó anekdoták viszont a Trnowskyak, Gregoricsok vetélkedését taglaló elbeszélésrészletek a *Beszterce ostromában* és a *Szent Péter esernyőjében*, Kopereczky főispáni csínyjei, Bubeniyk gyöngyszerző tranzakciója a *Nosztty fiúban*, Buttler János és Horváth Piroska papírhajók általi levelezése a *Különös házasságban*, Katángthy Menyus feleség- és (főképpen) hozományvadászata a *Két választás Magyarországon* című elbeszélésben. Ugyanazon anekdota természetesen több Mikszáth-műben is szerepelhet. A tót napszámosok mit sem sejtve felszeletelik és befalják a külhonból hozatott méregdrága tulipánhagymát – a *Nemzetes uraimékban* a szép Barosné, a *Különös házasságban* Fáy István nemzeti uram kénytelen elszenvedni a szörnyű inzultust.³

Rendre találkozunk Mikszáth elbeszéléseiben a komikus művekből jól ismert alakokkal: a tehetségtelen, de hangjára büszke énekessel, a csúnyácska, tetszésre vágyó nővel, a gazdáival szemben diktátori attitűdöket gyakorló inassal, a más civilizációból átcsöppent, mulatságos értetlenkedésekbe keveredő idegennel, az igazi, nagy nőbe reménytelenül szerelmes kamaszfiúval, a zsugori pénzhajhással. (Kozsibrovsky az *Egy éj az Arany Bogárban* című szövegben, Fábiánné *A beszélő köntösben*, Georges alias Szabó Gyurka, a szigetvári hős és kompániája az *Új Zrínyiászbán*, maga a történetmondó és Gáll uram a *Prakovszky, a híres kovácsban*). A komikus-humoros arzenál elidegeníthetetlen részei a bizarr külön-cők, csodabogarak, kedves csirkefogók, szeretetre méltó gazemberek, spleenes, blazírt jópofák, sznob, kicsinyes polgárok, humoros öregek, jó vérű papok, taní-

² Pongrácz István lengyele, Pruzsinszky Szaniszló szokásos lamentációs színjátékát végzi („– Szegény édes hazám, szegény Lengyelország”), mire a boros állapotban levő István gróf az asztalra üt, és megígéri, hogy visszaállítja a szétdarabolt ország egységét. Másnap Pruzsinszky be akar menni Zsolnára egy-két görbe napot csinálni, s tíz aranyat kér gazdájától, Pongrácz azonban elhárítja. „– Nem lehet – felelte István gróf nagy ravaszul. – Hová gondolsz, Szaniszló? Ne légy kérlek, olyan könnyelmű. Minden garast össze kell raknunk a nagy célra, ha vissza akarjuk állítani a hazádat,” Deák Ferencnek trikolor szalaggal felszerelt galócát küldenek, de ő nem nyúl hozzá. „[...] mikor az »Angol királynő«-nél elébe tették megsülve, a nemzetiszín pántlikával nyakán, csak nézte, de nem mert belőle enni. »Várom – mondta –, hogy előbb talán a Szózatot is el fogja énekelni.«”

MIKSZÁTH Kálmán, *Beszterce ostroma*, Mikszáth Kálmán összes művei 6. kötet, s. a. r. Bisztray Gyula, Bp., 1957, 46–47, MIKSZÁTH Kálmán, *A Noosztty fiú esete Tóth Marival*, I. kötet, Mikszáth Kálmán összes művei 20. k., s. a. r. Rejtő István, Bp., 1960. 18–19.

³ A drága tulipánhagyma elfogyasztásának anekdotája a *Különös házasság* kritikai kiadásának tárgyi jegyzete szerint Jókai *Eppur si muove* című művében is szerepel. A közlés azonban nem pontos. A Jókai-műben Jenő Kálmán bizalmasa, Béni bácsi a húsz külföldi tulipánhagymát rendben beülteti Erzsébet asszony kertjébe, csak a kiszedett egyszerű példányokat eszi meg, hogy a titkos csere ki ne derüljön.

MIKSZÁTH, *Különös házasság II. k.* MKÖM 14, s. a. r. Bisztray Gyula, Bp., 1960, 225, JÓKAI Mór, *Eppur si muove És mégis mozog a föld I. k.*, Jókai Mór összes művei 22. kötet, s. a. r. Margócsy József és Margócsy Józsefné Oberlander Erzsébet, Bp., 1960. 172.

tók. Ilyenek Luppán lovag, Csutkás tanár úr és Csemez Stevo *Az aranykisaszszonyból*, a Trnowskyak és a Gregoricsok a *Beszterce ostromából*, a *Szent Péter esernyőjéből*, az ifjabb és öregebb Behenczy báró ugyancsak a *Beszterce...*-ből, a fölényes Krúdy Kálmán, a szellemes, cinikus Katángy Menyus a *Krudy Kálmán csínytevéseiből*, a *Két választás Magyarországonból*, a kicsinyes, korlátolt életformában mocorgó bürgerek az *Új Zrínyiászból*, *A fekete városból*, Kupolyiék *A fekete kakasból*, Palojtayék a *Nosztty fiúból*, a glogovai mester a *Szent Péter esernyőjéből*.

E figuráktól persze elválaszthatatlan a komikus-humoros szituáció. Standard vígjátéki pozíció a Mikszáth-szövegekben a bumerángineffektus: a ravaszkodás a cselvető ellen fordul, s a méltán pórul járt szereplőn jól lehet nevetni. Az „aki másnak vermet ás maga esik bele” szituációja jut érvényre *A beszélő köntösben* is. A kecskeméti küldöttség a sok ajándékért cserébe azt kéri a török császártól, hogy a sorban utánuk következő nagykőrösi deputáció kívánságát mindenképpen utasítsa el. Igen ám, de a ravasz kőrösiek azzal járulnak a szultán elé, hogy föltétlenül teljesítse Kecskemét kérését. Máskor – ez is megszokott nevetésgeneráló effektus – az intim bizalmaskodást a címzett leleplezi, s hirtelen a közösség elé tárja. „– Ugyan Behenczy, hagyjon békét! Mit nyomogatja a lábamat? Szóljon nyíltan, ha valami baja van. Akar valamit?” – szégyeníti meg a kis bárót Esztella a *Beszterce ostromában*, s fakaszt vidám hahotát az asztaltársaság körében.⁴ Ismét máskor a nem túlságosan bátor emberke mutatkozik merésznek, ha biztos benne, hogy az erőpróbára úgysem kerül majd sor: „úgy látszik, igen tetszett Quendel úrnak, hogy őt fogják [...] ezt várta és most már mint egy erővel visszatartott ember kezdte magát rángatni, hogy így meg amúgy, eressze őt a tisztelendő úr, vitézi dolog ez, nem értenek ehhez a papok stb.”⁵

A ravaszkodó alkudozások, trükkök, furfangok, vetélkedések, átverés-kísérletek, e különösen fontos komikai szituációk rövidebb-hosszabb formában szinte minden Mikszáth szövegben megjelennek. Orizi, a halálra ítélt briganti utolsó kívánságként azzal áll elő, hogy franciául akar megtanulni (*Galamb a kalitkában*), az útszélen baktató Filcsik ügyes trükkel kerül föl Horváthy ispán kocsjára, ráadásul még ki is túrja az ott levőket (*Krudy Kálmán csínytevései*), Bubenyik fortéllyal szerzi meg gazdájának a nélkülözhetetlen gyöngyöket, s úgy intézi a dolgot, hogy még a rászédett őrzők hálálkodjanak (*A Nosztty Feri esete Tóth Marival*), a Trnowskyak egymással vetélkedve verik magukat mind nagyobb-nagyobb költségbe (*Beszterce ostroma*), Prepelicza András buzgó haszonmaximalizáló kísérletei egy ideig sikerrel járnak, de végül alapos verésben részesül (*Szent Péter esernyője*).

⁴ MIKSZÁTH Kálmán, *Beszterce ostroma*, Mikszáth Kálmán összes művei, 6. kötet, s. a. r. Bisztray Gyula, Bp., 1957. 33.

⁵ MIKSZÁTH Kálmán, *A fekete város II. kötet*, Mikszáth Kálmán összes művei, 23. k., s. a. r. Király István, Bp., 1961. 78.

Az „alsóbb szintű”, farce-hoz, buffóhoz, burleszkhez is kapcsolódó komikum-fajták szintén felbukkannak a Mikszáth Kálmán-i szövegekben, bár előfordulásuk kétségkívül szórványosabb, mint a komikus romance-ot megteremtő Henry Fielding elbeszéléseiben volt. Bogozy Miska bácsi komikus talentuma a kutyaugatásban és a malacok szerelme imitálásában merül ki (*Gavallérok*), Prakovszky, Amelia tante és Marzson Györgyné süketek, mint az ágyú (*Prakovszky, a siket kovács, A vén gazember, Az eladó birtok*), a feleség-fúria kosztros hajjal, felgyűrt ujjakkal hányja ki a férj holmiját az udvarra, a férfi egy széket forgat maga körül, mialatt két harcias szakácsné piszkafával és meszelórúddal igyekszik hozzáférni; a különös kastélyban köhögő növények, hasbeszélő major domus és borotvát forgató majom fogadja a vendéget (*Sipsirica*), a képviselő otthon elszundít, és a csengettyűszóra riadva a „Szavazzunk!” felszólítást mormogja; a vőlegény a vőfélyre érti amit mond, de párbeszéd-partnerei jó darabig azt hiszik, szavai a menyasszonyra vonatkoznak (*Galamb a kalitkában*); az elszabadult papagáj a „Cukor, cukor, cukor!” hívogatóra a „Takarodj takarodj takarodj!” replikával felel, és esze ágában sincs elhagyni a fa magasát (*Két választás Magyarországon*).

Az utóbbi, 1896-ban megjelent műből vett idézet, a papagájvadász és a papagáj komikus-humoros szóváltása egy másik szempontból is szemléltető példaként szolgál. Illusztratívén mutatja, hogy az interakciók, párbeszéddek a Mikszáth-művekben ugyancsak a komikus-humoros perspektíva jegyében állnak: minduntalan várható, hogy replikává, szellemes megfeleléssé, *witté*, szójátékká, *bon mot*-vá alakulnak. Így, ilyen replikázó szellemességgel válaszolja meg a szerelmes Tahó Katica a fess Nagyiday Ferencsel kapcsolatos kifogásokat a *Farkas a Verhovinán* című elbeszélésben, így vág vissza Görgey János, a feleségét féltő fiatal férj, Thököly fejedelemnek *A fekete városban*, és ily módon, csattanós *bon mot*-val dolgozza ki magát szorult helyzetéből Noszty Feri is Fruzsina asszony születésnap-ünnepségén. Podwolsky gróf, a pajkos kötekedő a néhai Nosztyné szép fehér testét dícséri, majd a fiú haragos megdöbbenését semmibe véve hozzáteszi: hajszálon múltott, hogy nem ő maga a fiatalember apja. Feri erre érthető módon még inkább megdöbben.

„[...] halotti sápadtság borította el arcát, s hogy remegő kezeinek munkát adjon, egy cigarettát sodort a jobbkezeivel, miközben ballal bajuszát morzsolta, tépegette nagy izgatottan.

Mindenki feléje fordult, mit fog tenni [...]

– No, mit morogsz hékás? Miért nem szólsz? – piszkálta kedves kötekedéssel Podwolsky a sarkantyúit összeütve.

– Azon gondolkozom – felelte Noszty epés humorral, a szemöldkjeit felhúzával – hogy apagyilkos legyek-e ezentúl, vagy pedig ne legyek gentleman?”

(A szellemes replika derűtséget, tapsokat, bravókat arat, és persze csakhamar az is kiderül, hogy a játékos kötekedés mögött nem rejlik semminemű kompromittáló mozzanat. Podwolsky elmeséli a mulatságos anekdotát: hogyan akarta

megkérni Noszty későbbi édesanyja, a főispán-leány kezét, hogy előzte meg őt hajszállal Noszty Pál, s a történet befejeztével „édes szeretettel, szinte büszkeséggel” feledi szemét az ifjú szolgabíró deli alakján.)⁶

A Mikszáth Kálmán-i elbeszélésekben föllelhető humor- és komikumteremtő módokat számba véve nem mehetünk el szó nélkül a prózaszövegekbe beiktatott versek mellett sem, annál inkább, mert a szakirodalom e költeményeket eddig alig-alig méltatta figyelemre. A különböző románcokban persze nem mennek ritkaságszámba a történés szereplői által szerzett és előadott költemény-betétek. Arany János nagyobb munkái közül a *Buda halálában*, a *Toldi estjében*, a *Toldi szerelmében* is vannak énekelt versek, egyszer hún regős, máskor csúfolódó udvari apród, ismét máskor álruhás, titokzatos dalnok adja elő őket. Az *Ivanhoe* hősei, az erdei remete és az angol király a „zöld világ” kellős közepén, a sherwoodi erdő otthonos kuckójában baráti, „dalnokversenyt” rögtönöznek, a *Rob Roy* költészetet nem kedvelő apa-figurája ironikus-hősi deklamációval olvassa föl Frank Osbaldistone romantikus balladáját. A scotti románcforma felől a démonikus-ironikus történelmi látomás felé elmozduló Kemény Zsigmond-i *Zord idő* három beillesztett dalt is tartalmaz: kettőt a budai lantos, egyet Komjáthy Elemér énekel.

Mikszáth vers- és dalszövegeinek zöme azonban a komikus románc atmoszférájának megfelelően kifejezetten komikus-humoros, ironikus színezetű. A költemények eredete, hovatartozása, nyelve a szövegfikció szerint többféle. Egy részüket faragatlan, vidéki kántorok, dilettáns alkalmi fűzfapoéták szerzik. Tahó Mihály táblabíró versifikációi, Simovics Sámuel és a *Szent Péter esernyőjéből* anonim kántor temetési éneke, Filcsik csizmadia úti búcsúztatója, Vinnyói János, káplán „átirata” és a mulató dzsentrifű, Korotnoky Laci „keserves” nótája az elbeszélői tulajdonítás szerint is magyar nyelvű, műköltői versszövegek (*Farkas a Verhovinán*, *A fekete kakas*, *Szent Péter esernyője*, *Nemzetes uraimék*, *Új Zrínyiász*, *Ne okoskodj, Pista!*). A „rég kuruc nótá”-nak mondott Rákóczi búcsúja *A két koldúsdíákban* szerepel, a Marseillaise dallamára írt halandzsza a *Különös házasság...-ban* és *A Noszty fiú...-ban* bukkan föl (az első Thaly gyűjteményéből való, az utóbbi – székely – mintáját az *Esti lapok* 1849. május 26-i 80. száma közli)⁷, a kézbesítő-mindenes Varga Mihály és a peregrinus Chalupka által előszeretettel dúdolt dalocskák szerzőségére, hovatartozására nézve pedig egyáltalán nincsen információnk.⁸

Más költemények – a narrátori közlés ezt mondja – eredetileg a tót (litván, rutén) folklórból valók, noha az olvasó már csak a magyar nyelvű fordítást ismer-

⁶ MIKSZÁTH Kálmán, *A Noszty fiú esete Tóth Marival*, II. k., M.K.Ö.M. 21. kötet, s. a. r. Rejtő István, Bp., 1960. 84, 85.

⁷ Lásd a kritikai kiadás jegyzeteit. I m., 253–254.

⁸ MIKSZÁTH, *Két választás Magyarországon*, MKÖM 9. k., s. a. r. Bisztray Gyula, Bp., 1958. 8. MIKSZÁTH, *Nemzetes uraimék*, MKÖM 2. k., s. a. r. Király István, Bp., 1956. 116.

heti meg. Tót riasztót fúj a toronyőr a bástyán (*A fekete város*), tót dalt énekelget Koleszár Mária Malinkának *A Noszty fiú....*-ban, szlovák versezetet dünnög *A sipsirica* öreg talicskása, *A lohinai fű* leány-öregasszonykája, és a tót szerelmes folklórból idéz az elbeszélő, a *Lapaj, a híres dudás*ban – mindegyre magyar nyelven. A *Különös házasság*ban a bölcsőt ringató rusznyák anyja, a *Farkas a Verhovinán* című Mikszáth-műben a leánykoszorú dalol rutén éneket, Horváth Piroska pajkos, Párizsból hozott, francia nótát fúj, a lublói kísértet történetében Csernyiczky felesége litván dalt dúdolgat – szintén magyarul. (Néhány szlovák nyelvű s aztán magyarra fordított rigmus is fölbukkan Mikszáth műveiben. A magyar fordítás lehet csak úgy prózában odavetett, de utalhat műköltői igényre, ambicionálhatja a ritmikai, metrikai, rímelési „megfelelést” is.)

A tényleges leszámazás valószínűsítésére törekedve természetesen azok a magyar nyelvű szövegek jelentik a legtöbb gondot, amelyeket a mikszáthi elbeszélő a szlovák folklórból vett fordításokként tüntet fel. A szakirodalom és a kritikai kiadás – úgy tűnik – ezt a hovatartozás-jelzést nagyjából el is fogadta, s bár konkrétumokkal, szövegfilológiai elemzésekkel, észrevételekkel nem szolgált, nem kételkedett abban, hogy a szlovák eredeti valóban létezik.⁹ Első rápillantásra e meggyőződést erősítheti az a tény is, hogy a történetmondó a versekhez csatolt kommentárookban igen gyakran a költemény furcsaságát, groteszk fanyarságát, melankolikus színezetét hangsúlyozza. A *Lapaj, a híres dudás*ban egyenesen a tót folklór (a szlovák néplélek) sajátyszerűségéről elmélkedik „Még a szerelem költészete is, amely minden népnél minden bérceen, minden völgyben üdén csendül, mely széles e világon forró, mint a tűz, andalító, mint a virágillat, önáluk fanyar, színtelen és furcsa” – töpreng az északi szláv faj különösségén. „Kedvesem oldalánál ültem, / Szíveink dobogni kezdtek, orcáink kigyúltak, / S már-már elcsatant volna az első bűbajos csók. / De e pillanatban a pipám kialudt, / S kénytelen voltam eltávozni, hogy azt megtömjem.” – citál az előzetes elmélkedéshez egy valóban sajátyszerű tót szerelmes verset példa-illusztrációként. „És ez nem valami tréfás, humoros vers ám, hanem szomorú, bánatos melódiájú dal. A legény viharos fájdalommal siratja a végzet ádáz kezét, mely az édes pillanatot semmivé

⁹ A kritikai kiadás harmadik kötete *A lohinai fű*höz kapcsolódó tárgyi magyarázatok között a „Kévély az én szeretőm, de mire” kezdetű dalt illetően még jelez némi bizonytalanságot („Valószínűleg Mikszáthtól magyarra fordított szlovák népdal”), de az elkövetkező leltárba vétel, listaállítás beharangozásából a határozószó már elmarad. A Mikszáth Kálmán-i elbeszélő tájékoztatásait, instrukcióit a jegyzetíró, úgy tűnik, magától értetődően hitelesnek veszi, a tót eredeti meglétét evidenciaként kezeli. („Szlovák népdalfordítások Mikszáth számos más művében is előfordulnak.”)

A század eleji kiadvány szerzője hasonlóképpen járt el. A „Kedvesem oldalánál ültem”, a „Tudod rózsám, mi az én ágyam?”, a „Tudod-e drága nagyapám”, a „Mikor gyerek voltam...”, a „Nem ismerem szebb lányt Plevák Ancsuránál” és a „Boldog az, akinek semmije sincs” kezdetű versszövegeket azzal vezette be, hogy „A következő dalok mind tőtből fordítottak”

Mikszáth Kálmán összes művei 3. kötet, s. a. r. Király István, Bp., 1957. 289.

WACZULIK László, *Népies elemek Mikszáth nyelvében*, Bp., 1910. 68.

tette, kioltván a „zapecskából” a szuszt, mely nélkül semmiféle boldogság nem tökéletes a világon” – tesz utólagos, magyarázó észrevételeket a közölt költeményhez.¹⁰

Más kérdés, hogy a mikszáthi írásművészetben több fikciós játékot és kevesebb néprajzi hitelt feltételező értelmező kifejezetten gyanúsnak találhatja ezt a játékos, ironikus karaktermegállapítást, tendencia-kijelölést. A fordítás-fikció és tót folklór különössége innen nézve ürügy is lehet, még hozzá kitűnő, kézenfekvő ürügy olyan költészet prezentálására, amely nagyon határozottan eltér a kanonizált poézistól, s (a komikus-humoros románc atmoszférájába nagyszerűen illeszkedve) ízig-vérig profanizáló, depoetizáló karaktert mutat; a szlovák néplélek melankolikus furcsasága a groteszk különösség számára biztosít mindenkor „felmentést”, s a fordítás tökéletlensége is kapóra jöhet a borzasság, fésületlenség (valójában „tudatos” depoetizálás) magyarázataként.

„Nem ismerek szebb lányt Plevák Ancsuránál, / Nefelejts szeménél, lenszínű hajánál; / Nem rózsatőn termett, nem liliomsáson, / Az égből esett le valami nyíláson. / Nyílást bedrótozni egy legényt föl hívnak, / Engem, Králik Gyurit, engem, engem hínak... / Jaj, meghalok, anyám!...” – dalolja Koleszár Mária a különös búcsúzó, amely, mint az elbeszélő megjegyzi „[...] szépnek, gömbölyűnek esik ki tótul, míg ellenben magyarul csak úgy vasvillával összehánytnak látszik [...]”¹¹

„Ha én király volnék, / Mindég egyet mondanék, / Királynak úgy illik, tralalala; / Összevissza én nem beszélnek; / Királynak nem illik, tralalala” – fújja el a „mélabús kesergő” után a vidám csúfolódót, amelynek megszületéséhez állítólag az a tény járult hozzá, hogy három jogi fórum háromféle ítéletet hozott egy bojtárlegény pörében, s mindegyiket a király nevében.¹²

„Talpra katonák! / Fel a dolmányt, / Fel a tarsolyt, / Fel a kardot, / A karabélyt, a karabélyt. / A karabély is csak elfér, / De ha lehet, hozzátok el / A pálinkás butykost is. / Mert a butykos a csatán, / Annyi, mint a kapitány” – fut bele a rímtelen felszerelés-számbavétel a legfontosabb hadi kellékként számon tartott pálinkás butykos által képviselt végső rímbe-csattanóba a játékos harci dalban.

„Mikor gyerek voltam, az asszonyok a kemencére híttak maguk mellé, / Mikor legény lettem, én híttam őket; / Most, hogy öreg vagyok, semmit se szólunk egymáshoz, / Csak a talicskámot biztatgatom: / Gurulj, gurulj, kis taligám, / Te vagy az én tápláló dajkám” – mutat az öreg talicskás munkás dala, e kesernyés, önlefokozó humorú szabadvers a nonszensz felé *A sipsiricában*.¹³

A „műköltői alkotások”, az ismert műbeli szerző-figurákhoz köthető versek szintén profanizáló, depoetizáló karakterűek. Kezdetleges versalkotó eljárásokból

¹⁰ MIKSZÁTH Kálmán, *A tót atyafiak, A jó palócok* (MKÖM 32. k.), s. a. r. Bisztray Gyula, Bp., 1968. 65–66.

¹¹ MIKSZÁTH, *A Noszty fiú esete Tóth Marival*, i. m., 84.

¹² I. m., 85.

¹³ *A fekete város*, i. m. I. k., 203, *A sipsirica*, MKÖM 15, s. a. r. Bisztray Gyula, Bp., 1960. 134.

állnak össze, verselési, rímelési hibákat, döccenőket tartalmaznak, a nonszenszhez, a blődlihez közelítenek. Úgy is mondhatnánk, hogy a verskultúra alsóbb, mulatságosan primitív szintjére visznek vissza. E különösséghez persze megint csak társul indoklás, evidens magyarázat: a műbeli versifikátorok és versbefogadók tanulatlansága, faragatlansága, dilettantizmusa.

A vidéki kántorok búcsúztatói a mulatságosan primitív költői gesztust, a felsorolást, a konkrét személyekre utalást fő feladatnak tekintik, és a gyászolók közössége is ezt várja el tőlük.

„Csak a kántor úr szép versei vonták el egy pillanatra a figyelmet, s feltört a zokogás itt-ott a gyülekezet közt is, amint a legérzékenyebb búcsúszavakkal szólaltatta meg a halottat:

Búcsúzó, búcsúzó felső alsó szomszédomtól,

Lajkó Pál komámtól, Klincok György sógortól.

Lajkó Pál egész házanépe sírni kezdett, Klincokné elragadtatva felkiáltott:

– Istenem, hogy bírta ilyen szépre kigondolni”¹⁴

De a Mikszáth Kálmán-i fűzfapoétáknak a gyászolók elvárására, a szituáció diktálta játékszabályokra sincsen szükségük, a *megnevező poétika* úgyszólván a vérükben van. Érzelemkifejező énekeik, ha szabadon dalolnak is, a jelentéspotenciál mulatságos-primitív lezárásán, rögzítésén alapulnak. A metaforát természetesen hírből sem ismerik, a versek hol tulajdonnevek, hol földrajzi kifejezések, hol tájnyelvű szerszámok felsorolás-ívére feszülnek ki, hol pedig a hét napjai szolgálnak stabil szerkezeti egységként, poetizáló, versalkotó alapként.

„Matosiczky, Csáky / Burgonyát hámoznak, / Ordódy neveti, / Ulmann metélgeti” – dúdolgatja Chalupka (az elérzékenyüléstől rendszerint könnyezve) kedvenc nótáját.

„Jó bort árul Sirjainé, / Ott kucorog a vén Duzsné, / A nagyhajú Ecsediné, / Gödénytorkú Nagy Béniné” – dudorássza Varga Mihály minduntalan az asszonynevekre épülő éneket.

„Szántani kén' tavasz vagy, / De az ekém széjjel vagy, / Istenügyse széjjel vagy, / Igen nagyon széjjel vagy. // A göröndöm Losoncon van, / Járomszögem Putnokon van, / Címörszögem Pelsőcön van, / Jármom, tézslám Gyarmaton van” – fújja az ökörfogat-kellékekre-tájszavakra és falunevekre épülő „mulatós” nótát Korotnok Laci a Három rózsa vendéglőben.

„Jegenyefán madárfészek, / Az én Palim sokszor részeg; / Részeg hétfőn, részeg kedden, / Részeg szerdán, csütörtökön, / Részeg pénteken, szombaton / És az egész vasárnapon” – énekelget „valami monoton ostobaságot”, s idézi meg a hét összes napját Zsuzsi szolgáló.¹⁵

¹⁴ *Szent Péter esernyője*, MKÖM 7, s. a. r. Bisztray Gyula, Bp., 1957. 29.

¹⁵ *Nemzetes uraimék* MKÖM 2. k., s. a. r. Király István, Bp., 1956. 116.

Két választás Magyarországon (MKÖM 9. k., s. a. r. Bisztray Gyula, Bp., 1958. 8.

Ne okoskodj, Pista! MKÖM 8, s. a. r. Bisztray Gyula, Bp., 1958. 29.

Ha Korotnokyék mechanikus-motorikus poétikája a megnevezés-, felsorolás-furorból táplálkozott, Vinnyói János, a Zrínyi-had káplánja az ugyancsak mechanikus *cserélő-behelyettesítő módszert* viszi el a blődli szintjéig. Az érdekes férfiú a nagy költőket, Ovidiust és Petrarcat javítja át „a sacré-coeuröknél a növendék-lányok számára”, s az érdeklődő Alapinak mindjárt példával is szolgál. Legfrissebb átdolgozását megidézve egész munkamódszerét bemutatja.

*„Egy rózsaszálat kapott tőlem a babám,
De kedvesem haragszik, nem néze rám;
Mondám tehát: Add vissza a rózsát babám,
Hadd kopogtassak más lány ablakán.*

– Ez a strófa, uram, egy nagy költőből való, akit ismernie kell az ifjúságnak, a neve nem jut eszembe, de nem lehet fiatal szemérmetes lányok kezébe adni, hát ekképpen lészen fölékesítve az én szövegemben s élvezhetővé téve a zseni leánypalántáknak:

*Egy pompás csontot kapott tőlem a kutyám,
De a kutya haragszik, nem néze rám;
Mondám tehát: Add vissza a csontot, kutyám,
Hadd kopogtassak más eb ablakán”¹⁶*

Az „alkalmazott poétika” gátlástalan természetességgel működik, a behelyettesítésre, felcserélésre építő metódus evidens versépítő fogásként jelenik meg a Mikszáth Kálmán-i elbeszélésekbe szőtt szónoki beszédek, üdvözlések, tósztok, laudációk verseiben. A *Beszterce ostroma* parodisztikus nagyjelenetében, a Vág melletti fogadáson a vezérszónok úgy köszönti Pongrácz Istvánt, hogy *A hazáról* című Petőfi-verset deklamálja, éppen csak a második strófa végi mutatószt és a végső írásjelet változtatja meg, hogy a költeményrészlet illeszkedjék a prózában utána-biggyesztett alkalmazó-aktualizáló megszólításhoz.

*„Lement a nap. De csillagok
Nem jöttek. Sötét az ég.
Közel, távolban semmi fény nincs,
Csak mécsvilágom s honszerelmem ég.
Szép csillag a honszeretet,
Gyönyörűségesen ragyog.
Szegény hazám, szegény hazám te,
Neked kevés van olyan csillagod...*

mint gróf Pongrácz István úr óméltósága, akit az úristen az emberi kor legvégső határáig éltessen!”

Mindenki Lépi egyet MKÖM 15, s. a. r. Bisztray Gyula, Bp., 1960. 51.

¹⁶ Új Zrínyiász MKÖM 10, s. a. r. Király István, Bp., 1957. 127.

A *Két választás Magyarországon* VII. fejezetében a kis Zsibó Katica (hófehér ruhában, rokokó-módra behajporozott fejjel) Röskey polgármestert kérleli, hogy álljon el a képviselőjelöltségtől, maradjon otthon, s munkálkodjék továbbra is a város első embereként a szeretett város, Körtvélyes javára. A kéreléshez Petőfi Sándor *A király esküje* című költeményének második strófája használtatik fel, annyi módosítással, hogy a „jó Hunyadi László”-t „jó Röskey bácsi”-ra, a „Budá”-t „Budapestre”, a „László”-t „zászló”-ra cseréli a Katicát betanító alkalmi költő. „Készül föl Budára / Jó Hunyadi László. / Ne menj fel, ne menj fel, / Ne légy életeddel / Könnyelműen játszó!” – írta Petőfi. „Ne menj Budapestre, jó Röskey bácsi, / Bár leng a sok zászló, / Ne menj föl, ne menj föl, ne légy városoddal / Könnyelműen játszó.” – szavalja a kislány.¹⁷

A behelyettesítő, felcserélő, gátlástalanul aktualizáló „blódi-poétika” ezúttal a komikum szociálpszichológiájához kapcsolódik. Ahhoz a mikszáthi látomáshoz szervesül, amely szerint az ember társas ügyeit, a politika, a nyilvánosság világát a színházasdi, az alakoskodás, a ripacskodás, a trükk, az átverés uralja.

¹⁷ MKÖM 6. kötet, Bp., 1957, 106–107, MKÖM 9. kötet, Bp., 1958. 160.